ש. מיכאלזער

שלוימעלע
פון
אמסק

JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

ש. מיצמאַכער

*

אייגער פון אַ סך

אויטאָביאָגראַפישע נאָטיצן

פון אַ ליטעראַרישן בעל־חלומות

ש. מיזמאָכער

קוינער פון קוסק

פארלאג י.ל. פרץ ישראל

1970

S. MITZMACHER

AYNER FUN A SACH

I. L. Peretz Publishing House
31, Allenby str., Tel-Aviv

ש. מיצמאכער

איינער פון אַ סך

פּאַרלאַג י. ל. פּרץ, רח' אלנבי 31, תל־אביב

©

נדפס בישראל תשל"א
Printed in Israel 1970

נדפס בקואופרטיב עובדי הדפוס הכללי בע"מ, תל־אביב

פאַר מיין מאַמע און שוועסטערס,
אומגעבראַכטע דורך די היטלעריסטישע באַרבאַרן
א מצבה

קאַפּיטל איינס

כּפּי איך געדענק געוויסע מאַמענטן פון מיין קינדהייט, בין איך מסתּם געבוירן געוואָרן פריער ווי אין 1912. וועג מיינע עלטערן האָבן מיט יאָרן שפּעטער געלאָזט מיך אַרײַנשרײַבן אין די מעט־ריקע־ביכער, בין איך שוין געווען אַ דערוואַקסן יינגל. מען האָט בײַ אונדז נישט מדקדק געווען אויף אַזעלכע געוויקייטן... עלעהיי מען וועט דעם בן־יחיד רופן צו מיליטער־דינסט, וועג ער וועט שוין זיך אַ מער רײַפער מאַנספּערשוין. און אפשר וועט גאָט העלפן מען וועט דווקא אים פאַרגעסן און אין גאַנצן נישט רופן צו דער פּרי־סוטסטוווע.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אונדזער משפּחה אויס־געוואַנדערט פון אָזשאַראָוו און זיך באַזעצט אין אַפּט. אין מיין זכרון זענען בײַ היינט נאָך פאַרבליבן אײַניקע שרעקבילדער פון יענער קריטישער צייט. די מורא פון די שטעטלדיקע תושבים פאַר די רוסישע קאָזאַקן, זייער אויפּפאַלן מיט געוואַלד די טיר פון אונדזער דירה, די פּייער־פּלאַמען וואָס האָבן ווי רויטע ליילעכער אַרומגע־הילט די הילצערנע הייזקעס, וואָס די נקמה־דורשטיקע דייטשן האָבן אָפּטרעטנדיק אונטערגעצונדן. באַזונדערס האָב איך נישט פאַרגעסן דאָס בילד ווי מיר האָבן מיט אונדזער אָרעם געפּעק זיך אַריבער־געשיפּלט דורך דער ווייסל צום אַנדערן ברעג. מיר האָבן דעמאָלט איבערגענעכטיקט אין אַנאָפאָל, אין יידיש רופט מען דאָס שטעטל ראַכיוו. צומאָרגנס האָבן מיר ווידער געגומען די בעבעכעס אויף די פּלייצעס און געלאָזט זיך ווייטער אין וועג אַריין. מיר האָבן נישט פאַרגעסן מיטצונעמען דעם גראַמאָפאָן מיט דעם שימערירנ־

דיקן, גרינעם הילכער וואָס דער טאַטע האָט מיטגעברענגט, וועָן ער איז געקומען צוריק פון אַמעריקע. דאָס איז געווען דער ערשטער גראַמאָפאָן אין שטעטל. אַפילו די וואַרשאַווסקיס האָבן אַזאָ נישט געהאַט. וועָן מען האָט אים אויפגעשפילט, זענען יידן געשטאַנען הינטערן אָפענעם פענצטער און באַוווּנדערט ווי די כלי כישופט אַרויס פון זיך דעם מאַרש וואָס מען שפילט אויף יידישע חתונות, אַלט־רוסישע לידער און דעם ווינער וואַלס.

צו זעקס יאָר האָט מען מיך געשיקט אין חדר. אַביסל אויפגעוואַקסן — האָב איך געלערנט אין דער מאַדערניזירטער „מזרחי"־שול. דערנאָך מיט פאַרשפעטיקונג געענדיקט די פוילישע „שקאָלע פאָרשעכנע".

מיין קינדהייט איז ווייט געווען פון צו זיין שפילעוודיק. טאַטע־מאַמע האָבן ליב געהאַט די קינדער, אָבער צופיל מיט זיי זיך נישט פאַרנומען. געברענגט צו דעם האָט אַוודאי די שטוביקע אָרעמקייט. וועָן אַוורעמל דער בעלפער פלעגט מיט אַ הילצערן קעסטעלע אָנגעהאָנגען אויפן האַלדז מיטאָצייט אַוועקגיין ברענגען פאָר די חדר־יינגלעך עפּעס צו עסן, וואָס די זאָרגפעלטיקע מאַמעס האָבן פאָר די צוגעגרייט, האָט ער שוין געווּסט מיך אַרויסצונעמען פון חשבון.

מיין מאַמע האָט אָפּגעשטאָמט פון אַ חזנישער משפּחה. פון איר האָבן די קינדער גערשנט די געבענטשטע נייגונג צו נגינה. אין די יינגערע יאָרן פלעגט זי מיטזינגען אין כאָר וואָס מיך פעטער, אַ גוטער „נאָטן־פרעסער" מיט פּעיִקייטן פון אַ דיריגענט, האָט אין יענער צייט איינגעשטעלט. בכלל איז אָפּט געווען אַ שטאָט מיט מנגנים. עס איז אומגעגאַנגען אַ ווערטל: אָפילו די אָפּטער שטיינער קאָנען זינגען. די מאַמע פלעגט אַלע מאָל פאר אונדז האַרציק אויפּ־זינגען די רעפּעטירטע לידער פון א. צונזער, א. רייזען, ח. נ. ביאַ־ליק, מ. ראָזענפעלד, ד. עדעלשטאָט און אַנדערע. די לידער האָבן

אויף שטענדיק זיך איינגעבירגערט אין דער משפחהס געזאַנג־רעפערטואַר...

פון דער מאַמען האָבן אונדזערע קינדער אויך איבערגענומען די ליבע צום בוך. יעדעס מאָל, וועַן זיי איז אַוועק „טויזן אַ ביכל", האָב איך זי באַגלייט אין דער ערשטער יידישער ביבליאָטעק. באַטראַכטנדיק דאָס שער־בלעטל און מישנדיק די זייטלעך פון דעם אַהיימגעבראַכטן ספר, האָבן אין די אויגן זיך געוואַרפן די אָפּגע־שטעמפלטע דריי ווערטער אין גרעסערער, בלאָער שריפט: „שוינט דאָס בוך". שווער געווען אין יענע צייטן אויסערלעך צו שוינען דאָס בוך, מחמת עס איז צווישן דער לייענערשאַפט געגאַנגען פון האַנט צו האַנט.

ביבליאָטעקן האָבן אויך עקזיסטירט ביי דעם בונדישן פאַראיין און ביי דער אַרגאַניזאַציע „פועלי־ציון". ווי דער שטייגער האָט ביי יעדער געזעלשאַפטלעכער באַוועגונג זיך אַרגאַניזירט אַ דראַמאַ־טישער קרייז. אין אָנהויב האָט מען אויף דער שטעטלדיקער בינע אויפגעפירט זאָכן פון אַלטן רעפערטואַר, ווי „הערצעלע מיוחס", „אַ מענטש זאָל מען זיין". מיט דער צייט האָבן די אַמאַטאָרן זיך באַוויזן אין דראַמאַטישע ווערק פון י. גאָרדין, פ. הירשביין, ש. אַש, ה. לייוויק און אַנדערע. פון צייט צו צייט פלעגט צו אונדז אַראָפּ־קומען אַ וואַנדער־טרופּע און אויפטרעטן מיט פאָרשטעלונגען פון אַ בעסערער מדרגה. עס האָט זיך אויך געטראָפן, אַז אידאַ קאַמינסקאַ, די טורקאָווס, מאַרעווסקי און אונדזער בן עיר מ. ליפמאַן זאָלן גאַס־טראָלירן אין אָפּט. דעמאָלט איז אין שטעטל געווען אַ יום־טוב.

מיינע שוועסטערס, עלטערע פון מיר, האָבן אייפעריק ליב געהאַט צו שפּילן טעאַטער. די פראָבעס האָבן אין אונדזער שטוב אַריינגעבראַכט אַ סך דערהויבנקייט און פרייד.

מיין פאָטער האָט אָבער נישט געהאַט קיין געפיל פאַר שלום־בית. ער האָט אויך נישט איבעריק זיך אויסגעצייכנט מיט אחריות

פאַר זיין הויזגעזינט. נישט איינמאָל איז דער מאַמען דאָס האַרץ פאַרלאָפן מיט בלוט פון אים. מיר האָבן זיך געשעמט פאַר לייטן, אָבער די עקרת הבית האָט אַלץ פאַרגלעט. מיר האָבן אויך דעם טאַטן אַרײַנגעצויגן אין אונדזערע קולטור־אינטערעסן. בײַזײַענדיק אויף די רעפעטיציעס פון גאָלדפאַדענס מעלאָדראַמע „בר כוכבא", האָט ער אויסבעסערנדיק אָנגעוויזן אויף געווײַסע מאָמענטן, וואָס ער האָט געדענקט פון דער צייט, וען ער האָט דאָס ערשטע מאָל געזען שפילן די פיעסע אין אַמעריקע. ער האָט פאַר די אַמאַטאָרן־שפילער פאַרגעזונגען בר כוכבאס שבועה, ווײַל צווישן די געזאַנג־נומערן, וואָס דער וואַרשעווער אַקטיאָרן־פאַראײַן האָט צוגעשיקט, האָבן אויסגעפעלט די נאָטן פון דערמאָנטן ליד.

אין יאָר 1925 האָט מיין פאָטער שוין צום צוויטן מאָל אויסגעוואָנדערט קיין קאַנאַדע. אונדזער מאַטעריעלע לאָגע האָט אַ ביסל זיך פאַרבעסערט. דאָך זענען מיר געווען אָנגעוויזן אויפן טאַטנס שטימונגען און קאַפּריזן. די דערוואַרטעטע שטיצע איז זעלטן אָנגעקומען אין צייט. אין די ערשטע דרייסיקער יאָרן, בעת דער עקאָנאָמישער קריזיס האָט געטראָפן אויך אַ טייל פון דעם סאָציאַלן שיכט, וועלכער האָט פריער נישט געוווסט פון קיין אָרעמקייט, האָט מיין פאָטער נאָך זעקס יאָר אָפּזיין אין קאַנאַדע ווידער באַשלאָסן זיך אומקערן קיין פוילן. הגם אין יענע יאָרן האָט דער עקאָנאָמישער קריזיס אויך געלאָזט זיך פילן אין דער רייכער אַמעריקע, דאָך איז זיין צוריקרייזע אין לאַנד פון מלך אביונס גיטער געווען אַ גרויסער אומזין. ערשט שפּעטער האָט מיין פאָטער, פּנים אל פּנים מיט אָרעמקייט, חרטה געהאַט אויף זיין אומבאַראָכנטן שריט. נאָכן דורכמאַכן מיט אונדז צוזאַמען אַ שווערן ווינטער, האָט ער צום דריטן מאָל אויסגעוואַנדערט אין „גאָלדענעם לאַנד" אַריין און יאָרן־לאַנג נישט געגעבן וועגן זיך צו וויסן.

מיר זענען געבליבן ווי אויפן וואַסער. מיין אײַנציקער אויס־

וועג איז געווען אַוועקצופֿאָרן אין דער גרויסער שטאָט אַריין פֿאַר־דינען אויף חיונה. טויזנטער יוגנטלעכע פון דער פֿראָווינץ זענען אין יענער צייט אומגעאַנגען איבער די וואַרשעווער גאַסן, זוכנדיק טאָס פֿאַר אַ באַשעפטיקונג עס זאָל נישט זיין, אַבי דורכצוקומען דעם טאָג.

איך געדענק נאָך היינט יענע וואַרשעווער פרימאָרגנס. די גרויסע שטאָט האָט ערשט געמומען זיך וועקן פון שלאָף. דאָס ערשטע אויפן פלאָן איז געווען קויפן פֿאַר די אָפּגעשפּאַרטע לעצטע פֿאַר גראָשן דעם „יידישן עקספּרעס", אַ קוק צו טאָן אין דער אַנאָנס־זייט, וווּ מען נויטיקט זיך אין אַן „אונטערפֿרעסער" אָדער אַ „האָנט־נייער". עס האָט אָפט געטראָפֿן, אַז אין קעשענע האָט אויסגעפעלט דאָס צענערל. האָט מען דעם צייטונג־פֿאַרקויפער געגעבן אַ פינפֿערל ער זאָל בלויז דערלויבן אַרויסנעמען עטלעכע אַדרעסן צו פֿאַרצייי־כענען. פֿאַרן מיטן טראָמווי איז פֿאַר מיר געווען אַ לוקסוס. וועג מען איז שוין העכדום־פֿענדום אָנגעקומען אויפן באַשטימטן אָדרעס, איז שוין געשטאַנען פֿאַר דער טיר אַ וואַרטנדיקע ריי פון אַרבעט־לאָזע, יעדער מיט זיין האָפענונג ער זאָל „דעם מייסטער אַריין אין אויג".

* * *

אין די ערשטע צוואַנציקער יאָרן בעת מיין פאָטער איז נאָך געווען אין דער היים — איז ער געווען אַן אייגנייער אין הויז פון דעם „מזרחי"־לערער און מוזיק־קענער וואָלפֿאָוויטש, דער פאָטער פון דעם מיט יאָרן שפּעטער באַקאַנטן אַקטיאָר אין וואַרשעווער „יונג־טעאַטער" נ. וואָלפֿאָוויטש. איינמאָל האָט מיין טאָטע פון דאָרטן אַהיימגעבראַכט אַן אינגעבונדענעם קאָמפּלעט פון אַ יידיש־ליטעראַ־רישער צייטשריפט „דער שטראָל". איך געדענק נישט גענוי, וועג אוו וווּ דער זשורנאַל איז אַמאָל דערשינען. עס איז געווען אַ ליכט אין די אויגן צו בלעטערן דאָס אינטערעסאַנטע זאַמלבוך. איך האָב

דאָ אַנגעטראָפן אויף נעמען פון שרייבער, וועמענס פּנימער זענען מיר באַקאַנט געווען פון די פּאָסטקאַרט־בילדער, וועלכע האָבן באַ־צירט די אָנזעעוודיקע וואָנט פון אונדזער אָרעמער דירה. די כּתבים האָבן ביי מיר אַרויסגערופן אַ שטראָם פון געפילן, דערוועקט אין מיר שטימונגען וואָס האָבן זיך געבעטן אַרויסצוברענגען אויפן פּאַפּיר. נישט צו זינדיקן מיט זעלבסט־באַרימעריי, איז דאָס געווען אַן אורשפרינגלעכער אָפּרוף. טאַלאַנט איז אָבער אין זיין אָנהייבן־דיקער סטאַדיע אַן אויפשפּראָצנדיקע פלאַנץ, וואָס נויטיקט זיך אין גערטנערס אויפזיכט. אָנדערש קאָן אַ פלאַנץ זיך נישט צעבליען און וואַקסן.

מיר איז יאָרנלאַנג שווער אָנגעקומען זיך צו באַווייזן מיט מיינע ערשטע פערזן אין דרוק. ערשט אין די מיטעלע דרייסיקער יאָרן האָט מען אָנגענומען מיינס אַ ליד אין דער דעמאָלט נייער ליטעראַרישער וואָכנשריפט „זיבן טעג". די צייטשריפט איז געווען אַ נאָכפאָלגנדיקער גלגול פון דער פאָרבאָטענער דורך דער מלוכה־צענזור „ליטעראַרישע טריבונע". אָרום דער צייטשריפט האָבן זיך גרופירט יונגע דיכטער און פּראָזאַיקער ווי ב. העלער, מ שולשטיין, מ. קנאַפהייס, ב. שלעווין, ד. ספּאָרד, י. שפּאָן און אַנדערע. מיט קריטישע און קולטור־פּובליציסטישע אַרבעטן האָבן זיך אויף די שפּאָלטן פון יענער אויסגאָבע געוויזן ב. מאָרק, מ. מירסקי, דער שפּעטערדיקער טראָצקיסט י. דויטשער און אַנדערע. בכדי נישט צו פאָרמישן מיין נאָמען מיט דעם זעלבן נאָמען פון אַ באַקאַנטן אין יענער צייט פּראָזאַיקער, האָט דער רעדאַקטאָר ב. העלער מיר געעצהט אָנצונעמען דעם פסעודאָנים ש. צימער.

דער שטאָרקער כוח המושך צו ליטעראַרישער שעפערישקייט האָט מיך פאָרפירט אויף „בלאָנדזשענדיקע", נישטדאָיקע וועגן. אין מאָמענטן פון מאָטעריעלער דעפּרעסיע בין איך אַלע מאָל געקומען צום אויספּיר, אַז געזינטער וואָלט געווען ווען דאָס פליען מיינס אין

הימלען וואָלט געגאַנגען אין פּאַר מיט פּראַקטישער הצלחה. איך וואָלט דעמאָלט נישט געדאַרפט אַוועי אָפּט ליידן הונגער... איך בין אָבער נישט פּעיִק געווען צו זיין אַ פּראַקטישער בריה. ווי זאָגט דאָס ווערטל? דער נגיד טראָגט זיין גאָט אין קעשענע, דער אָרעמאַן אין האַרצן. איך האָב געלעבט אין אַ וועלט פון דיכטערישע טרוימען. דאָס האָט מיר געגעבן טרייסט און דערהויבונג.

דער אינערלעכער אומרו, נאָך מער די נויט, האָט דעם „אומ־פּראָקטישן לא יצלח" געצווונגען צו וואַנדערן איבער שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, ווי וואַרשע, לאָדזש, ווילנע, קראָקע, קעלץ, טורנע און נאָך אַנדערע. פון טורנע האָט דער אומקוואַליפּיצירטער שניידער נאָך אַ דורכגעפּאַלענעם ווינטער־סעזאָן זיך אומגעקערט אַהיים אין שניי און פראָסט, שלעפּנדיק זיך פון יישוב צו יישוב. פון דער אַרבעט ביי דעם אָרעמען שניידער־כאַלופּניק האָב איך אָפּילו נישט געקאָנט אָפּשפּאָרן אויף רייזע־הוצאות. אין אַ ווינטער־דערציילונג געשריבן פון דעם דעמאָלט יונגן פּראָזאַיִקער יוסף סמאָליאָזש, האָב איך, לייענענדיק, ווי אָפּגעשפּיגלט זיך אַליין געזען אין די געדיכטע, שטשוטשינער וועלדער. איך האָב געטאָפּטשעט אין טיפן שניי, אַראָפּשטייגנדיק פון מאָל צו מאָל פון פּאַרקאָווען שליטן, אויפּצורודערן די געבליטן אין די פּאַרשטייפּטע גלידער.

פּינף פּאַרטאָג זענען מיר אַרויסגעפּאָרן פון דאָמבראָווע, וווּ איך האָב געעכטיקט ביי דעם רויטהאָריקן ייד, וועלכער איז אָפּט געקומען קיין טורנע זיך שדכנען צו דער פרומער אלמנה ביי וועמען איך האָב געהאָט מיין קוואַרטיר. מיר זענען אַנגעקומען קיין שטשוטשין מיט זון־אויפגאַנג. איך האָב נויטיק געזוכט ערגעץ־ווו אַ ווינקל זיך צו דערוואַרעמען. אַן אויסגעטראָטענע סטעזש־קע אין טיפן שניי האָט מיך געפירט צו אַ שטעטלדיקן בית־מדרש. אַ וואַרעמע כוואַליע האָט אַ שלאָג געטאָן אין מיין פּאַר־גלאָזט פּנים. מיר איז היימלעכער געוואָרן. כאָטש איך בין לאַנג

געווען שוין אָפּגעפֿרעמדט פון רעליגיעזן שטייגער, האָבן די אַרציקע תּפילות פון די פֿרומע מתּפללים איצט אויסגעדריקט מיין פֿאַר־וואָגלט געמיט. אָט אַזוי האָב איך דעמאָלט דורכגעמאַכט מיין וואַנ־דער־נסיעה פון שטשוטשין קיין סטאָפּניץ, ווייטער קיין סטאָשעוו, פון דאָרט קיין באָגריע, דערנאָך קיין איוואַנסק, ביז איך בין קוים מיט צרות אָנגעקומען אַהיים. אין שטוב האָט מיך אַרומגענומען אַ ליבע וואַרעמקייט. גראָד האָט אין יענעם טאָג נישט אויסגע־פעלט קיין קוילן אָנצוהייצן דעם אויוון. נאָך וואַרעמער איז מיר געווען צווישן אייגענע, באַזונדערס ווען איך בין צוריק אַהיימגע־קומען פון אַזאַ לאַנגן, אומנחתדיקן אָפּזיץ אין דער פרעמד.

* * *

אומעטום איז מיר באַשערט געווען צו זיין אַליין, נישט מחמת איך האָב, חלילה, געווייכט פון מענטשן. די אָרעמע דאָליע האָט מיך צוגעלייגט, געמאַכט מיך פאַר אַ בושת פנים און נישט געלאָזט מיך אויפהייבן דעם קאָפּ. מייגע באַקאָנטשאַפטן מיט מענטשן האָבן אַלע מאָל אין אָנהויב אויסגעזען צו זיין גאָנץ אינטערעסאַנט און גאָנץ דערפאָלגרייך. צום באַדויערן האָבן זיי לאַנג נישט אָנגעהאַלטן.

בעת דעם היטלעריסטישן אָנפאַל אויף פוילן האָב איך זיך געפונען אין וואַרשע. אויף דזשעלנע גאַס האָב איך זיך אויסבאַהאַלטן פון כסדרדיקער באָמבאָרדירונג אין אַ קעלער, צוזאַמען מיט צוויי שוועסטערס, טאַקע צופעליקע באַקאַנטע. מיר האָבן אין דער פינצ־טערניש דורכגעלעבט טעג פון שרעק, גרויל און הונגער. אַלע האָבן מיר זיך געשפּייזט מיט אוגערקעס וואָס איך האָב אונטערן געדיכטן אַרטילעריע־פּייער מיט נסים אָנגעבראַכט פון ערגעץ אַ באָמבאָר־דירטער קאָנסערוון־פאַבריק אַרום ניזקע גאַס. אומקערנדיק זיך מיט צוויי שוועכע פּושקעס אויף די אַקסל אונטער אַ האָגל פון שראַפּנעלן, האָב איך אויפן וועג באַמערקט, ווי הונגעריקע מענטשן פאָרקען זיך אַרום אַ פערדישן פּגר, שנייִדנדיק פון אים שטיקער פלייש.

דורכלעבנדיק די ערשטע גרויל־טעג פון דער דייטשער אָקופּאַציע, האָב איך באַשלאָסן צו פאַרלאָזן וואַרשע און שוואַרצן די גרענעץ. ווי אַנדערע פּליטים בין איך אַוועק צו דער פּראַגער בריק. איינע פון די שוועסטערס איז געבליבן צו טיילן מיין גורל. איך האָב אָבער דעמאָלט, אפשר אויס אייגנליבע, נישט געהאַט קיין חשק צו נעמען אויף זיך אַזאַ אחריות. מיליטעריש שופּאָס האָבן שטרענג באַוואַכט אַלע וועגן. ווי אַזוי מיר האָט זיך איינגעגעבן זיי אויסצומיידן, איז נישט צו פאַרשטיין. די היטלעריסטישע אויסווורפן האָבן אַראָפּגענומען פון וועג פיל יידן אויף וועלכע דער אונטער־העלפער, אַ פּאָליאַק, האָט אָנגעוויזן און זיי איינגעשפּאַנט אין כל עבודת פּרך, ווי גראָבן בלאָטע מיט די הוילע הענט, טראָגן שטיינער פון אָרט צו אָרט און אַנדערע מאַטערנדיקע אַרבעטן. אויפן סכנות־פולן מהלך צו דער סאָוויעטישער גרענעץ האָט מען אויך געזען פיל יידישע פרויען. זיי זענען אויסגעשטאַנען ברוטאַלע אונטערזוכונגען, וווייטיק און שאַנד. געוועזן מענער, וואָס האָבן אין בהלה פאַרלאָזט וווייב און קינד, וויל יענע האָבן מורא געהאַט אינצושטעלן דאָס לעבן.

אין ביאַליסטאָק האָבן די פּליטים ערשט פרייער אָפּגעאָטעמט. דער הייטערדיקער טומל, די אויפמונטערנדיקע מוזיק אויף די גאַסן האָבן אויף אַ וויל אָפּגערוקט אין אַ זייט די זאָרג וועגן געפינען ערגעץ אַ ווינקל וווּ אָנצושפּאַרן דעם קאָפּ. נאָכן אָפּוואַלגערן זיך עטלעכע נעכט אין אַ ביאַליסטאָקער בית־המדרש, האָב איך באַשלאָסן זיך צו פאַרשרייבן אויף אַרבעט וווּ עס זאָל נישט זיין. אַז מען האָט נישט וואָס צו פאַרלירן מוז מען אַלץ פּרובירן. צו מאָרגנס איז אויף דער סטאַנציע שוין געשטאַנען גרייט אַן עשאַלאָן אָפּצופירן טויזנטער פּליטים טיף אין רוסלאַנד.

קאַפּיטל צוויי

אין ביאַליסטאָק האָט אין יענער צייט זיך געגומען פאַרמירן אַ ליטעראַרישע גרופּע. אַ טייל פון די מיטאַרבעטער אין „ביאַליס־טאָקער שטערן" האָב איך געקענט פון וואַרשע. פון מאָסקווע איז אַראָפגעקומען אַ שרייבער־בריגאַדע צו באַגריסן און אָנצוביגדן שפּעריש קאָנטאָקט מיט די יידישע דיכטער און שרייבער אַהער־געקומענע פון יענער זייט גרענעץ. מיר איז שפּעטער אויסגעקומען בייצוזיין אויף שפּערישע אָוונטן, איינגעאָרדנטע לכבוד היימישע שרייבערס, וועלכע זענען געקומען אין גאַנצן קיין מאָסקווע.

דערווייל זענען מיר אָנגעקומען קיין וואַרשע. פון דאָרט האָט מען מיך און נאָך עטלעכע פּוילישע פּליטים אָפּטראַנספּאָרטירט אין אַ דאָרפישן סאָוכאָז. מען זאָגט: וווּ עס בילן הינט דאָרט איז אַ יישוב. נאָר דאָ האָב איך אַפילו קיין הינט נישט געזען פּאַר די אויגן. מיר איז אין דעם פּאַרוואָרפענעם דערפל געווען שטאַרק אומעטיק. דאָכט זיך מער ווי אומעטום האָט דאָ די גרויע, צעהוי־קערטע לאַנדשאַפט טיפיש אָפּגעשפּיגלט די וויסרוסישע בידע. דער מכלומרשטער ספּירט־זאָוואָד, וווּ איך און נאָך דריי פּליטים האָבן געזאָלט זיין באַשעפּטיקט, איז געווען אַן אָפּגעשטעלטע כלי. קיין אַרבעטער האָט מען נישט געזען פּאַר די אויגן. בלויז דער „זאָ־וויעדוישטשע", האָט זיך דאָ לפּנים וועגן אַרומגעפּאָרקעט. נאָך עטלעכע טעג האָב איך זיך צוריק אומגעקערט אין שטאָט. איך האָב זיך נאָכגעפרעגט אויף יענער שוואַרצחנעוודיקער פרוי, וועל־כע איז געשטאַנען און געריידט מיט מיר נעבן לאַסט־אויטאָ בעת מיר זענען אָפּאַרשט אָנגעקומען פון וועג. זי האָט מיך,

אַ פאַרוואַרלאָזטן פון לאַנגן נע־ונד, אַריינגענומען צו זיך אין הויז און מיר געהאָלפן מיט אַלעם נויטיקן. פון איר אויסנעמלעכער באַציונג צו מיר האָב איך מיט דער צייט אַרויסגעפילט עפּעס מער ווי פשוטע פריינדשאַפט. וועג איך בין שפּעטער אַוועק זיך לערנען אין מאָסקווע, איז זי, דורכבערעכנדיק אַלע שוועריקייטן, געקומען מיך באַזוכן.

קיין מאָסקווע האָט מיך געצויגן דער גרעסערער, יידישער קולטור־צענטער. איך האָב געווּסט, אַז בירגער פון צווייטער קאַטעגאָריע, צו וועלכער די ביזשענצעס זענען געווען פאַררעכנט לויט אַ באַזונדערן פּאַראַגראַף, איז נישט דערלויבט צו ווינען אין די צענטראַלע שטעט פון סאָוויעט־רוסלאַנד, אויסער מען ווערט דאָרט אָנגענומען אין אַ לערן־אַנשטאַלט. די ספּראָווקע אויף צו פאָרן אָפּגעבן עקזאַמען איז מיר שווער אָנגעקומען. די סיבה — מען קאָן נישט באַפרייען פון דער אַרבעט. נישט געקוקט אויף אַלע שוועריקייטן, האָב איך באַקומען אַ קאָמאַנדיראָווקע צו פאָרן קיין מאָסקווע.

פאַרשטייט זיך. אַז אָן דער סאָוויעטישער בירגערשאַפט וואָלט אַדמיניסטראַטיוו אוממעגלעך געווען זיך אויפצוהאַלטן אין דער גרויסער שטאָט. אין יענער צייט האָבן מאָסן פּליטים זיך צוריק־געהאַלטן פון אַרויסנעמען סאָוויעטישע פּאַספּאָרטן. דער רוב פון זיי איז נישט גרייט געווען צו פאַרבינדן זייער גורל מיט דעם לאַנד פון נייער באַזעסנקייט. דאָס איז געווען איינע פון די סיבות פאַר־וואָס מען האָט טויזנטער יידן, און אויך פאָליאַקן, פאַרשיקט אין וויים־פאַרוואָרפענע געגנטן. ווי מאַטערנדיק דאָס לעבן זאָל נישט האָבן געווען אין די קאָלטע ווּיסטענישן, איז די פאַרשיקונג זיי אויסגעפאָלן לטובה.

דער שכל הישר האָט אונטערגעזאָגט, אַז נאָכן קריג וועט דער ענין פּליטים געלייזט ווערן דורך די פאַראינטערעסירטע מלוכות.

שטיצנדיק זיך אויף דעם, האָב איך לענגער נישט געטראַכט און אַרויסגענומען אַ סאָוויעטישן פּאַספּאָרט.

אַריבערטרעטנדיק די פּוילישׂ־סאָוויעטישע גרענעץ, איז מיין ערשטער געדאַנק געווען אויסצונוצן די מעגלעכקייט פּאַר בילדונג, וואָס יעדער איינער אין סאָוויעט־רוסלאַנד קאָן דערגרייכן, אויב ער האָט נאָר חשק זיך צו לערנען. איך האָב זיך געטראַכט: איצט וועט מקוים ווערן מיין לעבנס־טרוים. צום באַדויערן האָבן אין יאָר 1939 שוין מער נישט עקזיסטירט אין סאָוויעט־רוסלאַנד קיין יידישע לערן־אַנשטאַלטן, שוין אָפּגערעדט פון די פּריערדיקע קאַטעדרעס פּאַר ליטעראַטור, שפּראַך־וויסנשאַפט און קונסט. אין קיעוו איז אין יענע טעג נאָך געווען אַ קאָבינעט פּאַר יונגע שרייבערס. דאָס איז געווען אַ קליינער איבערבלייב פון אַ בריט־פּאַרצוויגטער קולטור־באַוועגונג, וואָס האָט אין די האַלב־דרייסיקער יאָרן דער־גרייכט איר העכסטן אויפבלי. אין קאָבינעט פּאַר יונגע שרייבער זענען צווישן אַנדערע געווען פּאַרטראָטן דער קולטור־טוער מיזשע־ריצקי, דער דיכטער מ. האַרצמאַן און א. גאָנטאַר — אַ פּיינער לירייקער, וועלכער לעבט איצט אין מאָסקווע. צו זיי האָב איך גאָנץ אָפט געשיקט מיינע חבורים אויף קאָנסולטאַציע.

* * *

אין דער מינסקער טאָג־צייטונג „אָקטיאַבער" האָב איך איין מאָל אָנגעטראָפן אויף אַן אָנזעעוודיקער מעלדונג, אַז די יידישע דראַמאַטישע סטודיע ביים מאָסקווער מלוכה־טעאַטער נעמט אָן אַביטוריענטן צום נייעם לערן־יאָר. איך בין זיכער געווען, אַז אויס־סער סצענישער מייסטערשאַפט לערנט מען אין דער סטודיע אויך ליטעראַטור. וואָס שייך טעאַטער — האָב איך זיך איינגערעדט — ווייס איך אויך ווי מען עסט דאָס... איך האָב זיך באָקענט מיט די עקזאַמיניר־באַדינגונגען פון דער סטודיע, זיי האָבן אויסגעוויזן צו

זײַן פאַר מיר נישט שווער. אויף מײַן וועג־נונג וועלן צושטעלן זיך צום עקזאַמען, האָט דער דירעקטאָר פון דער סטודיע, מ. ביעלענקי, אין אַ בריוו גע־לאָזט מיר וויסן, וועלן די אויפגעם־עקזאַמענס וועלן פאָרקומען.

צו די אויפגעם־עקזאַמענס האָט זיך צוגעשטעלט אַ גאַנץ גרויסע צאָל יוגנטלעכע פון די מערב־געביטן און אויך געבוירענע אין סאָ־וויעט־רוסלאַנד. אַ טייל פון די לעצטע איז געווען אינגאַנצן אָפּגע־פרעמדט פון דער יידישער שפּראַך. זיי האָבן ערשט געדאַרפט זיך לערנען אין רוסישער טראַנסקריפּציע. אָנגעפירט מיט דער סטודיע האָט דער גרויסער שוישפּילער ש. מיכאָעלס.

אויף סטאַליעשניקאָוו־פּערעוולאָק זענען צו די בחינות אַרויפ־געקומען באַקאַנטע יידישע שרייבערס זען מיט וואָס די קומענדיקע אַקטיאָרן באַווײַזן זיך. שטאַרק אויסגענומען האָט די יונגיטשקע עטלעכ קאָוונסקי, אַן אַבסאָלוועטין פון אַ יידישער שול אין גראָד־נע. זי האָט זיך אויסגעצייכנט אין רעציטירן פּרצעס „די פרומע קאַץ". באַזונדערס אויסגעטיילט האָט זיך רחלע סקידעלסקאַ פון ווילנע, וועלכע האָט פון פריער שוין געשפּילט יידיש טעאַטער אין אַ וואַנדער־טרופּע. מיכאָעלס האָט זיי ביידע געזומען, ווי מען זאָגט, אונטער זיינע פליגל און נאָך אַ קורצער צייט זיי צוקאָמפּלעטירט צום הויפּט־אַנסאַמבל פון מאָסקווער יידישן מלוכה־טעאַטער.

ווען מען האָט מיך אויפגענומען צום עקזאַמען, בין איך אומ־זיכער אויפגעטראָטן אויף דער קליינער בינע און זיך אַנטשולדיקט וואָס איז בין נישט צוגעגרייט אין אַקטיאָרישער מייסטערשאַפט. אויב מיגלעך, וואָלט איך פאָרגעלייענט אײַנס פון מײַנע שרייב־רישע פרווח. די זשורי האָט מסכים געווען. ווי נאָר איך האָב דורכ־געלייענט עטלעכע פון מײַנע פאַרבענקטע פערזן, האָב איך זיך פלוצעם צעווײַנט. דאָס איז געווען אַ היסטעריישער אויסברוך וואָס איז געקומען נאָך פיל אָנגעזאַמלטע ביטערע איבערלעבונגען, דורכ־

געטראַגענע בשתיקה. איך גלויב, אַז אַלע בייזיצנדיקע האָבן דעמאָלט פאַרשטאַנען די סיבה פון מיין אינעווייניקסטן צוזאַמענברוך. מיכאָלס האָט גלייך זיך אויפגעהויבן פון זיין זיצאָרט און צוגעגאַנגען נעענטער צו דער בינע. ער האָט מיט אַ באַרויקנדיקן טאָן מיר פאַרגעלייגט צו מאַכן עטלעכע פלאַסטישע באַוועגונגען אונטער די מוזיק־קלאַנגען, וואָס דער פּיאַניסט האָט גלייך אויפגעשפּילט אויף דער פּיאַנע. איך האָב מיט עטלעכע באַוועגונגען שטום נאָכגעפאָלגט דעם געמיטלעכן טאָקט פון דער מוזיק. קיין געוואַלדיקע אַקטיאָרישע ווערוועט האָט מיכאָלס אין מיינע ריטמישע תנועות זיכער נישט געפונען... דאָך בין איך אָנגענומען געוואָרן אין טעאַטער־סטודיע מיט אַ סטיפּענדיע.

צו מיכאָלסן האָבן אַלע סטודיאָנטן אַרויפגעקוקט מיט גרויס אָפּשיי. זיי האָבן מיט אויסנאָמיקן אינטערעס זיך צוגעהערט צו זיינע גייסטרייכע לעקציעס וועגן סצענישער קונסט. וועגן אַלצדינג, אַפילו וועגן דעם טאָגטעגלעכסטן האָט מיכאָלס געוועדט מיט דער שפּראַך פון אַ מייסטער, וועמענס אייניציקער מעדיום פון אויסדרוק איז די קונסט. אויף דעם גאָביט איז ער געווען אַן אויטאָריטעט מיטן וועלכן קונסט־שעפּערישע קרייזן אין מאָסקווע האָבן זיך געריכטעט. אין אייניעם פון זיינע פאַרטראָגן וועגן אַקטיאָרישער מייסטערשאַפט, האָט מיכאָלס אָנגעדייט, אַז חוץ מיט זיין אינעווייניקסטער שייגקייט, דאַרף דער אַקטיאָר אויך ווירקן מיט זיין אויסערלעכן, אָנטשפּרעכנדיקן אויסזען, מיט וואָס נישט יעדער בן־אדם איז געבענטשט. דאָ האָט דער שוישפּילער ערנסט זיך באַקלאָגט אויף זיין נידעריקן וווקס, כאַראַקטעריזירט די שטריכן פון זיין פנים, וואָס זענען אין אויסערלעכער דיסהאַרמאָניע מיט זיינע סצענישע געשטאַלטן.

די עטישע שיינקייט, וואָס האָט אַרויסגעשטראָלט פון מיכאָלסעס פּערזענלעכקייט, האָט אַרויסגערופן פאַרערונג.

איך בין אַ מאָל געגאַנגען אין מאָסקווער אַקטיאָרן־הויז אויף גאַרקי־גאָס הערן מיכאָלסעס אַ פּאַרטראָג וועגן טעאַטראַלער קונסט.

ש. מיצמאכער

דער עולם צוהערער, צווישן זיי חשובע קונסט־אַקאַדעמיקער, האָבן לאַנג געווארט אויף זיין פאַרזאַמטן אָנקום. מחמת דער שפּעטער שעה, בין איך שוין געשטאַנען נעבן טיר פון פאַדערזאַל גרייט זיך אומצוקערן אויף מיין קוואַרטיר אין סטודענטישן „גאַראַדאַק". דאָ איז איילנדיק אָנגעקומען מיכאַעלס. ער האָט מיך באַמערקט און נישט פאַרגעסן מיך צו באַגריסן מיט אַ האַנט־דרוק. אָט דער האַנט־דרוק האָט געמאַכט מיך צווישן פרעמדע ווי אַן אייגענער. איך געדענק מיט וואָסער געשפּאַנטן אינטערעס די אוידיטאָריע האָט אויפ־געמומען זיין יעדעס וואָרט.

קאַפּיטל דריי

נאָך די עקזאַמענס בין איך צוריקגעפאָרן קיין אָרשע איינפאַקן מײַן ביסל פּאַרמעגן. מיט דער איצטיקער באַשטעטיקונג אַז איך בין אָנגענומען אין טעכניקום, האָב איך געטראַכט, וועט מיר שוין לייכטער אָנקומען אַ קאַמאָנדיראָווקע קיין מאָסקווע. נאָר ווי זאָגט דאָס ווערטל: דער מענטש טראַכט און גאָט לאַכט. איך האָב פּאַר־שפּעטיקט דעם אָנהויב אויף גאַנצע זעקס וואָכן.

דער הויפּטלערער פון מײַן קלאַס איז געווען דער צווייטער אָנגעזעענער נאָך מיכאָעלסן שוישפּילער, ב. זוסקין. זײַן לימוד איז געווען אַקטיאָרישע מייסטערשאַפט. זוסקין האָט כלפּי די סטו־דיאָנטן זיך פּאַרהאַלטן גאָנץ חבֿריש, הגם נישט איבעריק צוגע־לאָזן. די באַדינגונגען זיך צו לערנען זענען פּאַר אַלע סטודיאָנטן נישט געווען קיין פּויגלדיקע. יענע, וועלכע זענען צוגעטראָטן צום לערן־יאָר פון אָנהייב אָן, זענען ווי עס איז בעסער אָדער ערגער מיטגעאָנגען. מיר זענען די דורכגעלאָזטע לימודים אויסגעפּאַלן שוועך. עס האָבן מיך באַהערשט אָפּהענטיקע שטימונגען. מײַן עיקר־ציל איז דאָך נישט געווען טעאַטער. חוצדעם איז מיט דער מאָגע־רער סטיפּענדיע שוועך גערוען דורכצוקומען. נאָך דעם צווייטן סעמעסטער האָב איך אָנגעשריבן אַ וועגדונג צום דירעקטאָר, ער זאָל מיך באַפרייען פון דער שול. צומאָרגנס נאָך דעם האָב איך גלייך חרטה באַקומען אויף מײַן אומבאַטראַכטן שריט. אַרויסטרע־טנדיק פון דער סטודיע, האָב איך אויטאָמאַטיש פאַרלוירן די רעכט צו זײַן אַ מאָסקווער תושב. די זאָך איז געווען שוין אָפּגעטאָן.

אַריינגעמען מיך צוריק אין קלאַס האָט שוין זוסקין פּרינציפּיעל נישט געוואָלט. אפשר איז ער גערעכט געווען. ער האָט פון דעסט־וועגן דעמאָלט געדאַרפט פּאַרשטיין, אַז מיטן מאַמענט ווען דער פּליט פּאַרלירט דאָס שטיקל דאַך איבערן קאָפּ, איז ער ווידער אויסגעשטעלט אויף ביטערע וואַגלענישן.

אויף דער סאָוויעטיש־יידישער טעאַטער־בינע האָט זוסקין פּאַר־נומען, ווי שוין געזאָגט, דאָס צווייטע אָרט נאָך מיכאָעלסן. טעאַטער איז פאַר זיי ביידן געווען אַ מלאכת־הקודש. זוסקינס סענדערל אין „מסעות בינימין השלישי", זיין לץ אין שעקספירס „קעניג ליר", זיין האָמאַך אין „בלאָנדזשענדיקע שטערן", זענען געשטאַלטן נישט צום פאַרגעסן. פאַרוואָס ער האָט, במחילת כבודו, קיגן מיר זיך איינגעקשנט, פאַרשטייט איך נישט ביז היינט. איך האָב פון אָט דער דערפאַרונג איינגעזען, אַז פון איילעניש קומט קיין גוטס נישט אַרויס און אחר המעשה העלפט נישט קיין חרטה.

די זעקס חדשים מאָסקווע האָבן מיר געגעבן אַ געלעגנהייט זיך מער צו באַקענען מיט דער שטאָט, צו באַזוכן אָנצאָליקע קולטור־אונטערנעמונגען, פון וועלכע איך האָב געשעפט גרויס הנאה. קיין אָרגאַניזירט יידיש קולטור־לעבן האָט דעמאָלט אין מאָסקווע מער נישט עקזיסטירט. בלויז אין „קלוב קאָמוניסט" און מעגלעך אויך אין אַן אַנדערן קולטור־הויז, האָט אין אַ צוגעטיילטן צימער זיך געפונען אַ יידישע ביבליאָטעק. געווען נאָך אין מיין צייט אַ לעבעדיקער אינטערעס צו יידישער קולטור. זי האָט אָבער ביסלעכ־ווייז פאַרלוירן דעם אָנזען, מחמת די מלוכה האָט זי אויפגעהערט שטיצן און זיך פאַרמאָסטן אויף נאָך ערגערס...

אינעם גערוימען, רייך־אויסגעשטאַטן פּאָיע פון „קלוב קאָמו־ניסט" האָב איך אַ מאָל באַגעגנט אַ „בלאָנדזשענדיקע נשמה", אַ יידישן דיכטער וועלכער האָט דאָ זיך אַרומגעדרייט זוכנדיק אַ תיקון. מיר האָבן זיך באַקענט און איינער דעם אָנדערן זיך

פֿאַרגעלייענט אייגענע שאַפֿונגען. אים איז שטאַרק נאָענט געווען צום האַרצן מיך ליד „איך שלעפּ מיין לעבן", וואָס איז מיט יאָרן שפּעטער אַריין אין מיין ערשט ביכל לידער „אין וואָגל".

ביי אַ ליטעראַרישׂ־קינסטלערישן אָוונט אויף וועלכן עס איז אין דעם דערמאָנטן קולטור־הויז אויפגעטראָטן די באַקאַנטע אַקטריסע קלאַראַ יונג, האָב איך צווישן עולם דערקענט דעם דיכטער יוסף רובינשטיין. קורץ פֿאַרן אויסברוך פון קריג איז ער פֿרעמירט געוואָרן פֿאַר זיין מערקווירדיק בוך לידער „מאָדעלן". איך האָב דעם דיכטער אַלע מאָל באַמערקט יום־טובדיק אַרומשמייען אין ליטעראַטן־פֿאַראיין אויף טלאָמאַצקע 13, ווו איך פלעג נישט דרייסט אַ מאָל אַרויפקומען. עס איז שווער געווען פֿאַר די שרייבער און אינטעלעקטואַלן פון פוילן זיך צוצופֿאַסן צו די באַדינגונגען פון סאָוויעטישן לעבן. דאָס האָט דערשלאָגנדיק זיך אָפּגערופֿן אויף רובינשטיינס געמיט און אונטערגעבראָכן זיין געזונט.

אין מאָסקווע האָב איך, צום ערשטן, פֿאַרגעלייענט מיינע לידער פֿאַר שמואל ראַסין. געריירט פון מיינע השתפכותן האָט ער מיר געעצהט צונויפצושטעלן אַ קליינע זאַמלונג צום אַרויסגעבן.

גאָר אַנדערש האָט אויף מיינע שירים רעאַגירט פרץ מאַרקיש. נאָכן איבערלייענען האָט ער מיר אומגעקערט די פֿאַרשריבענע בלעטלעך, נישט אויסריידנדיק קיין וואָרט. ווי אַ דיכטער מיט אַ ברייטן עפּישן אָטעם און אומבאַגרענעצטן חוש פֿאַר פֿאַראַלגעמיינערונג, האָט ער, אוודאי, אויפגענומען מיינע לידער ווי נאַיווע, שטאַמלענדיקע פרווון. איך באַדויער ביז היינט מיין דעמאָלטיקע אומדרייסטקייט צו פרעגן מאַרקישן אַ מיינונג וועגן מיינע, ווי ער האָט מסתם זיך אויסגעדריקט „שרייבעכצן". עס וואָלט פֿאַר מיר ווערט געווען צו הערן, אַפילו ווען זיין מאָסגעבנדיק וואָרט זאָל מיר ווי טאָן.

מאַרקישעס קאָלטע „אויפנאָמע" האָט פון מיר אַוועקגענומען

דעם קוראַזש זיך צו ווייזן פאַר דעם קריטיקער י. דאָברושין. צונויפ־געפירט מיט אים האָט מיך טאַקע זוסקין צו ווענען איך האָב נאָך אַ מאָל זיך געווענדעט מיט אַ הייסער בקשה, ער זאָל צוריק מיך אַריינענעמען אין זיין קלאַס.

זוסקינען איז אוודאי נישט ניחא געווען צו באַטראַכטן אויפ־סניי אַן ענדגילטיק געשלאָסענעם ענין. מיט דער כוונה אָפצופּטרן דעם ענין, האָט ער גענומען דאָס טעלעפאָן־טרייבל און באַשטעלט פאַר מיר אַ זעונג. אַ קליינע השתדלות, אַדער אַן עצה וויאַזוי דער מענטש זאָל צוריק באַקומען דאָס שטיקל אָנשפּאָר, וואָס ער האָט צוליב אייגענער פאַרבלענדעניש פאַרלוירן, איז נישט געווען צו דערוואַרטן. דאָס אַדמיניסטראַטיווע געזעץ אין סאָוויעט־רוסלאַנד באַגרענעצט יעדע מינדסטע, פערזענלעכע באַוועגונג פון דעם בירגער. דער לעצטער האָט מורא צו קומען אין עלעמענטאַרן באַריר, אָפגעשמועסט פון לאָזן איבער דער אייגענער שוועל אַן אויסלענדישן פאַרבייגייער, אויס מורא פאַר דעם חשד, אַז ער האָט זיך פאַרבונדן מיט אַ שונא פון פאָלק... פאַראַן פיל מענטשן, וועלכע וואָלטן מיטן גאַנצן האַרצן דיר געהאָלפן אין אַ נויט, אָבער באַצאָלן מיטן קאָפּ — דאָס וויל קיינער נישט.

דאָס איז געווען אין אַ זוניקן פאַרפרילינגדיקן טאָג. איך האָב אָנגעקלונגען אין דאָברושינס טיר אויף גאַרקי־גאַס. געעפנט האָט מיר זיין שוועסטער. זי האָט דעם אומבאַקאַנטן באַזוכער אַריינגע־פירט אין אַ זייטיקן צימער און אים געבעטן ווארטן. אַן אַלטער שרייבטיש, צוויי שטולן. די וועגט — געדיכט באַשטעלט מיט ביכער ביזן סופּט. פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב מער זיך צוגעהערט ווי מיטגעשמועסט, ווייל דברי חכמים בנחת נשמעים. פון יענעם שמועס איז מיר געבליבן בזכרון דאָברושינס אָפּשאַצונג וועגן דעם יידישן ראָמאַן, וועלכער פאַרמאָגט וויניק נאַטור־שילדערונג. באַרירנדיק די סאָוויעטישע ליטעראַטור־קריטיק, האָט ער אַריינגעווארפן אַ נישט

געהויבענע מיינונג וועגן מ. ליטוואַקאַוו, דעם אַמאָליקן רעדאַקטאָר פון מאָסקווער „עמעס". ער איז אויך געווען דער טאָגעבער אין דער סאָוויעטיש־יידישער ליטעראַרישער קריטיק. לעצטנס איז מיר אויסגעקומען צו לייענען נאָך אַ מאָל ליטוואַקאַווס בוך „אין אומרו", ווי אויך זיינע חריפותדיקע אַרטיקלען וועגן די אויפפירונגען פון מאָסקווער יידישן מלוכה־טעאַטער. ער האָט געהאַט אַ גאָר בריייטע השגה וועגן ליטעראַטור. אָבער ווי אַ קריטיקער־חטאים־זוכער, ווי אַן אָנגרייפנדיקער פּאָלעמיקער, האָט ער צו זיך אַרויסגערופן פּאַר־דראָס מצד די שרייבער. איך געדענק דאָס סאָטירישע ליד פון דעם דיכטער ל. קוויטקאָ וועגן דעם „שטינקפויגל מוילי", וואָס איז אין יענער צייט אויך דערגאַנגען קיין פּוילן.

מיך באַזוך ביי דאָברושינען אין הויז איז געווען, ווי עס זאָגט זיך, אינטערעסאַנט און באַלערנדיק, אָבער פּאַר מיר איז נאָך אַלץ געשטאַנען די פראַגע: וואָס ווייטער? עס האָט שטאַרק זיך גישט געוואָלט ווידער פּאַרוואַרפן ווערן אין אַ פּראָווינץ־שטאָט. מיר איז איינגעפאַלן אַ געדאַנק: זיך וועגדן צו מיכאָעלסן. ער האָט דאָך משפּיע געווען מיך אָנצונעמען אין סטודיע באַגלייך מיט יענע, וועלכע האָבן בעסער פון מיר זיך אויסגעצייכנט ביי די אויפנעם־עקזאַמענס.

אין „גאַסעט" זענען גראָד דעמאָלט פאָרגעקומען די צוגרייי־טונגען צו דער פרעמיערע פון שלום עליכמ׳ס „בלאָנדזשענדיקע שטערן". די פראָבעס זענען פאָרגעקומען אין אויבערשטן טייל פון טעאַטער־בנין, וווּ עס זענען געווען אָנגעשטעלט פאַרשידענע טיילן פון בינע־רעקוויזיט. בעתן איבערייס האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוס אַרייַנצוגיין צו מיכאָעלסן, וועלכער איז געבליבן ביים טיש פאַרטיפט אין זיך רעזשיסערישער אַרבעט. כמעט אָלע אַנטיילנעמער זענען אַרויסגעגאַנגען אָפּכאַפּן דעם אָטעם. איך האָב מיט דרך־ארץ־דיקן צוריקהאַלט זיך דערנענטערט צום טיש.

— איך אַרבעט דאָך אַצינד — האָט ער מיט שטאַרקער אירימאַציע זיך אָנגערופן. מיין לעצטער שאַנס צו בלייבן אין מאָסקווע איז געווען פאַרשפילט. כ׳בין אַוועק אין פאַרלאָג „עמעס״. דער פאַרוואַלטער ל. סטראָנגין האָט מיך באַשעפטיקט אַלס געהילף־קאָרעקטאָר. נאָר וואָס טויגן שפאָרן, אַז עס איז נישטאָ קיין פערד. ס׳איז געווען די אַלטע יענטע „פראָוואָזשיטעלסטווע״, נאָר אַנדערש פאַרפוצט. וועגן צושרייבן מיך אין מאָסקווע האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד. יאָ — האָב איך געטראַכט — די וועלט איז אַ גרויסע און ס׳איז נישטאָ זיך וווּ אַהינצוטאָן.

* * *

מיין ערשטער אינדרוק פון דעם אַ מאָל גאָר טעטיקן פאַרלאָג „עמעס״, איז געווען גאָרנישט קיין האָפערדיקער. איך האָב דאָ באַגעגנט דעם נסתר, אויך דעם דיכטער עזרא פינינבערג און דעם ברייט באַקאַנטן אַקטיאָר א. מאָרעווסקי ביים ביליאַרד־טיש מיט פרץ מאַרקישן. ביי אַ טישל איז געזעסן פאַרנומען מיט עפעס אַן אַרבעט די פרוי פון דעם מאַדערנעם פראָזאַיקער אין פוילן מ. בורשטין. דער אויסערלעכער אויסזען פון אַ טייל יידישע שרייבערס איז געווען דערשלאָגנדיק. מיר איז אַ מאָל אויסגעקומען אין אַ קאַלטןווינטערטאָג צו באַגעגענען דעם פאָלקלאָריסט אבא לעוו. זיין הילוך האָט אַרויסגערופן רחמנות. דער האַלדז — אין גאַנצן נאַקעט. אונטער זיין אַלטן, אָפגעריבענעם פאַלטאָ האָט ער געטראָגן עפעס אַזוינס וואָס איז ענלעך געווען צו אַ צעדריבלטן וויבערישן סוועטער. קאָן זיין, אַז אויסערלעך האָט ער אויף זיך נישט געלייגט קיין אַכט, אָבער זיין פנים האָט עדות געזאָגט, אַז ער ליידט נויט. אויך דעם נסתר האָב איך דעמאָלט געזען אין אַ יינגלשער קעפקע. ער האָט געטראָגן אַן אַלטן, אָפגעבליאָקירטן מלבוש פאַרקנעפלט ביז אונטערן האַלדז, נישט אַזוי מאָדערן אוּן עלעגאַנט געקליידט ווי צ. ב. דער דיכטער ל. קוויטקאָ. איך האָב אַ מאָל באַזוכט דעם אויטאָריטעטן

ליטעראַטור־פאַרשער און קריטיקער, דעם איידעלן מענטש א. גור־שמיין און געזען דעם גרויסן אונטערשרייד פון זיין אַרעמער דירה צו האַלקינס שיך־אויסגעשטאַטער ווויננונג פון עטלעכע צימערן.

אין מאַסקווע האָב איך באַקענט דעם פּראָזאיקער ש. גאָדינער. כאָטש ער איז געווען שטאַרק באַזאָרגט וועגן זיין שווער־קראַנקער פרוי, האָט ער פון דעסטוועגן געפונען פאַר מיר אַ ביסל צייט. ער האָט דורכגעלייענט צוויי קאַפּיטלען פון מיין דערציילונג וועגן דעם וועגעטירנדיקן פּילישן שטעטל. דאָס איז דאָך פאַר דעם יונגן דור שרייבער אין פּוילן געווען די אַרויסרופערישע טעמע. ווי עס איז געווען דער גורל פון מיינע אַנדערע שרייבערישע אָנהייבן, זענען אויך די אָנגעשריבענע קאַפּיטלעך פאַרלוירן געגאַנגען אין די יאָרן פון מיין וואַגל און וואַנדער.

אין מאַסקווער שרייבער־הויז בין איך בייגעווען אויף עטלעכע צוזאַמענטרעפן פון יידישע שרייבערס. אויף איינעם פון יענע אָוונטן איז אַרויסגעטראָטן דער באַקאַנטער דערציילער א. קאַגאַנאָווסקי. ער האָט דעמאָלט פאַרגעליינט זיינע שילדערונגען פון אַמאָליקן אָדעס. דער גאַסט־שרייבער, געקומען פון ביאַליסטאָק, האָט גאַנץ אייגן זיך געפילט אין דער נייער ליטעראַרישׂ־שעפערישער סביבה. אין זיין קינסטלערישן באַנעם איז קאַגאַנאָווסקי וויט געווען פון וועלכער עס איז אויסגעשפּראָכענער אידעאָלאָגיע. דאָך האָט ער ווילגענייגט זיך צוגעהערט צו די צילגעווענדטע, קריטישע אַרויס־זאָגונגען פון די סאָוויעטישע שרייבערס.

דאָ וועט, אפשר, נישט איבעריק זיין צו פאַרצייכענען פאָלגנ־דיקע, זאָל זיין קליינלעכע, אָבסערוואַציעס. זיי האָבן אָבער אַ סימפּ־טאָמאָטישן באַדייט.

בעת אַ שרייבערישן צונויפטרעף האָט מען דערלאַנגט טיי. מסתם איז אין דער גאַסטראַנאָמיע פון שרייבער־הויז געווען אָנגע־געבן די ענויע צאָל באַטיליקטע אין דעם שעפערישן שמועס. דער

טיי־צערעמאניאל איז נישט דורכגעגאנגען לויטן כלל „והשתיה כדת, אין אונס". א צופעליקער אורח, נישט קיין שרייבער, האָט פון אזא ווינטערדיקן פאַרגעניגן נישט געקאָנט גענישן.

איין מאָל בין איך אַרײַנגעגאַנגען אין א „סטאָלאָווע" עפּעס פאַרבייסן. דאָס איז געווען אין יאָר 1940. אין שטאָט האָט זיך געפילט א דוחק אין שפּיין. אין רעסטאָראַן האָט יעדער פאַרבראָכט באַקומען צוגעטיילט צווי דינע רעפּטלעך ברויט. איך האָב אַנגעביסן א כזית און געוואָרט מען זאָל מיר דערלאַנגען די זופּ. כ׳בין געזעסן מיט די אויגן געווענדט אין יענער זייט פון וואַנען די קעלנערקע האָט געדאַרפט אַנקומען מיט דעם וואַרעמס. דערווייל האָט צו מיין טישל זיך צוגעזעצט א פּויערטע פון דאָרף. ווי א סך אַזעלכע איז זי מסתּם געקומען אין שטאָט איינשאַפן „פּראָדוקטן" פאַרן הויזגעזינט, כאָטש געזאָגט האָט מען, אז אויפן דאָרף איז פאַראַן געניג ברויט, אז עס סטייעט נאָך צו פאַשען מיט דעם די אייגענע חזירים. נישט האָבנדיק קיין געדולד לענגער צו ווארטן, האָב איך אויסגעשטרעקט די האַנט צום ברויט א ביס צו טאָן. זעענדיק ווי איך קוק אַן אַנטוישטער אויפן אָפּגעלייקטן טעלער, האָט די פרוי זיך ביטער צעווייגט...

פון דעם וואָס ווערט דא דערציילט, קאָן מען זיך פאַרשטעלן, אַז איך האָב אין מאָסקווע נישט געלעבט אין ווילטאָג. דאָך איז מיר יאָרן־לאַנג פאַרבליבן א נאַגנדיקע בענקשאַפט צו אָט דער פרעכטיקער שטאָט, א בענקשאַפט געמישט מיט חרטה. קאָן זיין, ווען איך בלייב אין דער דראַמאַטישער שול, וואָלט מיין לעבנסוועג אַנגענומען א מער געוווּנטשענע וועגדונג.

קאפיטל פיר

דעם 21טן יוני 1941 זענען די דייטשן אַנגעפאַלן אויף סאָוויעט־רוסלאַנד. עטלעכע טעג פאַרן אויסברוך האָב איך נאָך באַוויזן אָנצוקומען קיין מינסק. די נאַציס האָבן אָן אויפהער באָמבאַרדירט די שטאָט, געלאָזט זי אין אַין העליש פייער. אַנטלויפנדיק פון געפאָר, האָב איך פלוצעם זיך געפונען צווישן צווי ברענענדיקע וועגן. קיין רויש. בלויז דער פלאַקער פון פייער. קיין מענטשלעך קול. אַלע לעבנגעבליבענע איינווינער זענען פון דאַנען שוין געווען אַנטרונען. פון צווישן די פייער־וואָלקנס איז, ווי אָן אומדערוואַרטע זעונג, מיר אַנטקעגנגעקומען אַ צעשראָקענע פרוי. זי האָט פונקט ווי איך נישט באַוויזן מיטצונעמען מיט זיך דאָס נויטיקסטע. מיר האָבן איינער דעם אַנדערן מיט גאַרנישט געקאָנט העלפן, נאָר פאַר־צווייפלטע אַליין געזוכט אַ וועג זיך אַרויסצורייסן פון ברענענדיקן גיהנום. אָזוי ווי זי איז געקומען, אָזוי איז זי אַוועק. ביז היינט ווייס איך נישט צי עס איז געווען אמת אָדער אַ האַלוצינאַציע...

טויזנטער איינווינער האָבן פאַרלאָזט די שטאָט. אויפן וועג האָבן דייטשישע עראָפלאַנען, ווי זייער שטייגער, זיך נידעריק אַראָפ־געלאָזט אוּן מיט מאַשין־געווער געשאָסן אין געדיכטן המון. עס זענען געפאַלן אַ סך טויטע אוּן פאַרוווּנדעטע.

אין יענער פּחדימדיקער בהלה איז נאָך טרויעריקער געווען דאָס בילד, ווי מען פירט אָפגעזונדערט פון דער מענטשן־מאַסע אַ גרופּע אַרעסטאַנטן אונטער אַ שטרענגער באַוואָפנטער וואַך. דער הויפט־פאַטראָל האָט געטראָגן אין האַנט אַ פאַפּקע מיט דאָקומענטן. די אַרעסטירטע האָבן זיך געשלעפט שטילשווייגנדיק, נישט אויס־

ריידנדיק צווישן זיך קיין וואַרט. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז צווישן די נאָך מער פון אונדז אומגליקלעכע אסירים געפינט זיך דער דיכטער ז. אָקסעלראָד, וועמענס פלאַמיקע רעדע איך האָב גראָד ערשט נישט לאַנג געהערט ביי אַן עפנטלעכן אויפנאַם־אָוונט לכבוד די יידישע געסט־שרייבערס פון די מערב־געביטן. די שאָסן, וואָס האָבן פון מאָל צו מאָל אָפּגעהילכט פון ביידע זייטן וואַלד, האָבן אַרויסגערופן דעם פאַרדאַכט, אַז אירגער פון די זאַלפֿן האָט אין יענער מבוכה נישט אויסגעמיטן אָקסעלראָדס קאָפּ.

מיר האָבן געוואָגלט אַ גאַנצע נאַכט. שווער געווען אין דער פינצטער אונטערצושיידן אַ מענטשלעך פנים. אַ ביסל ווייטער פון מיר האָט אַ גרופּע חברים פון וואַרשעווער באַקלייד־פאַראיין זיך געריסן פאַרויס ווי זיי וואַלטן נישט געפילט קיין מידקייט. האָב איך זיך אָנגעשטרענגט אָנצוהאַלטן מיט זיי דעם זעלבן טראָט.

מיר זענען אָנגעקומען קיין מאַהילעוו. דאָ האָט אונדז באַגעגנט אַ ברוטאַלער אָנפלי פון דייטשישע „מעסערשמידן". די ערד האָט געציטערט פון די באָמבע־אויפרייסן. דערנאָך האָבן זיי זיך אַראָפּ־געלאָזט נידעריקער און געשטעפט מיט די מאַשין־ביקסן. איידער זיי האָבן פאַרכאַפּט די שטאָט, האָבן די היטלער־רוצחים באָמבאַר־דירט די באַן־סטאַציע, וווּ עס האָבן געווארט, ביז דער וועג וועט זיין פריי, פול געפאַלקטע עשאַלאָנען מיט פליטים פון קיעוו, כאַרקאָוו, מאָסקווע, לענינגראָד און אַנדערע געגנטן. מיר האָבן אויסגעקוקט די מינוט דער עשאַלאָן זאָל שוין רירן פון אָרט. פון דאָנען ערשט האָט אונדז געפירט אַ לאָנגער וועג פון שרעק און טויט־געפאָר ביז טאָמבאָוו. דאָ האָט מען אונדז דערווייל אייגעאָרדנט אין איינעם פון די אַרומיקע קאָלכאָזן און דערנאָך, וועו דער האַרבסט איז שוין נאָענט געווען, די אַרבעט אין פעלד האָט זיך געענדיקט, האָט מען אונדז מאָביליזירט אין דער אַרמיי. די מאָביליזירטע האָבן אַ צייט סטאַנציאָנירט אין די געדיכטע, טאָמבאָוער וועלדער אין אויפגע־

שלאָגענע, ברעזענטענע פאַלאַטקעס ווו די שפּעטזומערדיקע קילקייט האָט גאָר שארף זיך געלאָזט פילן. פון דאָרט האָט מען דעם מאַבי־ליזירטן ערוב רב צוריק אָפּגעשיקט צו די מערבדיקע געביטן גראָבן אין הינטערלאַנד טראַנשייען קעגן די דייטשישע טאַנקען.

מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין דער געגנט אַרום בריאַנסק. דער שונא האָט מיט זיין ריזיקן, מיליטעריש כוח זיך אויסגע־לאָכט פון אונדזערע קעגן־טאַנקען־באַוואָרענישן און אויסגעשפּירט אַן אַנדערן וועג זיך אַרײַנצורייסן אין שטאָט. עס האָט אונדז געדראָט אַרײַנצופאַלן אין פלען. אין דער לעצטער שעה איז געקומען אַ באָפעל פון פראָנט, דער אַרבעטס־באַטאַליאָן זאָל צוריקטרעטן. פון דאַנען האָט מען אונדז ווידער אָדפראָווועט אין טיפן הינטערלאַנד. מיר האָבן דורכגעמאַכט דעם וועג סמאָלענסק, אַריאַל, טולע, קורסק, וואָראָניעזש, פּענזע און אַנדערע געגנטן, וואָס אַ טייל פון זיי האָבן מיר אויסגעמאַסטן צופוס. מיר האָבן זיך צוגעווויזנט צו דער הארבער רוסלענדישער נאַטור, געהונגערט און נישט זעלטן געגעכטיקט אין נאָקעטן סטעפּ, ווו אַרום האָבן אָפּגעהילכט די קראַכן פון די פראָנטן. אונדזער איינציקער באָגער איז געווען, אַז מיר זאָלן אָנקומען אין אַן אומבאַדראָטן יישוב. אָפטמאָל, ווען מיר זענען אָנגעקומען צו אַ דאָרף, האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט. די פויערטעס האָבן די „אָפּ־טרעטנדיקע פון פראָנט" באַגעגנט מיט מיטגעפיל און זיך געטיילט מיט דעם לעצטן ביסן.

צווישן די פיל עפּיזאָדן פון מענטשלעכער גוטסקייט, האָט זיך שאָקירנדיק אויסגעטיילט אַ היפּוכדיקער פאַקט:

דאָס האָט זיך געטראָפן אין בערעזינאָ, וואָס איז באַקאַנט אין דער וועלט־געשיכטע מיט נאָפּאָלעאָנס שווערער מפּלה, וואָס ער האָט געליטן אין זיין ווינטער־מאַרש אויף רוסלאַנד. מיר זענען אַריבער דעם טייך, וואָס טראָגט דעם זעלבן נאָמען און מיט אַ משופּעדיקער סטעזשקע זיך אַרויפגעהויבן צום דאָרף. מיר זענען אַריין אין דער

ערשטער כאַטע. אַ הויכער באַלעגופישער רוס האָט אונדז אויפ־געמאַלט, אַנגעכמורעט. לויט זיין פאַרבינדונגקייט איז קעמטיק געווען, אַז ער האָט פיינט דעם סאָוויעטישן רעזשים. אים האָט שוין אויסגעפעלט גענדולד צו וואַרטן ביז דער דייטש וועט אַריינ־קומען און דעמאָלט וואָלט ער אויפגעריכט געווארן... די באַלעבאָסטע האָט, ציטערנדיק פאַר זיין בייזן בליק, דאָך באַמיט זיך אונדז צו העלפן מיט וואָס זי האָט געקענט.

* * *

דער שטאַרקער רוסלענדישער ווינטער האָט שוין דעמאָלט מיט שניי און פראָסט פאַרקאָוועט די וועלט. ביז מיר זענען אַנגע־קומען קיין סאַראַטאָוו איז פון אַרבעטס־באַטאַליאָן געבליבן אַ קליין הייפל. פריער זענען מיר געווען אַ מחנה אין באַשטאַנד פון רוסן, אוקראַינער, רומענער, בעסאַראַבער, פאָליאַקן און יידן, אויסגע־מישט מיט טאַטאַרן, אוזבעקן, קירגיזן און אַנדערע. שלעפנדיק זיך לאַנג איבער די וועגן, איז די אַרמיי, אַ דעזאָרגאַניזירטע, זיך צעפאַלן. געבליבן איז בלויז אַ געשלאָסענע גרופע, וואָס האָט די אָפיציעלע שתדלנות פאַר דעם אַרבעטס־באַטאַליאָן אויסגענוצט פאַר זיך. איך בין אין דער גרויסער,ווינטערדיקער שטאָט געבליבן אַליין, אין הוילע טראַנטעס, הונגעריק, אָן אַ שטיקל דאָקומענט.

דאָס נישט האָבן עפּעס אַ צייגעניש ווער און פון וואַנען מען איז, האָט אַרויסגערופן דעם ערגסטן חשד, כאָטש עס האָט געקאָסט זיך טרעפן מען זאָל בשעת אַ בהלה אזא זאַך פאַרלירן. אויפן וואָק־זאַל האָט די פליטים־ביוראָ מיר אַרויסגעגבן אַ צעטל, וואָס האָט נישט געהאָט קיין וויכטיקן באַדייט. פון דעסטוועגן האָב איך עס געהיט ווי אָן אויג אין קאָפּ...

אין רחבותדיקן, סאַראַטאָוער וואָקזאַל האָבן אין די ערשטע בהלה־טעג געפונען זייער מקום־מקלט טויזנטער פליטים פון פיל רוסישע שטעט, וואָס די היטלעריסטישע אַרמייען האָבן פאַרכאַפּט.

יעדעס מינדסטע שטיקל אָרט איז דאָ געווען באַלייגט מיט מענטשן און געפּעק ממש נישט דורכצוגיין. דאָס איז געווען אַ דערשיטערנ־דיק בילד פון יידישער הײמלאָזיקייט, ווײל מערסטנס האָבן זיך דאָ אָנגעזען יידן.

* * *

אין יענער צײַט איז אין ענגלאַנד געווען אַ מין פּוילישע רעגי־רונג אונטערווועגנס. דורך דער השתדלות פון איר פּרעמיער־מיניס־טער שיקאָרסקי, איז אַ טײל פון דער פּוילישער אַרמיי באַפרייט געוואָרן פון סאָוויעטישער געפאַנגנשאַפט. עס האָט דעמאָלט גע־זאָלט זיך שאָפן אַ נייע, מיליטערישע פאָרמאַציע, וואָס זאָל צוזאַמען מיט דער רויטער אַרמיי אַרויסטרעטן אין באַוואָפנטן קאַמף מיט דעם היטלעריסטישן אָקופאַנט פאַר פוילנס באַפרייונג. איך האָב אָפּגעמאַכט אין געדאַנק זיך אָנצושליסן אין אירע רייַען.

דער אָזוי גערופענער מיליטער־אַמט איז געווען איינקוואַר־טירט אין אַ צוגעטיילטן פּאַראָם, וואָס איז געשטאַנען ביים ברעג פון דער וואָלגע. צווישן שווימענדיקע אייזקריעם האָבן דאָרט אָפּט זיך פאַרבייגעגליטשט קלענערע שיפן, באַרוזשעס און טראַטוועס, אייזיאַכטן און אָנדערע. די וואָלגע האָט מיך דערמאָנט אין דעם אומשטערבלעכן בילד פון דעם גרויסן רוסישן מאָלער א. י. רעפּין, געזען אין מאָסקווער קונסט־מוזיי. איצט בין איך אַליין געווען אַ טײל פון דער פאַרכאַפּנדיקער, ברייט־אויפגעוויקלטער ווינטער־לאַנדשאַפט. דער געדיכטער רויך פון די אַרויסשטאַרצנדיקע קוימענס האָט נאָכ־אָנאָנד זיך געצויגן אין דער הויך און פאַרטונקלט דעם טיף־בלויען הימל. אויף דער גאָנצער לענג פון ברעג — אָן אָנוואָלגער פון ברעווניעס, קלעצער, ברעטער און אָנדערע ריזיקע האָלצשטיקער, פאַרקאָוועט אין אייז. ווו נישט ווו זענען געלעגן הויפנס גראָבע, געפלאָכטענע שטריק. זיי האָבן אויסגעזען ווי צונויפגעקנוילטע, ריזיקע שלאַנגען, וואָס באַהאַלטן זיך אין טיפן שניי. נאָך לאָנגע

זוכענישן האָב איך אָפּגעפונען אַ קרום הענגנדיק ברעטל מיט דער אויפשריפט: „פּאָלסקאַ קאָמיסיאַ וואיסקאָווא".

אין איינער פון די קליינע פּאַראָם־קאַיוטעס איז געזעסן אַ פּאָרוטשניק ביי אַ קליין פּירעקיק טישל. זיין מונדיר איז געווען שטאַרק אָפּגענוצט. ווי נאָר איך האָב זיך צו אים געוענדעט, האָב איך פּלוצעם דערפילט אַ שווערקייט אויף דער צונג, גלייך איך וואָלט שוין לאַנגע יאָרן געווען אָפּגעפּרעמדט פון דער פּוילישער שפּראַך. וען דאָס זאָל נישט טרעפן מיט מיר, וואָלט איך נישט געגלויבט, אַז מען קאָן אונטער געוויסע אומשטענדן פּשוט פּאַרגעסן אַ צווייטע שפּראַך, וואָס מען באַהערשט גאַנץ פּליסיק. קיין דאָקומענט האָב איך נישט געהאַט. איז ווי קאָן ער מיר גלויבן, אַז איך בין אַ פּוילישער בירגער? איך בין געשטאַנען אומבאַהאָלפן, ווי איך וואָלט געזוכט עפּעס אַ באַווייז וואָס זאָל אים איבערצייגן, אַז איך בין אַן אָפּשטאַמיקער פון פּוילן. ביים אַרויסגיין האָב איך געוואָרפן אַ בליק אויף דער וואַנט, פון וואַנען עס האָט מיט אַנזעעוודיקע אותיות אַראָפּגעשיינט אַ היימיש־קלינגענדיקער, פּאָעטישער פערז. די גע־ציילטע ווערטער האָבן ווי דורך אַ כישוף אַרויסגערופן פון מיין אויפגעלויכטן זכרון דערהויבענע שורות פון דעם באַליבטן, פּוילישן דיכטער:

O, roku ów, kto Ciebie widział w naszym kraju?
Ciebie lud dotąd zowie rokiem urodzaju.
A Żołnierz rokiem wojny. Dotąd lubią starzy
O tobie bajać. Dotąd pieśń o Tobie marzy — — —

איך האָב פּאַרגעלייענט פון אויסנווייניק דעם גאַנצן פּראַגמענט פון מיצקעוויטשעס „פּאַן טאַדעוש", אָבער דאָס האָט דעם פּאַרוטש־ניק נאָך נישט איבערצייגט, אַז איך בין פונקט ווי ער אַ פּליט פון פּוילן. ער האָט דערקענט אין מיין נאַז ווער איך בין. מיר איז דאָך געלונגען זיך אַריינצורייסן אין די קאָשאַרן, ווו עס איז איינגע־

שטאַנען די אַזוי געראָפענע פּוילישע אַרמיי. לויט דער באַקאַנטער מיליטעריישער אַטמאָספער און באַציונג צום פּראָסטן זעלנער, באַזונ־דערס צום יידן, האָב איך גלייך איינגעזען, אַז מען מיינט דאָ נישט די אינטערעסן פון פאָלק, וואָס קרעכצט אונטערן יאָך פון ברוינעם פאַשיזם.

די סאָראָטאָווער פּוילישע אַרמיי האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ פילצאָליקער מחנה שלעפּערס. זיי זענען איינגעשטאַנען אין אַ לאַגער פון פּאַרשיקטע. דאָס זענען געווען אַלטע, הילצערנע באַראַקן־מפולתן, מיט גאָרנישט באַוואָרנט קעגן האָרבן, רוסלענדישן ווינטער. דורך די ברעטערדיקע, צעשפּאָלטענע וועגט האָט אַריינגע־דרונגען אַ פּראָסטיקע קעלט נישט אויסצוהאַלטן. ליגנדיק אויף דער הוילער, פּאַרוואָרלאָזטער נאָרע, האָב איך איינגעזען, אַז דאָ וועל איך קיין האָניק נישט לעקן. מיטאָגצייט, בעתן שטעלן זיך אין דער ריי נאָך דער „באַלאַנדע", האָב איך עמיצן איבערגעגעבן מיין טעלער, (מען האָט געגעסן פון טעלערס...) און געזוכט אַ וועג זיך אַרויסצושאַרן פון לאַגער. צוקומענדיק צו דער פורטקע גלייך אַרויסצוגיין, איז מיר אַנטקעגנגעקומען אַ „הויכגעשטעלטער" אָפּי־ציר. (גאַנץ מעגלעך, אַז דאָס איז געווען געווראַל אַנדערס בכבודו ובעצמו...) ער האָט עפּעס גאָר נישט אויסגעזען ווי אַן אָפּיציר פון העכסטן ראַנג... בלויז די גאווה האָט אים געהאַלטן. ער האָט דעם נישט אוניפאָרמירטן כמו זעלנער פאָרהאַלטן און מיליטעריש־שטרענג אים. געפרעגט:

— איז דער פּוילישער אַרמיי האָסטו געדינט?

— ניין — האָב איך געזאָגט דעם אמת.

— צי ווייסטו נישט, אַז פאַר אַ פּוילישן אָפּיציר דאַרף מען סאָלוטירן?!

איך האָב נאַכלעסיק צוגעריבט די ערשטע צוויי פינגער פון דער רעכטער האַנט צום פאָדערשטן טייל פון מיין ווינטער־היטל

און געעפנט די פורטקע צום אַרויסגיין. איך האָב דערביי געטראַכט: אָרעמער דאָך, וואָס קנאַקסטו?...

* * *

גלייך אין אָנהויב מלחמה איז סאָראָטאָוו געוואָרן געדיכט באַפעל־קערט מיט אויסגעוואָרצלטע תושבים פון אַנדערע באָמבאַרדירטע שטעט. פאַר די שפּעטער אָנגעקומענע פליטים איז שוין שווער געווען דאָ זיך איינצוואָרדענען. אין אויסוועג איז פאַר מיר געבליבן: אויסצוואַנדערן דאָרט אַהין וווּ דער ווינטער האָט נישט קיין שליטה. די רייזע קיין אוזבעקיסטאַן האָט זיך געצויגן טעג און וואָכן. די ענגשאַפט אין וואַגאָן איז געווען — נישט צו געבן זיך אַ קער. איך בין דורך דער צייט געוואָרן אַזוי באַוואָקסן און פאַרוואָרלאָזט, אַז איך האָב זיך אַליין נישט דערקענט. נישט אַלע פליטים האָבן זיך געפונען אין אָזאָ אויסטערלישן מצב ווי איך. וועג עס האָט מיטגעבראַכט מיט זיך געפּעק, האָט פון צייט צו צייט עפּעס פאַר־קויפט אָדער אויסגעטוישט אויף שפּייז־פראָדוקטן. פון מינסק האָב איך נישט באַוויזן מיטצונעמען אַפילו דאָס נויטיקסטע.

וואָס ווייטער מיר האָבן אָפּגעצויגן פון צענטראַל־רוסלאַנד, אַלץ ווינציקער האָט זיך געמערקט דער שניי. עס האָבן זיך שוין געוויזן אָפּגעדעקטע שטיקער פלאַכלאַנד באַצויגן מיט טונקעלער גרינקייט. איבער ברייטע ערד־שטחים האָבן דאָ און דאָרט סטאַדעס שעפסן געצופט די אָפּגעדאָרטע גראָזן פון פאַרגאַנגענעם זומער און געוואָרט דאָס פאַשעפעלד זאָל וואָס גיכער ווערן געדיכט באַוואָקסן מיט פרישן, זאַפטיקן גראָז. די שוואַרצע, צעקרומטע ביימער, די ליימיקע מויערן אַרום די קיביטקעס און די אייגנאַרטיקע הלבשה פון די תושבים האָבן אונדז צו וויסן געגעבן, אַז מיר קומען אָן אין אַ מדינה, וואָס מיר האָט זיך קיינמאָל נישט געחלומט צו זיין דאָרט.

קאַפּיטל פינף

מיר האָבן קוים זיך דערשלאָגן קיין טאָשקענט. ווי אין סאָראָ־טאָוו האָבן אויך דאָ זיך אַרומגעדרייט מאַסן אָנהיימיקע פּליטים. אין וואָקזאַל האָט מען נישט דערלויבט נעכטיקן. איך האָב אָפּגע־וואָגלט עטלעכע נעכט אין פּאַרק אויף דער הוילער באַנק, וואַרטנדיק ביז מען וועט מיך אָפּשיקן ערגעץ אויף אַ מקום מנוחה.

אין דער וויטער מיטל־אַזיע האָבן געוויסע לעבנס־פּאָרמען נאָך געשמעקט מיט דעם אַלטן פּאָרצייטנס. עס איז נאָך אויסדריקלעך קענטיק געווען די שיידליניע צווישן דעם געזעלשאַפטלעך נייעם און דער איינגעוואָרצלטער, אַלטער טראַדיציע. די סאָציאַלע רעווא־לוציע האָט נישט אַריינגעבראַכט קיין אויסגעשפּראָכענע ענדערונג אין דער פּסיכאָלאָגיע פון אוזבעקישן פּאָלק. מיר איז אַ מאָל אויס־געקומען צו באַמערקן ווי דער פּאָרזיצער פון אַנדיזשאַנער ראַיקאָם, אַ פּאַרטייער, האָט זיך געפילט מער אייגן אין אַ דורכויס אוזבע־קישער סביבה. ער איז געזעסן צווישן אַ געזעמל, ווי עס איז דער דאָרטיקער שטייגער, די פּיס פּאַרלייגט אונטער זיך און געטרונקען מיט זיינע שטאָם־ברידער טיי פון דער זעלבער „פּיעלאַ" וואָס איז איבערגעגאַנגען פון האַנט צו האַנט. לויט זיין שבת־אַחימדיקער האָלטונג און געמיטלעכער צוגעלאָנקייט איז לייכט געווען צו דער־קענען די טיף נאַציאָנאָלע פעדעם, וואָס בינדן אים מיט דעם אַבערגלויביקן, אוזבעקישן פּאָלק. אַזאַ אָפּן און בכיוונדיק זיך אידענ־טיפיצירן מיט די טראַדיציעס פון אייגענעם פּאָלק האָט מען ביי הויכגעשטעלטע סאָוויעטישע יידן זעלטן באַמערקט. און אפשר איז דאָס נישט געווען זייער אייגענע שולד.

פון טאַשקענט האָט מען מיך צוגעטיילט צו אַ גרופּע בעסאַראַבער יידן און אונדז אַדפראַווען קיין אַנדיזשאַן. פון דאַנען האָט אונדזער וועג זיך געצויגן קיין שאַריכאַן. מען האָט אונדז אַראָפּגעלאָזט אין שכנותדיקן קישלאַק, צוועלף קילאָמעטער ווייט פון דער שטאָט. אין קאַלכאָז זענען אויך אַנגעקומען עטלעכע יידישע פרויען פון אוקראַינע. זיי האָבן אַלע צוזאַמען באַקומען אַן איינצימערדיקע דירה. פאַר אונדז האָט מען צוגעטיילט אַ „קיביטקע" ענלעך צו אַ קאַמער, ווו די קעלט האָט ביינאַכט אַריינגעבלאָזן און בייטאָג האָט זומערצייט געברענט די היץ. מיר האָבן אויפן ליימיקן דיל אויסגעשפרייט עטלעכע בינטלעך בוימוואָל־צווייגן, עס זאָל זיין אויף וואָס צו ליגן, אַריינגעשטעלט אַ בלעכן אייוועלע. דאָס איז געווען אונדזער שטוב־וירטשאַפט.

אין פאַרגלייך מיט די צרות, וואָס מיר האָבן ביז איצט דורכגעמאַכט, איז דאָס לעבן אין דעם פאַרוואָרפענעם דערפל געווען אַן אידיליע, כאָטש עס איז שווער געווען אויסצוקומען מיט די בעסאַראַבער שכנים־יידן. קודם, האָבן זיי געדעדט צווישן זיך בעסאַראַביש, הגם זיי האָבן באַהערשט אַ זאַפטיקן יידיש. די שפראַכלעכע אָפּגעזונדערטקייט האָט מיך געמאַכט פילן עלנטער. געווען אויך מיט אונדז אַן עלטערער ייד פון קיעוו — אַ בעל מום. אַוודאַי וואָלט געווען אַנגענעמער אויסצוטוישן מיט אַזאַ ס׳גאַל ייד אַ פּאָר ווערטער. געווען אין יענע טעג אַ סך וועגן וואָס צו רעדן, הגם שווייגן האָט דעמאָלט אויך געהייסן גערעדט. דער ייד איז אַבער געווען אַ פאַרביסענער כל־מום־רע. אים איז נישט אַנגענעמשטאַנען צו זיצן מיט די „ביעזשענצעס" אין איין קאַלכאָז... די שלווה אין קאַלכאָז האָט אַבער לאַנג נישט אַנגעהאַלטן. דאָס אויסקומעניש איז אונדז אַנגעקומען מיט גרינע וועראָפן, מיר האָבן שוין יאָ באַקומען אַ ביסל „דזשוגאַרי" — האַרטע גרויפן וואָס מען האָט ערשט געדאַרפט צעשטויסן אין

וואָסער — איז ווידער נישט געווען מיט וואָס צו מאַכן פייער דאָס אָפצוקאָכן. געווינלעך הייצן די אוזבעקן מיט בוימוואָל־צווייגן, וואָס זיי שניידן אָפ אין פעלד, נאָכדעם וועלן די צעעפנטע באַנוול־קנאָספן זענען שוין אַראָפגענומען. מיט אָט דעם הייצווארג באַזאָרגן זיי זיך אויף ווינטער בעת אין דרויסן איז נאָך וואַרעם. אויף צו געפינען אין די ווינטער־חדשים אַ שפענדל, האָט מען געדאַרפט זיך אונטערגאַרטלען צו מאַכן אַ לאַנגן שפּאַציר...

דערפאַר קומט גרינגער אַן אַ ביסל הייצווארג זומערצייט. שפּאַנענדיק אַזוי אין דעם האַרטן, פאַרטריקנטן סטעפּ, קאָן מען מערקן ווי ריזיקע שטחים פלאַכלאַנד ליגן שוין לאַנגע יאָרן פאַר־לאָזן, נישט באַרירט פונעם אָקער. אין דער אַרומיקער פאַרעקשנטער שטילקייט טראָגט זיך פון ערגעץ נאָענט דאָס צישען פון אַ ווילדן שרץ. פון ברייטן, שוואַרצליימיקן שליאַך הילכט אָפּ דאָס געציקלטע געזאַנג פון אַן אוזבעק, וועלכער רייט אויף זיין אייזל אין שטאָט אַריין. די געציקלטע טענער מישן זיך אויס מיט דעם נאָכאַנאַנדיקן סקריפּען פון אַ צווייראַדערדיקער „אַרבע", וואָס רירט זיך קוים. וועז דאָס אַלץ גייט פאַרבי, נעמט ווידער הערשן אַן אָנגעצויגענע שטילשווייגעניש ווי פאַר אַן איבערנאַטירלעכער דערוואַרטונג. זוכנ־דיק אַ שטשאָפע, טרעפט אָמאָל, מען געפינט נעבן אַ בוים אַן אויסגעוואָקסענע האָלץ־שוואָם, וואָס איז אויך אַ קרן פאַר אַ הונ־געריקן. מען קאָכט דאָס אָפ צום עסן.

רוישיקער איז געווען אין דער שטאָט שאַריכאַן. דער לעבע־דיקסטער פונקט איז דאָ געווען דער באַזאָר וווּ יידן פון פּוילן, רומעניע און בעסעראַביע האָבן אָפגעזוכט, ווער אַ פריינד און ווער סתם אַ היימישן פּליט. געווען אַזעלכע וואָס האָבן זיך איינגעאָרדנט אַרבעטנדיק בייַ שניידעריי, אָדער בייַ אַנדערע מלאָכות. וועמען עס האָט אָפגעגליקט האָט באַקומען אַ שטעלע אין שטאָטישן ברויט־

זאַוואָד. אַ טייל פון זיי האָט אויך געהאַנדלט מיט וואָס עס האָט זיך געלאָזט.

דער רוב „ביעזשענצעס" איז אומגעגאַנגען אָפגעריסן און אָפגע־שליסן, אין הוילע טראַנטעס. לויט מיין הולך האָב איך אויסגעזען ווי ראָבינזאָן קרוזא... גוט וואָס איך האָב נאָך געהאַט מיין אַלטן, צעריסענעם זומער־מאַנטל פּוּך וואַרשע צו פאַרדעקן דעם האַלב־נאַקעטן גוף. אַנדערש וואָלט איך זיך נישט געקאָנט ווייזן אין כוטאַר, ווו איך האָב אָפט געיאָגט זיך ווי אַ הונגעריקער וואָלף נאָך פאַרציקונג. אין די זומער־חדשים האָב איך זיך געשפּייזט מיט „אוריוק" (שאַפּטאַלן) און מיט שוואַרצע אָדער רויטע מויל־בערעלעך, וואָס זענען געדיכט געוואַקסן אויף די ביימער פּאַזע דעם וועג. גאָר שלעכט איז געווען מיט הלבשה.

אין מיין רוקזאַק האָט זיך פאַרוואַלגערט אַ שטיקל געבלימט מאַטעריאַל פון אַן אַלטער, אָפּגעצויגענער אָטאָמאַנע. איך האָב אויך זיך אייגנגעשאַפן פאַר „אומגעצאָלט" אַ פּאָר שטיוול־כאַליעווע... איצט איז געקומען די צייט זיי צו פאַרהאַנדלען. שטייענדיק אַזוי אויפן שאַריכאַנער „טאָלטשאָק" מיט דער „סחורה" אין האַנט, האָבן מיך באַהערשט צוויי מוראס. די ערשטע — פאַר דער מיליק. וואָס וועל איך ענטפערן אויב מען וועט מיך פרעגן, וווּ איך האָב געגנומען די שטיוולעטן? צווייטנס, האָב איך געצויטערט. טאָמער וועט עמיצער דערקענען די גניבה. נאָר צו גליק דאַרף מען קיין חכמה נישט. באַלד האָט זיך געיאָווען אַן אוזבעק. איך האָב לאַנג זיך מיט אים נישט געדונגען און די לעדערנע חפצים פאַרקויפט פאַר אַ שיבוש. עס איז קוים געווען צו באַצאָלן מלאכה־געלט דעם שניידער פאַרן אויפנייען אַ פּאָר הויזן פון דעם געפונענעם שטיקל בראָקאַט. איך געדענק נאָך היינט ווי איך האָב דעמאָלט אויסגעזען. אַ טויט־ערנסט פּנים באַוואָקסן מיט אַ רויטער בּאָרד, אַנגעטאָן אין אַ פּאָר פאַרביק־געבלימלטע גאַליפע־הויזן. אויף די

פיס — צווי אַלטע, צעפאַרענע טרעטערס, עלעהיי אַ שווייגנדיקער קלאַון, וואָס מיט זיך פאַיאַצישער הלבשה און מימישן אָנשטעל רופט ער אַרויס אַ געלעכטער, אָבער אינעווייניק לעבט ער דורך אַ טיפע, מענטשלעכע טראַגעדיע. אַזעלכע און אַנדערע טראַגישע קרעאַטורן האָט מען אין רוסלאַנד נישט ווייט געדאַרפט זוכן.

איין מאָל האָט אין אונדזער דאָרף יאַשלי־לענטשי זיך אַריינ־געשטעלט אַ נייער תושב אַלעקסיי. ער האָט געווויינט צוזאַמען מיט אונדז אין דער „בעסערער" דירה, וואָס מיר האָבן גראָד ערשט באַקומען. מען האָט גאָרנישט געקאָנט זיך דערוויסן ווער ער איז און פון וואַנען ער קומט. לויט די טראַנטעס וואָס ער האָט געטראָגן האָט מען דערקענט, אַז ער איז צוריקגעקומען פון פאַרשיקונג. וואָס זיין פאַרברעך איז געווען, האָבן מיר נישט געווּסט. ער האָט אויסגעוויזן צו זיין נישט ביים קלאָרן זינען. בעת ער איז פול מיט שטימונג זיך פאַראַנגען אין זינגען, האָט גאָר געקאָנט זיך דאַכטן, אַז דאָס זינגט אַ נאָרמאַלער מענטש. ער איז געווען אָפּגעלאָזן, נישט באַמיט זיך אָפּילו אינצושאָפן אַ ביסל בערלאָג פאַר אַ געלע־גער. קיין איבעריקן נוצן האָט דער קאָלווירט פון אים נישט געהאַט. ביינאַכט איז ער געשלאָפן אויפן הוילן דיל און בייטאָג האָט ער זיך געשפּילט מיט די מיין. זיי האָבן דערשפּירט אין אים אַ גוטן פריינד. ער האָט אויסגעפונען, אַז מיין זענען צוגעניגטע, נוצלעכע באַשעפענישן.

אַלעקסיי האָט אויף זיין שטייגער זיך אויסגעטויגט צו געפינען אַלע מאָל ביי ווּעמען וואָס אָפּצוסן. איין מאָל, צוריקקומענדיק פון שטאָט אַן אויסגעבאָדענער, אָנגעטאָן אין אַ פאַרביק־געשטרייפטן „טשאָפאָן" מיט אַ פילקאָליריקן קערטש אויף די לענדן און אַ טיו־ביטייקע אויפן אָפּגעגאָלטן קאָפּ, האָט ער אויסגעזען ווי אַן עכטער אוצבעק. היות ער האָט מיט אונדז נישט צופיל איינגעטענהט, האָבן מיר נישט געווּסט ווער עס האָט אים אַזוי הויפיש אויסגעשטאָט.

אַלעקסיי האָט איצט זיך אַליין באַטראַכט פאַר אַ גרויסן בריה. ער איז, הייסט עס, אַריין אין די פעדערן. אין די רעגיאָנעלע בגדים וועט ער פון איצט אָן האָבן אַ צוטריט צו די אוזבעקן, וועלכע וועלן אים מער נישט לאָזן הונגערן.

טרעפט אַ מאָל, זיצנדיק אויף דער שוועל, האָב איך אויף יענער זייט באַמערקט אַ רעדל יונגווארג און אויך עלטערע אוזבעקן, ווי זיי קאָטשען זיך פון געלעכטער. ס׳איז געווען אַ פאַרנאַכט. אין וויטן האָריזאָנט איז די זון געהאָנגען — אַ רייפע אַראָנזש־פרוכט וואָס אַט־אָט פאַלט זי אַראָפּ פון בוים. איר גאָלדיקער אָפּשיין האָט זיך אָפּגעשלאָגן אויף די פאַרבריינטע פנימער און בונטע קליידער פון די אויפגעהייטערטע אוזבעקן. זיי האָבן פאַרווייליריש זיך צוגעקוקט ווי דער „אורוס״ לאָזט זיך אַוועק אין אַ מזרחדיקן ריקוד. ער האָט וווּנדערלעך אויפגעכאַפּט די טיפישע, ריטמישע תנועות פון די אוזבעקן. ער האָט אַרויסגעוויזן בולטע אינטעליגענץ, לויט וועלכער מען האָט גרינג געקאָנט משער זיין וועגן זיין העכערן געזעלשאַפטלעכן אָפּשטאַם. דאָס איז אויך געווען קענטיק אין זיין געווינלעכער באַנעמונג. פריער האָט אַלעקסיי געמאַכט דעם איינדרוק ווי ער וואָלט אַ דערשלאָגענער פון שווערע לעבנס־קלעפ, געווען פאַרטאָן אין זיין אייגענעם חשבון הנפש. איצט האָט זיך גאָר אַרויסגעוויזן, אַז ער האָט אויך אָן אינטערעס פאַר דעם אַרומיקן לעבן. ער האָט בעתן טאַנצן „קרעיִרט״ טיפישע פיגורן און געלאַכט פון זיך אַליין. די האַלב־ווילדע אוזבעקן האָבן זיך פאַרווויילט, אָבער קיין גרויסן, מאַטעריעלן דערפאָלג האָט אַלעקסיי מיט זיינע אויפטריטן סיי ווי נישט געהאַט...

קאַפּיטל זעקס

ווי שוין דערציילט, זענען מיר פאַר דעם קאַלווירט יאַשלי־
לענטשי געווען אַ צו שווערער יאָך. די אַלטגעזעסענע יישובניקעס
זענען אַליין געווען זשעדנע נאָך אַ טאָג פאַרדינסט. זייער הויפט־
אַרבעט איז באַשטאַנען פון סאָרטירן דעם כלאָפאָק (בוינוול), דער־
נאָך ערשט אַוועקצופירן אין שטאָט אַריין אים אויסצואַרבעטן. אויך
די אוזבעקישע פרויען האָבן מיט האַלב־פאַרדעקטע פנימער געטאָן
די זעלביקע אַרבעט. זיי זענען אַלע צוזאַמען מיט די שוואַרץ־
פאַרהאָנגענע „פאַראַנדזשאָס" געזעסן אַרום דעם געוואַלדיק גרויסן
באָנוול־באָרג, וואָס פאַרטאָג איז ער געשטאַנען איינגעהילט אין
אַ גרויען נעפּל און ווען די זון איז אַרויף אין זעניט, האָט זיין
שנייקע וויסקייט פאַרבלענדט דאָס אויג פון ווי ווייט.

דער ווינטער איז שוין געווען פאַרביי. ווי נאָר עס איז געוואָרן
וואַרעמער, זענען די ביזשענצעס זיך צעלאָפן. איך בין געבליבן
אין דאָרף איינער אַליין. עס זענען אָנגעקומען הייסע, זומערדיקע
טעג. די זון האָט געבאַקן ממש נישט אויסצוהאַלטן. עס האָט מיך
אָנגעכאַפּט די מאַלאַריע. דאָס איז אַ מין חולאת וואָס נעמט אָווק
פון דעם מענטשן דעם מוט צו לעבן און מאַכט אים גלייכגילטיק
צו אַלצדינג. ווען זי לאָזט נאָך, פילט מען זיך ווי ניי־געבוירן. מיין
אַרבעט אין קאָלכאָז האָט נישט געהאַט קיין ממשות. אָפּגעריסן פון
משפּחה און פריינד, האָב איך זיך געפילט עלנט. דאָס וואָס מיין
מאַמע און שוועסטערס האָבן זיך געפונען ביי די דייטשן האָט מיר
נישט געגעבן קיין רו. איך האָב זיך נאָכגעפרעגט אין דער צענטראַ־
לער אַדרעסן־ביוראָ וועגן עטלעכע קרובים, וועלכע האָבן געדאַרפט

זיך געפינען ערגעץ אין רוסלאַנד. אין אַ צייט אַרום האָב איך זיך דערוווסט, אַז איינער פון מיינע שוועסטער־קינדער ווויינט אין טשקאַלאָוו. מען האָט אים אַ פאַרוונדעטן אויפן פראָנט אָפּגעשיקט אין ווייטן הינטערלאַנד. אָבער לאַנג האָט אונדזער קאָרעספאָנדענץ נישט אָנגעהאַלטן. פון ראַיקאָם איז ווידער אָנגעקומען אַ מאָביליזאַציע־צעטל. אין דריי טעג אַרום האָב איך געדאַרפט זיך צושטעלן צום עשאַלאָן, וואָס האָט זיך פאָרמירט אויף דער שאַריכאַנער באַן־סטאַנציע.

* * *

אין אויסטערליש־שוועריע צייטן וועט דער סדר־העולם גייט אַרויס פון זיינע ראַמען, וועלן מענטשן אַרויסגעשטויסן פון זייער נאָרמאַלן סטאַטוס, אַראָפּפאַלנדיק אָפּטמאָל צום נידעריקסטן לעבנס־שטאַפּל. מיר האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז די מלחמה האָט דווקא מיך צום שוועריסטן געטראָפן. צו דער מאָביליזאַציע בין איך געגאַנגען קרוע בלוע, ווי אַ בראָדיאַגע פון גאָרקישן טיפּ, וועלכער פאַרמאָגט גאָרנישט מער חוץ דאָס אָפּגעשוואָכטע ביסל לעבן. לויט די באַ־דויערנדיקע בליקן אַרום מיר, האָב איך, מסתמא, אויסגעזען מסוכן קראַנק.

דערווייל האָט מען קיינעם נישט געלאָזט וויסן ווו מען פירט אונדז. צווישן עולם איז אומגעאַנגען אַ שמועה, אַז מיר פאָרן קיין אוראַל. דער רוב פון אונדז איז צופרידן געווען וואָס מען פירט אונדז אַרויס פון אַזיאַטישן ראַיאָן, כאָטש טייל האָבן זיך דאָ רעלאַטיוו גאַנץ גוט אייִנגעאָרדנט.

דער עשאַלאָן איז, ווי דאָס איז נישט קיין נייס, אָפּטמאָל געבליבן שטעקן אונטערוועגנס. ווי נאָר ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ סטאַנציע, זענען אַלע אַרויס פון די ענגע טיעפלושקעס, געלאָפּן צום קראָן נאָך „קיפּיאַטאָק", אָדער גאָר צום נאָענטן פעלד אָפּרייסן אַ וויסע ציבל, אַ ריב אָדער עפּעס וואָס פון אַנדערע גרינצייג.

באַלד האָט אויף דער גאַנצער לענג פון צוג זיך אויפגעהויבן אַ רויך פון ברענענדיקע שייטערס. יעדער האָט ביים גיך פאַנאַנדערגעלייגטן קאָסטער אָפּגעקאָכט פאַר זיך פון גאָרנישט אַ מאכל. פלוצעם האָט אַ פייף פון לאָקאָמאָטיוו פאַרהילכט דעם גאַנצן אָרום. דאָס האָט געהייסן, אַז מיר לאָזן זיך ווייטער אין וועג. עס האָט זיך אויפ־געהויבן אַ טומל. מען האָט קוים באַווויזן מיט די אָרעמע, פאַרסאַ־זשעטע קאָך־כלים אַריפצוקלעטערן אין וואַגאָן אַריין. די היימלעכע שייטערס האָבן איצט נאָך מער זיך צעפלאַקערט, ווי זיי וואָלטן מיט אונדז זיך געזעגנט. דער עשאַלאָן האָט גערירט. יעדער האָט זיך איינגעמאָסטעט אויף זיין אָרט און זשעדנע פאַרצערט זיין פּאַיקע ברויט מיט דעם ביסל וואַרעמס.

מיך האָט אָפּילו דער הונגער נישט געמומען, אַזוי אָפּגעשוואַכט בין איך געווען, באַזונדערס דעמאָלט, ווען די מאַלאַריע האָט מיך אַ שטאַרקן כאַפּ געטאָן. קיין הילף איז פון קיינעם נישט געווען צו דערוואַרטן. מיט וואָס האָט מען אין וואַגאָן געקאָנט מיר העלפן? איך האָב ווי וויט מעגלעך אַליין זיך אָנגעשטרענגט צו שטיין אויף די פּיס.

איין מאָל האָט אונדזער עשאַלאָן זיך אָפּגעשטעלט נישט ווייט פון אַ גרויסן פּעלד־שטח, וואָס איז געווען געדיכט באַלייגט מיט צייטיקע דיניעס. זייער שאָל פון סעלאַדין־קאָליר איז שוין געווען דורכזיכטיק גרין פון רייפקייט, נאָר זיי אַראָפּצונעמען פון די בייטן. צונויפנעמענדיק מיין לעצט כוח און קוראַזש, בין איך צוזאַמען מיט נאָך אַנדערע אַראָפּ פון וואַגאָן, האָב אויפגעהויבן די ערשטע דיניע וואָס איז מיר געקומען אונטער דער האַנט און קוים קוים זי דערטראָגן. די דערלאָבנדיקע זיסקייט פון דער זאַפטיקער ערד־פרוכט האָט מיך מחיה געווען. צוריקקומענדיק פאָמעלעך צו די כוחות, בין איך שוין אַראָפּגעגאַנגען פון דער פריטשע. עמיצער האָט מיר אויפגערוקט די שוועָרע וואַגאָן־טיר. דורך דער עפענונג

האָב איך דערקענט די געגנט דורך וואַנען איך בין דעמאָלט פאָר דער טאַמבאָווער מאָביליזאַציע פאַרבייגעפאָרן. געווען איז דאָס זומערצייט. מיר האָבן מיט נייגיר אַראָפגעקוקט צו דער אַלטער רוסישער שטאָט טולע. אַרום האָבן אויף ווייטע שטרעקעס זיך געצויגן פעלדער באָוואָקסן מיט תבואה, קאַרטאָפל און אַנדערע גרינצייג. אויף שפּיצן פון באַגרינטע שיפּועים, אויך אין טאָל, האָבן וויים־געקאָלכטע כאַטעס מיט אויסגעפוצטע פענצטער־שויבן שימער־רירט אַנטקעגן דער זון ווי די טולער סאַמאָווארן. די געדיכטע בלעטער־קרוינען פון די ביימער אויף די היגלען, האָבן אויסגעזען ווי העלמען פון באָוואָפנטע וואַכלייט, וועלכע היטן געטריי די אַרו־מיקע געגנט.

איצט האָט די ערד געדרימלט אין די רייפע אַרעמס פון האַרבסט. פון ערגעץ אין קילן פעלד האָט שווער זיך געוויקלט דער רויך פון אַ ברענענדיקן שייטער און לאַנג געבליבן הענגען אין אַוויר, ווי ער וואָלט מיט אַ כיוון פאַרשטעלט די לאַנדשאַפט. דער האַרבסטיקער אומעט האָט בלייַ־שווער זיך געלייגט אויפן געמיט, אַגגעפילט מיך מיט נאָגנדיקער בענקעניש און בין־הזמנים־דיקע זאָרגן. אין אָט דער צייט פון יאָר פלעגט מיין מאַמע „מיט אַ געלעגנהייט" מיר שיקן די ווינטער־מלבושים קיין ווַאַרשע, ווו איך האָב אין סעזאָן געאַרבעט און נישט געאַרבעט. מיינע קוואַלי־פיקאַציעס אין שנייַדעריי זענען נישט געווען גענוג אויף אַנצוהאַלטן אַ שטעלע אין דער גרויסער שטאָט. חוץ דעם איז דאָס פּנים מיינס געווען אַ מסור. עס איז אַ פאַקט, אַז יעדע מלאכה לייגט אַ באַשטימטן חותם אויף דער אויסערלעכקייט, אָפטמאָל אויך אויפן כאַראַקטער פון כמעט יעדן איינעם, וועלכער ציט פון איר פרנסה.

— איר זעט נישט אויס ווי אַ שנייַדער — האָב איך אַלע מאָל זיך אָנגעטראָפן מיט דעם זאָג, כאָטש מיין שנייַדערישער ייחוס ציט זיך פון דורות...

מיינע שטוב־אייגענע האָבן געהאַט פאַרשטענדעניש פאַר מיין רייסן זיך אין דער גרויסער שטאָט אַריין, ווו דאָס לעבן איז רוישי־קער און אינטערעסאַנטער. דער עיקר איז מיר געגאַנגען אין אַ ברייטער קולטור־פערספּעריע. ווען איך האָב פון וואַרשע אַהיימגעשיקט די צייטשריפט „זיבן טעג" ווו איך בין, צווישן באַקאַנטע שרייבער, געווען פאַרטראָטן מיט מיין ערשט לידל, איז דאָס געווען זייער שמחה. נאָך דעם איז צו זיי דערגאַנגען מיין לידל „אַוונטיקע שאָטנס" גע־דרוקט אין „קראָקעווער פאָסט" — אַ ווינקלדיקע צייטשריפט, ווו עס האָבן אין די דרייסיקער יאָרן פאַרעפנטלעכט זייערע לידער די יונגע דיכטער מ. נאַטיש, ז. באַגיש און אַנדערע. מיין מאַמע און שוועסטערס האָבן פון די אומעטיקע פערזן בולטער דערזען, ווי אַלע ווענן האָבן פאַר זיי זיך פאַרשטעלט. זיי האָבן געהאָפט און געוואַרט און די יאָרן אָפּגענאַרט. ס׳איז מיר געבליבן אין זכרון זייער לעצטער בריוו מיט אַ הייסער בקשה זיי אַרויסצורעטעווען פון היטלעריזם כף הקלע. מיט וואָס האָב איך געקאָנט זיי העלפן?

פון די פראָנטן זענען אָנגעקומען נישט קיין פריילעכע ידיעות. דער שונא האָט אין דער לופט און אויף דער ערד מיט אַלע תכסיסי מלחמה געזוכט זיך פאָרויס צו די טויערן פון מאָסקווע. אויף די באַן־וועגן האָבן טאָג און נאַכט געאיילט צו די פראָנטן שווער־אָנגעלאָדענע פלאַטפאָרם־צוגן מיט טאַנקען, האַרמאַטן, קוילנוואַר־פערס און כלערליי אַנדערע קריגס־וואָפן. אַהין האָבן פון וויטן סיביר געשפּאַרט אין די צענער טויזנטער פרישע כוחות צו באַזיגן די נאַצישע הידרע, צוריק האָט מען פון שלאַכטפעלד געפירט מאַסן שווער פאַרוווּנדעטע אַרטילעריסטן און פוסגייער, צווישן זיי אויך מיליטערלייט פון העכערן ראַנג.

מיר זענען אָנגעקומען אויף דער טשעליאַבינסקער סטאַנציע. פון דאָנען האָט דער פאַראָויק אונדז אַוועקגעפירט אין אַ דאָרפישן

ראיאן, ווו מען האָט געזאָלט ערשט באַשטימען ווו אונדז מסדר צו זיין.

* * *

דער האַרבסט האָט שוין אָפגעטראָטן דעם וועג פאַר דעם ווינטער. אין נאָענטן וואַלד האָבן די צווייגן פון די ביימער שוין געטרעשטשעט פון ערשטן פראָסט. דער ריח פון געקאָכט קרויט אין דער „סטאָלאָוע" האָט געריייצט דעם אָפעטיט. עס האָט אונדז געצויגן צום אָפענעם פעסל מיט געזייערטע פאָמידאָרן. זיי זענען געווען שטאַרק איבערגעזאַלצן און צעפוילט. מען האָט די פאַרסמטע טאָמאָטן שוין פון לאַנג געדאַרפט אַרויסווארפן. עס איז אָבער שווער געווען בייצוקומען די זשעדנע לעכצעניש נאָך עפעס שארפס און געזאַלצנס. איינער פון אונדז, אַ שטאַרקער ליבהאָבער פון פיקאָנטע מאכלים, האָט זיך צוגעכאַפט צו דעם מאַריניר־קאַדוק ווי צו אַ הייס גע־ براָטנס. פאַרגיפטנדיק זיך דעם מאָגן איז ער אויפן דריטן טאָג געשטאָרבן. עס איז געווען אַ גרויל צו קוקן ווי דער בעסאַראַבער יונגערמאַן האָט ,אַראָפגייענדיק קוים פון געלעגער, געפרווט זיך אַליין ראַטעווען. פאַר וואָס האָט מען אים דעמאָלט נישט געגעבן קיין מעדיצינישע הילף? אין שטאָט אַריין איז נישט ווייט געווען. די שולד פאַר דעם האָט געטראָגן נאַטשאַלסטוויע.

קאַפּיטל זיבן

ווי זאָגט דאָס שפּריכווערטל ? אַ קנויל האָט אויך אַן עק. כאָטש צום צווייטן עק איז נאָך געווען אַ היפּשער מהלך. מיר האָבן ענדגילטיק „פּאַאַנדערגעלייגט די געצעלטן" אין באָגוסלאָווסק, סוויערד־לאָווסקער געגנט. די שטאָט האָט אויך געטראָגן דעם בשותפותדיקן נאָמען קאַרפּינסק, ווייל נישט ווייט, בלויז מיט אַ בריקל דורכצוגיין, האָט זיך געבויט אַ נייער יישוב. געאַרבעט האָבן מיר אין דער בוי־אונטערנעמונג „סטראָיטלסטוואָ 102", וואָס האָט ערשט זיך עוואַקויִרט פון לענינגראַד.

אַזעלכע אונטערנעמונגען האָבן איבער דעם גאַנצן שטח פון סאָוויעט־רוסלאַנד עקזיסטירט אין די הונדערטער. די אַרבעטס־באַטאַליאָנען זענען דאָס רוב באַשטאַנען פון פּליטים, וועלכע האָבן זיך באַצייטנס עוואַקויִרט פון די אָקופּירטע מערב־געביטן. אין דער ערשטער סטאַדיע פון דער מלחמה האָט מען די נייע בירגער צו וועלכע מען האָט נישט געהאַט קיין איבעריקן צוטרוי, צונויפגענומען און אָפּגעשיקט הינטערן פראָנט. שפּעטער האָבן די פּרישע פראָדוקטיווע כוחות געבראַנגט נוצן אין ווייטן הינטער־לאַנד, ביים צוריק אויפבויען די שווער־אינדוסטריעס וואָס זענען עוואַקויִרט געוואָרן.

הינטער דער שטאָט האָט זיך געצויגן אַ קייט פון פעלדזיקע בערג. פון דאַנען האָבן מיר געדאַרפט דורכבראָכן אַ באַוועג, וואָס זאָל פאַרבינדן באָגוסלאָווסק מיט אַנדערע ראַיאָנישע סטאַנציעס.

די באַראַקן זענען דאָ געווען בעסער באָוואָרנט ווי אין סאַראַטאָוו. זיי זענען אָבער נאָך גאַנץ ווייט געווען פון צו זיין באַקוועם

און וואַרעם. ווי נאָר זיך אומגעקערט מיד און געפרוירן פון דער האַרעוואַניע, פלעגט יעדער פון אונדז זיך אַוועקזעצן אויף דער פּריטשע, אויפעסן די לאַנג דערוואַרטעטע „פּאַיקע" מיט דער שיטער־רער „באַלאַנדע" און גלייך זיך אָפּגעבן דעם שלאָף. יעדע נאַכט האָט אַן אַנדערער דיזשור אַכטונג געגעבן דאָס פּייער זאָל נישט אָפּגיין. פּאַרטאָג, ווען אין דרויסן איז נאָך גאַנץ פינצטער געווען, איז דער בריגאַדיר, אַנגעטאָן אין זיין וואַרעמען פּעלץ, געקומען אונדז וועקן צו דער אַרבעט. ער האָט טאַקע צוגעגעבן, אַז דער פּראָסט רייסט די נאָז, אָבער דאָס קאָן אונדז נישט אָפּהאַלטן פון אויספירן דעם אַרבעטס־פּלאַן צו דער צייט. דאָס וואַרטן אין דער רייַ נאָך דעם נעבעכדיקן פּרישטיק האָט זיך לאַנג פּאַרצויגן. ביז מיר זענען מיט די פּאַרראָסטע פון פּראָסט אינסטרומענטן געקומען צו דער אַרבעט, איז שוין געווען ווייסער טאָג. יעדער פון אונדז האָט באַקומען אַן אויפגאָב אויסצוגראָבן אין האַרטן גראָניט צו זעקס, זיבן גריבלעך אַ טאָג. דלובענדיק מיט דער לאָם אין האַריזאָנטאַלער פּאָזיציע, נישט האָבנדיק קיין בויער־מאַשין, איז די עובדה שווער געווען צו דערגרייכן. ווער עס האָט אין דער אַרבעט זיך אויסגעצייכנט האָט באַקומען אַ צוגאָב־פּאָרציע קאָשע, וואָס איז נישט וועדט געווען דעם געוואַלטיקן פּיזישן אָנשטרענגונג. די אַרבעטער אין באַטאַליאָן האָבן זיך כסדר באַקלאָגט אויף דער שוואַכער דערנעכרונג. אָמאָל האָט נאָטשאַלסטוווּ צונויפגערופן אַ מיטינג צו באַהאַנדלען די פּראָגע. געבליבן איז ביים אַלטן. — מיט דעם צוגעטיילטן ביסל שפּייז — האָבן זיי געטענהט — וואָלט מען, אפשר, ווי עס איז געקאָנט אַדורכקומען, אָבער די אויבערשטע פון שטויסל נעמען צו פּאָר זיך דאָס פּלייש, דעם צוקער, אָפּטמאָל אויך דאָס ברויט, און אונדז וואַרפט מען צו די ברעקלעך.

אַ געוויסער טייל פון דער באַגוסלאַווסקער באַפעלקערונג איז

באַשטאַנען פון פאַרשיקטע פויערן־קולאַקעס פון אוקראַינע און פון אַנדערע רוסלאַנדישע געביטן. דער פאַרשטאַטישער קוואַרטאַל, וואָס האָט אַרויסגעקוקט צום וואַלד, האָט טאַקע אויסגעזען ווי אַ גרויס דאָרף. ווייס־געקאַלכטע כאַטעס, אַרומגעצוימטע גערטנער, פאַרזייט מיט קאַרטאָפל, מערן, קרויט, פאַמידאָרן, אוגערקעס און אַנדערע. אין די גערטנער בין איך געווען אַן אָפטער ביינאַכטיקער גאַסט. גרויס איז געווען דער פאַרדראָס פון די תושבים ווען זיי האָבן באַגינען געוואָרפן אַ בליק צו די בייטן און פלוצעם דערזען ווי אַ טייל פון זיי זענען אָפגעלייקט. ווייטער אַנגיין אויף דעם שטייגער, האָב איך נישט געקאָנט. מיר איז איינגעפאַלן זיך צו וועגדן צום הויפט פון דער אונטערנעמונג, אַ לעניגראַדער יידּ, ער זאָל מיר געבן אַ מעגלעכקייט זיך מפרנס צו זיין מיט דער נאָדל. דער געדאַנק איז אים געפעלן נישט פאַר מיין טובה וועגן, נאָר אויך פאַר זיין אייגענעם נוצן. אין עטלעכע טעג אַרום האָט ער מיר געגעבן אַן אָנווייז צו אַן אָנפירער פון אַ שניידערשן אַרטעל אין קאַרפינסק. איך האָב זיך אַריבערגעקליבן אין אַ מער־אָנשטענדיקער צוזאַמענ־ווינונג, געשלאָפן אויף אַ ריינעם געלעגער. עס איז געקומען אויף מיר אַן אויפריכטונג. איך האָב פשוט צוריק באַקומען אַ מענטש־לעך פנים. מיינע רוסישע מיטווינער זענען נישט איבעריק צופרידן געווען מיט זייער נייעם שכן, הגם איינער פון זיי האָט באַמיט זיך צו זיין פריינדלעך צו מיר, אָבער נישט צופיל... זיי זענען אַלע געווען מלחמה־אינוואָלידן און זיצנדיק אויף די אייזערנע בעטלעך זיך אָנדערציילט וועגן די קאָשמאָרן אויף די פראָנטן. כאָטש דער־צויגן איז גייסט פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, זענען זיי פול מיט שטימונג נאָך אַלץ זיך פאַרגאַנגען אין דעם ווייטן תפיסה־ליד פון די צאַרישע צייטן, וואָס דאָס רוסישע פאָלק זינגט נאָך ביזן הייַנטיקן טאָג:

„סאָלנצע ווסכאָדיט אי זאָכאָדיט,
אָ וו טיורמיע מאיעי טיעמנאָ"

* די זון גייט־אויף און פאַרגייט
און אין מיין תפיסה־צעל איז פינצטער.

פון דעסטוועגן איז די גאַנצע אַטמאָספער געווען אָ בעסע־רע ווי אין קאָלטן, פאַרוואַרלאָזטן באַראַק. פון מיין וואָכן־לוין האָב איך אָפגעשפּאָרט זיך צו קויפן אַן אויבער־מלבוש — אַ רויטאַרמייישן שינעל. צום ערשטן מאָל האָט דער פאַרוואַלטער פון אַרטעל מיר צוגעטיילט אַ רעשטל ברוינעם שעוויאָט זיך אויפ־צונייען אַן אָנצוג. פאַר די שפולקעס פאָדעם, וואָס איך האָב אָנגע־זאַמלט ווי יתור פון דער אַרבעט, האָב איך זיך איינגעשאָפן צוויי העמדער פון ווייסן סאַטין און אַ פאָר שיך.

אין אַרטעל האָבן געארבעט עטלעכע גוטע באַלמעלאָכעס פון פוילן. איינעם פון זיי האָב איך נאָך דער מלחמה באַגעגנט אין לאָדזש. ער איז געווען אָנגעשטעלט אין פוילישן טעאַטער אַלס קאָסטיומירער. דער צווייטער, אַן אָפּשטאַמיקער פון לעמבערג, איז געווען אַ ספּעציאַליסט פון אָפּיצירישע פרענטשן. דער דריטער — אַ הויכער, קרעפּקער ווי אַ טיפּישער יישובניק, האָט געשטאַמט פון וואַרשע. מען האָט אים גערופן „דער ביראָבידזשאַנער". מיט אים צוזאַמען האָט געארבעט זיין פרוי, אַ גוטע נייטערקע. זיי האָבן ווי קוואַליפיצירטע פאַכלייט געהאַט מער אָנזען אין וואַרשטאַט און טאָקע בעסער פאַרדינט.

* * *

ווי אַנדערע גרעסערע און קלענערע אוראַלער שטעט, איז אויך קאַרפינסק געווען באַלאַגערט מיט פליטים, באַזונדערס פון לענינ־גראַד. אין שטאָט זענען פאַרגעקומען גאַנץ אָפּטע קולטור־פאַרווויי־לונגען. נאָר מיר איז געווען אָנגעשריבן איך זאָל מיט דעם לאַנג

זיך נישט פרייען. נישט באַוויינדיק אַפילו רעכט אַנצווואַרעמען דאָס אָרט, האָב איך פלוצעם באַקומען אַ מעלדונג זיך אומצוקערן אויף דער סטראַ׳טעלסטוויץ, כאָטש מען האָט זיך דאָרט אין מיר נישט שטאַרק געוויטיקט...

די סיבה פאַר וואָס מען האָט מיך צוריקגערופן אויף דער טראַסע, איז אָט וואָס:

מיין נאַטשאַלניק האָט פון דעם אַרטעל־פאַרוואַלטער דערוואַרט אַ ממשותדיקע מתנה פאַר אַוועקגעבן אים אַזאַ אבן טוב — אַ שניי־דער. געווינלעך, ביי אַ גוטן בעל מלאכה מאַכט דער הויפט פון דער מאַסטערסקאַיִ אויך אַ זייטיקן רובל. היות דער לעצטער איז נישט צופרידן געווען פון מיין פאַכמענישער פראַדוקציע, האָט אים נישט געאַרט וואָס יענער האָט אים אָפגעטאָן אַזאַ שפּיצל...

אָבער פאַר מיר איז דאָס געווען אַ גרויסער קלאַפּ. מיר האָט זיך זייער נישט געוואָלט צוריקגיין אין באַראַקישן הקדש.

מיין באַווייזן זיך אויף דער טראַסע אינעם נייעם גאַרניטער האָט ביי די היימישע יידן פון מיין בריגאַדע אַרויסגערופן אַ סאַר־קאַסטישן „תתחדש". עס איז נישט שייך געווען ביי יענע אומ־שטענדן אַוועקצוהענגען, ווי דער שטייגער, אַ שענערן מלבוש, פאַר אַ יומא דפגרא צום אַרויסגיין. אַז מען האָט אַפילו אַ בידנע שטיקל נישט געקאָנט איבערלאָזן אין באַראַק. בעלנים אָפצוקויפן פון מיר דאָס רעקל האָבן זיך געפונען אַ סך. איינער פון די „סוחרים" האָט מיר פאַר אים אַנגעבאָטן צווישן און אַ האַלבן לאַבנס ברויט. איך האָב זיך געטראַכט: איידער עס זאָל ווערן דערפון אַ תל ביי דער שוואַר־צער ארבעט, אַדער גאָר מען זאָל עס פון מיר אַוועקגענבענען, איז מיר רעכט כאָטש איינמאָל זאָס זיך אָנעסן מיט ברויט. אַזוי בין איך צוריק אַריין אין מיין בראַדיאַגישן טראַכט.

דער נאַטשאַלניק האָט אָבער נאָך אַלץ געוואָלט אויסנוצן אין מיר דעם שניידער. ער האָט מיך געפרופן צו זיך אין הויז, איך

זאָל אויפנייען און אויך פאַרריכטן די אַלטע קליידער פון זיין ווייב אוּן געראַטענער טאָכטער. איך האָב געזען אָנגענומען די אַרבעט. קודם כל בין איך עטלעכע טעג געזעסן אין אַ וואַרעמער שטוב. די שטוב איז טאַקע געווען אַ וואַרעמע, נאָר פונקט האָט געטראָפן, אַז דאָס האַרץ פון דער באַלעבאָסטע איז געווען געפרוירן...

* * *

דערווייל איז די אַרבעט אויף דער סטראַיקע אָנגעגאָנגען אין פולן ברען. מען האָט שוין געהאַלטן ביים פאַרוואַרפן די רעלסן אויף די שפּאַלעס. פון דעם כסדרדיקן ברעכן מיט די אייזערנע לאָמען, דלובען מיט די שפּיצהאַמערס, גראָבן מיט די לאָפּעטעס, זבענקען מיט די שוועכע זעצהאַמערס, האָבן זיך שוין געוויזן ממשותדיקע רעזולטאַטן. דער „פראָאָב", אַן אָפּשטאַמיקער פון פּוילישער גוע, מיט דעם „פילואָגנדיקן" נאָמען ביעלישעווסקי, האָט געשפּאַנט איבער דער אויסגעפּאַרטיקטער טראָסע, גאווהדיק צופרידן פון זיינע אינפּאַלן אין דער פּלאַנירונג פון דעם וויכטיקן פּראָיעקט. איצט איז די מי שוין געווען אַ לייכטע און גלאַטיקע. מען האָט די רעלסן בלויז געדאַרפט שטאַרקער צופעסטיקן צו די שפּאַלעס און יעדן אָפּשטאַנד באַזונדער פּאַרפילן מיט דריבנעם קאָנקריט. נאָכן אָוועקראָמען דעם אָפּפּאַל האָט מען די ערדוואַלן משופּעדיק אויסגעגלאַטיקט אויף דער גאַנצער לענג פון וועג, נאָכדעם ערשט באַשאָטן מיט געלן זאַמד.

חוץ וועגן אַרבעט האָבן די טרוּדאָוויקעס זיך אויסגעהיטן מיט אַן איבעריק ווארט. איך געדענק נאָך יענעם פיינעם בחור פון ווילנע, וואָס איז אָנגעקומען אין מאָסקווער טעאַטער־שול אַ געענדיקטער לערער. דער לעקטאָר פון יידישער ליטעראַטור האָט מיט אים זיך באַפּריינדעט, צוזאַמען מיט אים צוגעגרייט אַ בשותפותדיקע אַרבעט וועגן שלום עליכם. קיין איבעריקער דברן איז יענער נישט געווען. מען האָט אָבער געזען, אַז ער איז מיט עפּעס נישט צופרידן. בייי־

נאָכט זענען אין סטודענטישן „גאָראָדאָק" געקומען שליחים פון דער מאַכט און אים אַוועקגעפירט, נישט צו וויסן וווּ ער געפינט זיך...

עס האָט אַבער פאָרט זיך געוואָלט מיט וועמען אויסרעדן אַ וואָרט. איין מאָל, שטייענדיק אין דרויסן נעבן באַראַק, איז צו מיר צוגעקומען מיין בריגאַדיר. מיר האָבן שוין געווּסט וואָס די מנווולדיקע דייטשן טוען מיט די יידן אין די אָקופירטע שטעט און שטעטלעך פאַר די אויגן פון דער וועלט. עס איז געווען פאָרויס־צוזען, אַז נאָך אַט דער אומגעהויערער קאַטאַסטראָפע, וועט די אידייע פון אַן אייגןווינקל אויף דער וועלט פאַרנעמען דעם מיטל־פונקט פון אונדזער נאַציאָנאַלן געראַנגל פאַר קיום. דער בריגאַדיר האָט שווייגנדיק זיך אינגעהערט וואָס איך זאָג. פלוצעם האָט ער ווי אַווינט זיך אָפגעריסן פון אָרט און געלאָזט מיך אַליין. ביי זיך אין הארצן איז ער מסכים געווען מיט מיר. די אידעאָלאָגישע אָפיקורסות פון אָט דער מחשבה האָט אים אָנגעשראָקן. ער האָט זיכער געהאַט פאַר וואָס מורא צו האָבן. אין באַטאַליאָן אַריין איז ער געקומען פון פאַרשיקונג.

* * *

אָפגעפאַרטיקט זיך מיט דער באַן־ליניע, האָבן די אינזשיניערן פאַרטראָכט אַ נייעם פלאַן אויפצושטעלן ביי דער זייט פון באַנווּעג אַ ריזיקן שפייכלער. עס האָט געדאַרפט נעמען גענוג צייט ביז דער עקסקאַוואַטאָר זאָל פון באַרגיקן שטח אַרויסגראָבן די ערד אויף אַוועקצולייגן אַ פונדאַמענט. וואָס שייך געהילץ איז אין אוראַל נישט געווען קיין דאגה. אַ שפייכלער איז טאָקע אַ וויכטיקע זאַך, אָבער פון דעם קאָן דערווייל אַ הונגעריקער מאָגן נישט זאָט ווערן. זומערצייט האָבן די אוראָלער טעג זיך געצויגן ווי פון פּעך. איך האָב זיך געפילט אָפגעשוואָכט. דער בריגאַדיר האָט מיך אָפגעלאָזט פון דער אַרבעט, איך זאָל גיין אין שפיטאָל אויף אַן אונטערזוכונג.

דער דאָקטער האָט מיר געגעבן אַ צעטל איך זאָל אַ טאָג צווי־
בלייבן אין באַראַק. אויסנוצנדיק די געלעגנהייט, בין איך יענעם
טאָג אַוועק אין וואַלד קלויבן שוועמלעך.

דאָס איז געווען אין אַ זוניקן אינדערפרי. דער וואַלד, אַן
אַלטער באַוואַקסענער ריז, האָט זיך געבאָדן אין טויען. דורכשלאָגן־
דיק זיך אַ וועג דורך דער קילער ביימער־געדיכטעניש בין איך
אַרויס אויף אַ פּאָליאַנקע. דער פרישער טוי האָט געפינקלט מיט
אַלע רעגנבויגנדיקע קאָליר־ן. פון מאָל צו מאָל האָבן אין דער
וואַלדשטילקייט מיט באַזונדערער היימלעכקייט זיך צעהילכט דער
מנגנישער צוויטשער פון אַ פויגל. פון ערגעץ האָבן איבעררופנדיק
זיך דערטראָגן מענטשלעכע קולות: יו־הו! יו־הו! ווי מען וואָלט,
פאַרבלאָנדזשעטע, איינער דעם אַנדערן געזוכט.

די אומבאַרירטע אורווילדערניש האָט איצט נישט אָנגעוואָרפן
אויף מיר אַזאַ אימה ווי אין יענעם ווינטערטאָג, ווען איך האָב
אין פריש־אָנגעפאַלענעם שניי פאַרלוירן דעם וועג קיין קאַרפינסק.
כ׳בין דעמאָלט געגאַנגען אויסבייטן אַ לעבל ברויט פאַר אַן עמער
קאַרטאָפל. טאָפטשענדיק אָזוי אין טיפן שניי האָט פלוצעם צו
מיין אויער זיך דערטראָגן אַ דריבנער גלעקל־געקלאַנג. דאָס האָט
אַ פויער איינגעקוטעט אין אַ לאַנגהאָריקן בערן־פעלץ געטריבן
צווישי יונגע פערד איינגעשפאַנט צו אַ נידעריקן שליטן. אויף אים
איז געלעגן אָנגעשפאַרט אין צוגעפעסטיקט פון פאַרנט מיט אַ שוועַ־
רער קייט, אַן אונטערגעזעגטער שטאָם. די ברעוונע האָט נאָכשלע־
פּנדיק זיך, ווי אָפּגעראַמט פאַר מיר דעם וועג, מיר זאָל לייכטער זיין
צו גיין. נאָענט צו דער שטאָט האָב איך דעם שליטן פאַרלוירן פון
אויג. מיין וועג האָט געפירט צו דער הילצערנער בריק. דורכגייענדיק
האָט פון ביידע זייטן טייך דער פראָסט נאָך שטאַרקער געצוויקט דאָס
פּנים. ביז איך בין אָנגעקומען אין שטאָט איז שוין געווען פאַרנאַכט.
איך האָב געדאַרפט נאָך דורכמאַכן דעם זעלבן וועג אויף צוריק. אָבער

דאָ האָט געטראָפן מיט מיר אַן אַנדערע צרה. מיינע לאַפּטיעס זענען אין מיטן וועג זיך צעפאַלן. איך האָב נאָכאַנאַנד געמוזט זיך אָפּשטעלן און זיי איבערבינדן.

דערווייל האָט די זון מיט איר לעצטן ביסל רויטס אָנגעוואָרפן דאָ און דאָרט עטלעכע שפּילנדיקע פלעקן. זי האָט אָנגעזאָגט אויף מאָרגן אַ שטאַרקערן פראָסט און איז אַנטרינען. איך האָב אין דער אָוונטיק־פראָסטיקער טונקלעניש געטשאָפּעט דורך דער שנייקער וויסטע כמעט אַ באָרוועסער. אַ ווייט בילן פון אַ הונט האָט מיך דערמאָנט אין ווילדן געוואי פון הונגעריקע וועלף, וואָס קומען גאָנץ אָפט אָנטקעגן דעם וואָנדערער אויף פאָרשנייטע וועגן. ערשט ביים עק וואָלד האָט זיך געוויזן דאָס מוטנע באַלויכטענע פענצטערל פון באָראַק. איך האָב לייכטער דעמאָלט אָפּגעאָטעמט.

טרעטנדיק איצט מיט ווייכע טריט אין זאָפטיקן גראָז, האָבן זכרונדיק פאָר מיינע אויגן זיך פאַרביגעוויקלט די היימישע פעל־דער, די הינטערשטאָטישע שליאָכן, דער טייך, וואָס האָט מיט זיין שטראָם מיטגעשלעפּט דעם אומריינעם אָפּפלוס פון מאַנדלבוימס זייף־פאַבריק. נישט יעדער אַרבעטזוכער האָט געהאַט די זכיה צו באַקומען אין יענער פאַבריק באַשעפטיקונג. פרייַע צייט האָב איך דעמאָלט געהאַט גענוג. אין לויטערע זומערטעג איז נישט געווען עפּעס אַנדערש וואָס צו טאָן, ווי זיצן הינטערן צווינטער, באַווונ־דערן די נאַטור און לייענען ביכער. אוודאי איז דאָס געווען אַ וועגע־טירנדיק לעבן. בין איך דען צווישן דער יוגנט געווען איינער, וואָס איז אומגעגאַנגען בטול ומבוטל?

פאָר מיינע אויגן זענען איצט געשטאַנען די מאַמע און שוועס־טערס. זייער גורל איז געווען דער זעלבער פון אַלע יידן אין פוילן. נאָר מיין משפּחה האָט געקאָנט אויסמיידן דעם פינצטערן גזר, ווען נישט דער טאַטע. זינט ער איז דעמאָלט, נאָך זיין גאַנצניאָריקן וויזיט צוריק אַוועק אויף יענער זייט ים, האָט ער כמעט אין גאַנצן

זיך אַפּגעריסן פון אונדז. אמת, אין די אַנהייב דרייסיקער יאָרן האָט די רייכע אַמעריקע דורכגעמאַכט אַ שוועָרן קריזיס. די אַרבעטס־לאָזיקייט האָט אויך אין גאָלדענעם לאַנד אַנגענומען דראַמאַטישע פאָרמען. מיין טאַטע האָט גראָד אין יענער צייט נישט געקאָנט האָבן קיין מעגלעכקייט אונדז צו העלפֿן. דאָך איז זיין האַנדלונג נישט געווען אין אַרדענונג.

אין די ערשטע חדשים פון מיין זיין אין אַרשע, האָב איך אומגעריכט דערהאַלטן פון דער מלוכהשער באַנק אַן אַנווייז אויף אַ געלטשטיצע פון קאַנאַדע. דאָס האָט ביי מיר אָפּגעקלונגען ווי אַ גאָר ווייטער עכא. איך בין אָן חשק געגאַנגען אָפּנעמען דאָס געלט, בכדי נישט אַרויסרופן צו זיך קיין חשד. דאַכט זיך, אַ פשוטער פינאַנציעלער ענין. דאָך איז דאָ אויך געווען אַ גרונט צו זיין פאַרויסזעעניק.

וואַרפּנדיק אַ ווייטערן בליק אויף צוריק — ווערן מיר היינט ערשט קלאָר די סיבות פון אונדזער משפחהדיקער צעריסנקייט: זיין אַ שפּיזער פון אַ געזינד זאַלבע זעקס איז פאַר אַ בעל־מלאכה אין פוילן נישט געווען קיין קליניקייט. מיין טאַטע האָט אין שטאָט געשמט פאַר אַ גוטן, באַשטעלטן שניידער. אָבער „צונויפ־שטעלן" אַ מלבוש האָט ביי אים געמומען גאַנץ לאַנג. זיין קליענ־טעלע איז דאָס רוב באַשטאַנען פון פריצים, וועלכע פלעגן יעדן נאָכשניט קומען רייטנדיק אויף אַנגעזאָטלטע פערד און באַשטעלן אַ גאַרניטער אָדער אַ פּעלץ אויףווינטער.

די „פריצישע גיטער" האָבן אַ מאָל געהערט צו מיין זיידן, אויך אַ שניידער, נאָך וועמען דער „יאָשני וויעלמאָזשני" פלעגט פון צייט צו צייט שיקן אַ „פּאַרנאַל" מיט פערד און בריטשקע, ער זאָל ברענגען דעם קראָוויץ אין הויף אַריין. מיין טאַטע איז גאַנץ אָפּט געגאַנגען איבער די דערפער מיט דער „זוידע" אָנגעהאַנגען אויפן האַלדז. אויף דער אימיעניע האָבן די הינט פון ווייטנס שוין

דערשמעקט, אַז עס דאַרף זיך דאָ יאָוועך נישט קיין געהויבענער גאַסט. וועך דער חייט האָט זיך דערנענטערט צום פריצישן הויז, זענען, ווי עס זאָגט זיך, יעדער הונט אויף זיין גרונט, די כלבים אים באַפאַלן מיט ווילד האָווקעריי, ממש אים צו צעריסן. ווי דער טאַטע האָט דערציילט, פלעגט דער פּריץ שטיין בייַם פענצטער אוּן זיך קאָטשען פון געלעכטער, צוקוקנדיק ווי דער אָנגעשראָקענער ייִד טרייבט פון זיך אָפּ די הינט מיטן שטעקן. אָנגעלאָבט זיך געוואָג, האָט ער געהייסן דעם ייִד אַריינרופן. בייַם אָנמעסטן דאָס אויסגעפּאַרטיקטע „שטיקל אַרבעט", האָט דער טאַטע געמוזט זיין געדולדיק צום נאָבלמאָנס קאָפּריזן. אויב דער פּריץ האָט, בעתן אויספּירן אַ סדרה גימנאַסטישע איבונגען, נישט געפילט זיך אין נייַעם אָנצוג באַקוועם, האָט דער שניידער געמוזט אים צוריקאַהיימנעמען אוּן אים איבעראַרבעטן ווי יענעם איז געפעלן.

אין לאָנגע ווינטער־אָוונטן האָט דאָס גאַנצע הויזגעזינד געוואַרט מיט פּאַרטאַיעטן אומרו, דער טאַטע זאָל מיט מזל אַהיימקומען פון אונטערוועגנס. אין אויוון איז אַלץ שוין געווען אָפּגעקילט. די מאַמע האָט אַרויפגעשטעלט די וויעטשערע אויף די לעצטע, גליענדיקע קוילן, זי זאָל נישט אינגאַנצן קאַלט ווערן. קוים אַריבערטרעטנדיק די שוועל האָט דער טאַטע זיך צוגעזעצט צום אויוון, טוליענדיק די פּלייצעס צו די צוויי ציגל, וואָס האָבן נאָך געהאַלטן אַ ביסל היץ אוּן זשעדנע פּאַרצערט דאָס וואַרעמס.

אויך פון די יידישע קליענטן האָט דער טאַטע געהאַט „צו זינגען אוּן צו זאָגן". די גבירים האָבן געוואָלט גוטע מלאכה פאַר ווייניק געצאָלט. אוּן אויך מיט דעם לעצטן האָבן זיי אָפּגעשלעפּט ביז אין דער לאָנגער באַנק. וועך ער פלעגט גיין צו זיי אויפמאָנען דעם חוב אוּן אַהיימקומען מיט לייַדיקע הענט, האָט ער אויסגעלאָזט זיין כעס צו דער מאַמען. —

דער פּאָדעם פון זכרונות אוּן דערמאָנונגען האָט אין דער

ש. מיצמאכער

וואלדיקער שטילקייט זיך געצויגן און געצויגן. דערווייל האָב איך אָנגעקליבן אין דער טאָרבע גענוג ברוינע שוועמלעך. שוין צייט געווען זיך אומצוקערן אויף דער באַראַקן־טעריטאָריע און אָנקאָכן אין דרויסן דאָס גליטשיקע מאכל, וואָס איז אַרויסגעקומען נישט געזאַלצן און נישט געשמאַלצן.

קאַפּיטל אַכט

נאָך דער פּינצטערער מפּלה פון די דייטשישע אָנפאַלער הינ־
טער סטאַליגראַד, איז די מלחמה אַריין אין איר דעצידירנדיקער
פּאָזע. דער ברוטאַלער שונא האָט אין יענער בלוטבאָד פאַרלוירן
זיין וויכטיקסטע מיליטעריש פּאָזיציע. די היטלעריסטישע חיילות
האָבן פון איצט אָן כסדר אָפּגעטראָטן אויף צוריק. די אָפּטע ראַדיאָ־
קאָמוניקאַטן וועגן זיגעריש פאָרויסמאָרש פון דער רויטער אַרמיי,
האָבן אויפגעמונטערט דאָס פאַרקלעמטע געמיט. אַ נייע האָפענונג
האָט געגומען זיך פּיקן און מיט יעדער געווונענער שלאַכט אַלץ
מער זיך צעבליט. די אַלגעמיינע פרייד איז אָבער ביי די פּליטים
פאַרטונקלט געוואָרן פון אייגנפאָלקישן טרויער. קיין פּרטימדיקע
ידיעות פון די חרובע יישובים זענען דערווייל צו אונדז נישט דער־
גאַנגען. אָבער יעדער פון אונדז האָט געטראַכט בייטאָג און געחלומט
ביינאַכט וועגן זיין אָקופירטער היים.

אין אַ צייטונג האָב איך שוין לאַנג נישט אַריינגעקוקט. כ׳האָב
באַדויערט די צייט וואָס איז מיר דורכגעלאָפן אָן ממשותדיקן אינ־
האַלט, הגם פון סאָלדאַטישע דערפאַרונגען איז אויך געווען גענוג
וואָס צו לערנען. אין דעם אַרבעטס־באַטאַליאָן האָבן אויך זיך געפו־
נען מענטשן פון גייסט מיט שטאַרקן אינטערעס פאַר ליטעראַטור
און קונסט. אין באַראַק פלעגט אַ רוס, זיצנדיק אויף דער אויבערש־
טער נאַרע, פאַרלייענען פון זכרון אייגן געשאַפענע לידער. ער
איז געווען פול מיט די ווידעראַנאַדיקע שטרעמונגען אין דער
סאָוויעטישער דיכטונג, וועלכע זענען אויפגעקומען אין די ערש־
טע יאָרן נאָך דער רעוואָלוציע. די פאַרגעלייענטע שאַפונגען פון

דעם דיכטער־וואַגאַבונד האָבן ביי מיר צוריק אַרויסגערופן נשמה־דיקע געפילן, וועלכע זענען דורך די אומאויפהערלעכע טאָג־זאַרגן געוואָרן ווי אָפגעטעמפט. די דערפריַיענדיקע ידיעות פון די פּראָנטן האָבן אינספּיריִרט אַריינצוקוקן אין דער צוקונפט מיט אַ ביסל אָפּטימיזם. איך האָב אין דמיון געפרוווט צוריק אויפשטעלן מיין חרובע וועלט. דער חלום פון מענטשלעכער רו און שעפּערישקייט האָט ווידער געגומען זיך ווענדן.

אין דעם לייענזאַל פון דער קליינער שטאָטישער ביבליאָטעק אין באָגוסלאָווסק האָב איך, צווישן אַנדערע צייטונגען און צייטשריפטן, צום ערשטן מאָל באַמערקט די מאָסקווער „אייניקייט". פון די פּירקאַנטיקע אותיות האָט אַ שלאָג געטאָן מיט ליכט און וואַרעמקייט. איך האָב באַהאַלטענערהייט צוגענומען די צייטונג פאַר זיך און לאַנג מיט איר זיך אַרומגעטראָגן ווי מיט אַ הייליקער קמיע.

קיין באַריכותדיקע באַריכטן וועגן דער יידישער לאָגע אין יענע טעג האָט מען אין דער „אייניקייט" נישט געפונען. צווישן נעמען פון באַקאַנטע שרייבערס האָב איך דאָרט אָנגעטראָפן אויף ל. קופער־שמידט, דעם יונגן דיכטער פון פוילן. ער איז אויף די ליטעראַרישע שפּאָלטן געווען פאַרטראָטן מיט אַ ליד וועגן קוילנגרעבער. פון די דורכגעלייענטע פערזן האָט מען געקאָנט משער זיין, אַז דער דיכטער אַרבעט אין אַ קוילנשאַכט.

קופערשמידטס דיכטעריש ליד איז ביז היינט נאָך דורכגענומען מיט טיפן טרויער און דערשלאָגנקייט. דער ריטם פון זיין פערז איז אַ האַמעטנער. פון וואַנען ס׳האָבן דעמאָלט צו אים זיך דערנומען אַזעלכע מזמורדיקע פערזן, איז געווען אַ וווּנדער. אגב, האָט דער דיפּיראַמבישער טאָן פון דער סאָוויעטישער דיכטונג זיך אויך אָנגענומען ביי מער אָנגעזעענע דיכטער פון פוילן, ווי נאָר זיי זענען אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק. דער אידעאָלאָגישער כאַראַקטער פון זייער

דיכטונג האָט אונטער יענע באַדינגונגען נישט געהאַט קיין ערנסטן, פסיכאָלאָגישן גרונד, ווייל צו קורץ איז געווען די צייט פון זייער אַריינפאַסן זיך אין דעם נייעם, סאָוויעטישן לעבנס־שטייגער. אַזוי האָט דאָס פאַרוואָגלטע דיכטערישע געמיט געליטן פון אינערלעכער צעשפאָלטנקייט. פון איין זייט, די טויטשרעק פאַר דעם היטלעריס־טישן משחית, די זאָרג וועגן זייערע באַדראָטע משפחות אויף יענער זייט גרענעץ און בכלל די גאַנצע ספערע פון זייער אינגעבוירענעם פילן און טראַכטן. פון דער אַנדערער זייט, האָט קיינעם פון די פליטים לעת־עתה נישט געדראָט קיין טויט־געפאַר. דערצו נאָך: די צוזאָגנדיקע שעפערישע מעגלעכקייטן, דער הייטערער טומל אויף די גאַסן. מען האָט געפילט זיך מונטערדיק פריי, און דאָס האָט סטימולירט.

קופערשמידטס ליד האָט אין מיר אָנגעצונדן דעם באַרעכ־טיקטן געפיל פון קנאת סופרים. אין ווייטערדיקע נומערן „אייני־קייט", וועלכע זענען שפעטער שוין אָפטער מיר געקומען אין האַנט, האָב איך אָנגעטראָפן אויף אַנדערע באַדייטנדיקע נעמען אין דער מאַדערנער, יידישער ליטעראַטור — לעבעדיקע סימנים פון אַ נאָך נישט אין גאַנצן פאַרלוירענער וועלט.

קאַפּיטל ניין

די ידיעה, אַז מען האָט די דייטשישע באַלאַגערונג אַרום לענינ־גראַד דורכגעבראָכן, האָט אַרויסגערופן גרויס פרייד ביים פֿאָלק. מען האָט אַרויסגעפֿאָדערט אונדזער סטראַיטעלסטוואָ קיין וואָלאָגדע אויפצובויען צוריק דעם דאָרטיקן באַנקנוף, וואָס דער אָפּטרעטנ־דיקער שונא האָט רשעותדיק צעשטערט. דאָס לאַנגע שלעפּן זיך מיטן עשאַלאָן האָט זיכער נישט געהערט צו די באַזונדערע פאַרגע־ניגנס, דער ווינטער האָט נאָך גאָנץ שטאַרק געלאָזט זיך פילן. דאָך איז אונדז ווילגעפעלן, וואָס מיר קערן זיך אום צוריק אין אייראָפּעישן טייל פון לאַנד. געווען יחידים, וועלכע האָבן געהאַט אַ באַגרינדעטן אויסרייד זיך אַרויסצודרייען פון דער וייטער נסיעה, מחמת זיי זענען מיט באָגוסלאָווסק שוין געווען משפּחהדיק פאַר־בונדן. מיר האָבן מיטגענומען אין אַ פאַרמאַכטן וואָגאָן געגוג קאַר־טאָפל מיט קרויט און געהאַט אַן אייגענע קיך. מיט ברויט האָבן אונדז באַזאָרגט די שטעט וווּ מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט. אויף אייגער פון די אוראַלער סטאַנציעס בין איך פאַרנאַכט אַוועק צום וואָקזאַל נאָך „קיפיאַטאָק". גייענדיק צוריק, האָב איך פון דער נאָענט פלוצים דערהערט אַ געקלימפער פון וואַגאָנען בעת זיי שטויסן זיך צונויף ביים ערשטן שלעפּ פון לאָקאָמאָטיוו. איך האָב, וואַרפּנ־דיק אַלץ פון די הענט, געלאָזט זיך לויפן נאָך דעם רירנדיקן צוג און קוים באַווייזן זיך אַרויפצוכאָפּן אויף צוויי ברעטערדיקע טרעפּ־לעך צוגעקלאָפּטע צום אַריינגאַנג פון לעצטן וואָגאָן. לויט דעם הילצערנעם סקריפּ אונטער מיינע פיס, איז מיר טויט־שרעקיק קלאָר געוואָרן, אַז די האָפּטיקייט פון די צוגענעגלטע טרעפּלעך איז נישט גלייכמאָסיק צו מיין פּיזישער וואָג. איך האָב מיט איין פוס זיך אָנגעשפּאַרט אויף דער אַזויגערופענער שוועל פון וואָגאָן און מיט דער האַנט זיך אָנגעהאַלטן אָן אַ שטיקל פּרענט, וואָס האָט אַרויסגעשטאַרט איבער מיין אַקסל. אַ פּראָסטיקער ווינט האָט

ברענענדיק געשמיסן מיין פנים, געבריט די שפּיצן פון מיינע פינגער. איך האָב געקלאַפּט אין דער טיר. דאָס טראָסקען פון די רעדער האָט פאַרטויבט מיין פאַרצווייפלטן רוף זי צו עפענען. ערשט וועז דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט, בין איך גיך אַריין אין טיעפּ־לושקע, אַ גליקלעכער וואָס איך בין לעבנגעבליבן.

מיר זענען אָנגעקומען קיין סטאַראַיאַ רוס. דאָ איז די באַלינייע געווען צעבראָקט און פאַרלייגט מיט ברוכווארג. מיר האָבן געדאַרפט איצט אַוועקגיין צופוס צו דער אַנדערער סטאַנציע וואָס אין יענעם עק שטאָט. שפּאַנענדיק אין טיראַליערקע, האָב איך דערווייל זיך פאַר־קוקט אויף די חורבות. ערגעץ נאָענט האָט זיך געהערט אַ האַווקען פון אַן אייזאַמען הונט. צווישן די פוסטקעס האָט אַרומגעבלאָנקעט אַ פרוי, ווי זי וואָלט געזוכט דאָס אָרט וווּ עס איז פריער געשטאַ־נען איר היים. איך האָב געוואָרפן אַ בליק אין יענער זייט און באַמערקט ווי אויף דער גאַנצער לענג ציט זיך אַ ריי פון גוט באַוואָרנטע, מיליטעריש בונקערס. קענטיק, אַז אויף דעם שטח איז פאַרגעקומען אַ ביטערע שלאַכט. איך האָב מיט ציגלדיקע אייגעמויערטע טרעפלעך זיך אַראָפּגעלאָזט אין אייגער פון די זעמ־ליאַנקעס. די רוצחים האָבן זיך דאָ אייגקוואַרטירט מיט נאָרמאַלע באַקוועמלעכקייטן ווי אין באַזעסענע היימען. די וועגן — באַקלאַפּט מיט גלאַטיקע, הילצערנע דיקטן. איבער די אייזערנע בעטלעך זענען געהאָנגען אייגן־געצייכנטע בילדער פון נאַקעטע פרויען אין יצר־הרעדיקע פאָזעס, אַ קיילעכיק טישל. עטלעכע וויינער שטולן. אַ הילץ־צערנער דיל. אין מיטן — אַ געמויערטע קיך וואָס האָט אויס־געקוקט ווי אַ צעמענטענע וואַזע. אַלץ האָט דאָ אַרויסגערופן באַוווּנ־דערונג. עס איז שווער געווען צו באַנעמען ווי דאָס שייַנט און גוטע אינעם מענטשן לעבן בשלום מיט דעם בעסטיאַל־פאַרדאַרבענעם. דאָס חייהשע האָט באַוונדערס זיך אויסגעדריקט אין דער באַציונג צום ייד.

פֿאַרחידושט פון דעם בייזן וווּנדער, האָב איך מיטאַמאָל זיך געכאַפּט, אַז איך בין אָפּגעשטאַנען פון דער מחנה. איך האָב זיך אומגעקוקט. הינטער מיר האָט נאָך איינער פון מיין בריגאַדע געבלאָנקעט צווישן די רוינעס. מיר האָבן ביידע איצט שוין אַ ביסל רירעוודיקער געשליאָמפּערט צוזאַמען. ביים אויסבויג פון דער גאַס איז געשטאַנען אַ וואַכפּאָסטן. דער פֿאַטרול האָט אונדז פֿאַרהאַלטן. — אָד קודאָ? — האָט ער אונדז פֿאַרשעריש געפֿרעגט און גלייך אונדז צוגעפּירט צו אַן אויסגעלייַדיקטן שייער וווּ עס האָט סטאַנציאָנירט אַ קליינער אָפּטייל סאָלדאַטן. ביים אָפּענעם טויער האָט געברענט אַ קאָסטער. די רויטאַרמייער האָבן זיך געוואַרעמט ביים פייער און מיט הנאה פֿאַרצויגן דעם רויך פון שטאַרקער מאַכאָרקע. איינער פון זיי האָט גלייך באַקומען אַ באָפּעל אונדז אַוועקצושיקן אויף אַן אויספֿאָרשונג. די מידקייט האָט פון לאַנגן אַרומגיין אויף די פּיס זיך געלייגט אין דיביינער. נאָר ווי זאָגט לייווּיק אין איינס פון זיינע סיבירער לידער? — „גיין דאַרף מען גיין". מיר זענען צוגעקומען צום ברעג פון אַ טייך. אַ ווייטער מהלך האָט אונדז אָפּגעטיילט פון דער בריק וועלכע וואָלט אונדז אַריבערגעפּירט אויף יענער זייט שטאָט. פון צווישן די חורבות האָבן זיך אַרויסגעזעצן עטלעכע גאַנץ־געבליבענע הייזער. אַזוי ווי עס איז שוין געווען בין־השמשות, איז דעם פֿאַטרול איינגעפֿאַלן צו מאַכן קפּיצת הדרך. אין דער בריט פון טייך איז נאָך האַלב איינגעפֿרוירן געלעגן אַ ברעווענע. דער ערשטער איז פֿליגק אַריבער אויף יענער זייט ברעג דער רויטאַרמייער. נאָך אים האָט שוועך זיך געירט דער ייד פון בוקאָווינע. די לעצטע פּרעסטלעך האָבן מער נישט געהאָט קיין קראָפט צו פֿאַרהאַלטן דעם אָנהייב־פּרילינגדיקן וואַסערשטראָם אונטער דעם אונטערגעשוועכטן אייזדעק. בשעת מיין מיטגייער איז שוין געשטאַנען אינמיטן טייך, האָט דאָס אייז זיך געבראָכן. ער איז געבליבן שטעקן אין וואַסער ביזן גאַרטל, בעטנדיק הילף.

קלאַמערנדיק זיך מיט איין האַנט אין ברעג, האָב איך מיט דער צווייטער אַהערגעצויגן דעם טרינקנדיקן צו זיך.

דער סאַפיאַר וועמען עס איז נישט איינמאָל שוין אויסגעקומען דורכצוגיין טיפע וואַסערן מיט שווערן אָנלאָד אויף די פלייצעס, האָט, פון דעסטוועגן, חרטה באַקומען אויף זיין איינפאַל. בעת ער האָט דעם אַרויסגעראַטעוועטן געזעסן אַ לעבעדיקן אויפן ברעג, האָט איבער זיין פנים זיך באַוויזן אַ צופרידענער שמייכל.

— אויך מיר העלדן — האָט ער גוטמוטיק פון יענער זייט זיך אָנגערופן.

דער פאַטרול האָט אונדז געהייסן וואַרטן ביים ברעג ביז ער וועט זיך אומקערן. ווען ער איז צוריקגעקומען, איז שוין געווען נאַכט. ערשט איצט האָט ער געזומען אונדז פירן צו דער בריק. מיר זענען ספּאַטיקענדיק זיך איבער אָנגעוואַלגערטע הויפנס ציגל קוים אָנגעקומען צו אַ וויניק באַשעדיקטן בנין. אין איינעם פון די פיל פאַרמאַכטע צימערן איז געזעסן אַ יונגער אָפיציר און ביי דער געדעמפּטער שיין פון אַבאַזשור־לעמפּל געלייענט אַ בוך. ער האָט אונדז אויפגענומען מיט אַ שמייכל, וויסנדיק שוין פון פריער וואָס מיט אונדז האָט געטראָפן. דער אָפיציר האָט גענוי באַטראַכט די צווויי „אָדלערס" אין דורכגענעצטע טראַנטעס. נאָכן שטעלן עטלעכע פראָגן, האָט ער זיך איבערצייגט, אַז עס איז נישטאָ קיין גרונט אונדז צו האַלטן אונטער אַ פאַרדאַכט.

איצט ערשט האָבן מיר אין דער געדיכטער פינצטערניש געדאַרפט אויסגעפינען וווּ עס לאַגערט אונדזער אָפּטייל. מיר האָבן געצויגן דאָרט אַהין וווּ עס האָט פון וויטנס איבער אַ שוואַרצן דאָך זיך געוויזן אַ רויטלעכער ליכט־פלעק. ווען מיר זענען אָנגעקומען אויפן אָרט, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מען האָט אונדז אַרעסטירט גאָרנישט וויייט פון דער סטאַנציע, בעת אונדזערע טרוּדאָוויקעס האָבן אָקאָרשט פאַרביימאַרשירט פאַר דעם וואַכפאָסטן.

קאַפּיטל צען

אין וואַלאַגדע האָבן מיר געטראָפן די באַנליניע שוין אויס־פּאַרריכט. היות מיר זענען נישט אַנגעקומען אַהער אין דער ריכטי־קער צייט, האָט מען פּאַראַרדנט אַ נענטערע סטראָיטעלסטוועג אויס־צופירן די אַרבעט.

דאָס מאָל האָט אונדזער עשאַלאָן נישט לאַנג זיך פּאַרהאַלטן. אונדזער וויטערדיקער עטאַפּ איז געווען נאַדגאַרנאָיע — אַן אומ־באַווויינט דאָרף דרום־זייט פון גאַטשינאָ. עס זענען דאָ געשטאַנען עטלעכע גאַנץ געבליבענע כאַטעס פון פיל אַנדערע אויסגעגליכענע מיט דער ערד. אויף יעדן שריט — חורבות, צעבראָקטע מלחמה־טראָפייען — שפּורן פון אַ גרויסער בלוטיקער שלאַכט. ווו נישט ווו האָט מען אין פּעלד אַנגעטראָפן אויף אַ טויטן קערפּער פון אַ דייטש, ווי ער וואָלט נעכטן געפאַלן אין שלאַכט. אין די ערד־שטיבלעך האָט מען געפונען פיל זאַכן פּאַר ציווילן געברויך און אַנדערע נוצלעכע טראָפייען. די רויטאַרמייישע אָפּשטויס־אַטאַקע אַרום לענינ־גראַד איז געווען אַזאַ צעשמעטערנדיקע, אַז די צעטומלטע דייטשן האָבן אַנטלויפנדיק אַלצדינג איבערגעלאָזט.

מען האָט געדאַרפט רעמאָנטירן די אַנדערע האַלב־חרובע הייזקעס אין וועלכע עס איז נאָך מעגלעך געווען צו ווינען. די פּאַרלעגענע מאַטראַצן און אייזערנע בעטלעך, די בלעכענע עמערס און אַנדערע האַלב־טויגעווודיקע מכשירים האָבן פּאַר די נייע דאָר־פישע איינווינער נאָך געקאָנט ברענגען נוצן.

דורך דער גאַנצער צייט פון אונדזער זיין אין נאַדגאַרנאָיע, האָט קיינער פון די אַלטע תושבים זיך נישט אַהער געיאָווען. דער

אָקופאַנט האָט דעם רוב פון זיי פאַרטריבן קיין דייטשלאַנד אויף שוועדער אַרבעט. אַ טייל פון די פאַרבליבענע זענען זיכער אומ־געקומען אינעם געדיכטן האָגל פון אַרטילעריע־פייער און באָמבעס בעת יענער אַטאַקע. קאָן אויך זיין, אַז די ניצול־געוואָרענע האָבן פאַרלוירן די רעכט צו ווינען נאָענט צו דער הויפטשטאָט. עס איז געווען אַ טעם דערביי.

האַרבסט־צייט האָט מען עטלעכע פון אונדז, אומפעיקע צו פיזישער אַרבעט, אָפּגעשיקט אין אַן אַנדערער דאָרפישער געגנט קלויבן אין די דאָרטיקע וועלדער קלוקווע.*) יענער יישוב האָט ווי דורך אַ נס כמעט אויסגעמיטן דעם חורבן. דער חוצפהדיקער אָקופאַנט האָט אויך פון דאָרטן פאַרשלעפט אַן אָנזעוודיקן טייל פון דער באָפעלקערונג אין פאַרוואָרפענע דייטשלענדישע פראָווינצן. צווישן די פאַרבליבענע האָבן זיך נאָך אָפּגעזוכט יונגע פרויען, פון וועמענס פנימער מען האָט געקאָנט אַראָפלייענען דעם סודותפולן אויסדרוק פון ניחאדיקער איבערלעבונג. זיי האָבן געדעדט אַ פלי־סיקן דייטש. אין זייער אויפפיר האָט זיך געמערקט אַ באָשטימטע עלאָקווענץ, וואָס נעמט זיך פון געוויסער פרויישער זעלבסטזיכער־קייט. די פרויען האָבן איבערגעלאָזט דעם איינדרוק ווי זיי וואָלטן נישט טיף איבערגעלעבט דעם גערמאַנישן גלות. די סאָוויעטן־מאַכט האָט אַזוי אַרום פאַרלוירן צו זיי דעם צוטרוי, הגם צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען אָזעלכע, וואָס זענען גרוי און אַלט געוואָרן פון שרעק און מורא פארן רוצחישן אָקופאַנט.

* * *

פאַרבייגייענדיק על פי צופאַל פאַר אַ דאָרפישער רוינע האָט זיך אין די אויגן מיר געוואָרפן אַ פאַרוואָלגערט בוך, צעשמיסן פון ווינט און רעגן. געוועזן איז דאָס אַ באַנד דיכטונג פון מ. י. לער־

*) קלוקווע — אַ מין יאָגדעס צו פרעגלען פאָוויזלע.

מאַנטאָוו. די טאָוולען, דאָס שער־בלעטל זענען געווען אָפּגעריסן. אָבער די לידער געדרוקטע אויף פיינעם פּאַפּיר האָט מען געקאָנט נאָך לייענען מיט הנאה. געפונען אַזאַ אוצר, האָב איך וויטער געמוזט זוכן אין דעם חורבהדיקן אָנווּאַלגער און אָנגעטראָפן אויף אַן אַנדערן יקר־המציאות. דאָס איז געווען אַ זעלטענע אויסגאָבע אין אַלבאָם־פאָרמאַט מיט בילדער און אויספירלעכע באַשרייבונגען פון וויכטיקע היסטאָרישע זעענסווירדיקייטן, וואָס די רוסישע אימפּעראַטאָרין יעליזאַוויעטאַ פּיעטראָוונאַ (1709—1762) האָט געלאָזט אויפשטעלן אין דער נייער זיך בויענדיקער שטאָט פּעטערבורג. אין 18־טן יאָרהונדערט איז אין דער רוסישער בויקונסט געווען שטאַרק אָנגענומען דער ראָקאָקאָ־סטיל. די דאָזיקע אַרכיטעקטאָנישע פּאָרם איז אָריגינעל אויפגעקומען אין פראַנקרייך און משפּיע געווען די אַרכיטעקטור פון אַ רייַ אַנדערע אירופּעישע לענדער. דעם קולט פאַר שיינקייט און מאָדערניזם האָט די יונגע אימפּעראַטאָרין איבער־

געמוען פון איר פאָטער, דעם אַליינהערשער פּיאָטר דעם גרויסן. לויט דער רוסישער געשיכטע האָט ער אויסגעהאָקט אַ פענצטער קיין אירופּע. דער קנאַפּ־געבילדעטער צאַר־רעפאָרמאַטאָר האָט ברייט צעפראַלט די גרענעצן פון זיין אימפּעריע פאַר די השפּעות פון דער אירופּעישער קולטור. אין זיין צייט האָט דער באַדייטנדיקער אַרכיטעקט ניקאָלאַס פּינאַ (1684—1754) אַ סך בייגעטראָגן צו דער גראַנדיעזער שיינקייט פון דער הויפּטשטאָט, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען פון גרויסן אימפּעראָטאָר. אַ צווייטער אין יענער צייט באַרימטער אַרכיטעקט באַרטלאָמעאָ ראַסטרעללי, פון רוסישן אָפשטאַם (1700—1771), האָט געטראָגן די אַחריות פאַר אַ רייַ ביז היינט נאָך פּרעכטיקע בנינים, ווי דער סמאָלני־אינסטיטוט, די טויזנט און פינף צימערדיקע צאַרישע רעזידענץ — דער ווינטער־פּאַלאַץ און אַנדערע פּראָיעקטן אויפגעבויטע אין מאָדערנעם סטיל פון יענער צייט. אַריינפלעכטנדיק דאָ דעם יידיש־געשיכט־

לעכן מאמענט, האבן די רעפארמען פון צארישן דעספאט נישט פארבעסערט דעם מצב פון די יידן אויפן גאנצן שטח פון דער רוסישער אימפעריע. נאך ערגער האט צו דער יידישער מינדערהייט זיך באציגן די פאנאטיש־פרומע יעליזאוויעטא פיעטראוונא.

לויט אויטאריטעטע קונסט־היסטאריקער האט דער ראקאקא־סטיל איבערגענומען געוויסע שטריכן פון אלטן באראק. די לעצטע איז אין 16־טן יארהונדערט געווען א פאפולערע, אוטיליטארע קונסט, וועלכע האט געפונען איר אויסדרוק נישט בלויז אין דער ארכיטעקטור, נאר אויך אין פארשידנארטיקע אורבאנישע באפוצונגען, געמאכט פון האלץ אדער שטיין. דער כאראקטער פון אט דעם מאדערניזם האט זיך אויסגעדריקט אויך אין דער שטוביקער אויסשטאטונג. דער רוסישער באראק איז, א דאנק דער היימישער אומגעבונג און אייגנלענדישע בוי־מאטעריאלן, געווען א פראדוקט פון אייגנארטיקן, רוסישן געשמאק.

אין אלבאם האט באזונדערס זיך געוועדט וועגן דער קינסט־לערישער אויסשטאטונג פון דער אמאליקער צארישער זומער־רעזידענץ „צארסקאיע סיעלא". איך בין אויף טשיקאווע, ביי דער ערשטער געלעגנהייט, אוועק זיך טונקען אין לויפיקן טייך פון רוסישער געשיכטע. א ציגלדיק געפלאסטערט געסל האט מיך באלד־ארויף געפירט צווישן רייען אפגעלאזטע הייזקעס. איבער שינדלדיקע דעכער האט זיך הויך ארויסגעהויבן דער טורעם פון א צערקווע. דא האט דער צאר געפראווט זיין גאטעסדינסט. די פארשידנארטיקע געזימסן, קארניזן און ארנאמענטן, געשניצטע פון האלץ, זענען געווען שוין צעפורילט פון אלטקייט און טיילווייז אפגעבראכן. שווער געווען פונאנדערצושיידן די פיגורינען און סטאטועטקעס ארום די קיילעכדיקע טורעמס מיט די שווערע קופאלן וואס האבן דערמאנט דעם אלטן ביזאנץ. אן אויפזיכט איז אויך געשטאנען דעם צארס רעזידענץ. איבער דעם פארנטיקן געזימס פון דעם

מערקווירדיקן בנין האָבן זיך געוויזן צוויי פרויען־פיגורינען אין מסובֿ־נדיקע פאָזעס. אין דער האַנט פון איינער אַ קראַנץ. די צווייטע האָט מיט צאַרטע פינגער געהאַלטן אַ לאָרבער־צווייגל. פאַר דער געניעיר פינקטלעכקייט פון מיין באַשרייבונג בין איך היינט נישט גרייט צו קאָווירן. אַ בעל זכרון קאָן אַמאָל אויך פאַר־מישן די יוצרות. מיר איז ערשט לעצטנס אויסגעקומען צו זען אַ בילד פון דעם רעסטאַווירטן אויבערשטן טייל פון דעם צאַרישן פאַליי. איך האָב לאַנג נישט געקאָנט אָפרייסן די אויגן פון דער פאַרכאַפנדיקער שיינקייט.

די מורא האָט מיך צוריקגעהאַלטן פון אַריינגיין באַטראַכטן דעם אינעווייניקסטן אויסזען פון אָט דעם אַרכיטעקטאָנישן וווּנדער. אַרום האָט מען קיינעם נישט געזען. דאָס האָט נאָך מער מרמז געווען נישט צו שטעלן קיין איבעריקן טראָט. נאָך אַלעמען האָט דער קריג נאָך געפלאַקערט הינטער פסקאָוו, אַרום פופציק קילאָ־מעטער פון דאָנען. אָפילו אין פרידלעכע צייטן האָט אַן אויסלענדער צוליב נייגער אויך נישט געקאָנט זיך אומעטום פריי באַוועגן.

אַ שייכותדיקע דערמאָנונג:

בעת מיר האָבן אין די ערשטע חדשים זיך צוריקגעצויגן פון בריאַנסקער פראָנט, האָבן מיר פאַרבײַמאַרשירט אַ כוטאָר אין אַריאַלער געגנט וואָס האָט, מסתּם, פאַר דער רעוואָלוציע געהערט צו אַ רייכן ערד־אייגנטימער. דאָס ערשטע האָט אויסנעמלעך זיך געווארפן אין די אויגן אַ רויטציגלדיקער קלויסטער, געבויט דווקא אין גאָטישן סטיל מיט הויכע, אַרויפגעשפּיצטע טורעמס. די אויס־בערשטע געזימסן פון די פענצטער — האַלב־קיילעכדיק אויסגע־בויגן, מיט אַ שאַרפן איינברוך אין דער מיט. אין די פענצטער־ראַמען — פאַרשידנקאָליריקע, גלעזערנע וויטראַזשן. אַ טייל פון זיי איז געווען שוין צעשפּאָלטן און אַ טייל פון זיי אין גאַנצן אַרויס־געזעצט. אַרום דער צערקווע איז די מויער געווען טיילוויז צע־

שטערט. די איינווינער האָבן די ציגל אַרויסגעריסן אויף צו נוצן פאַר אייגענעם געברויך.

אַ צערקווע אָדער אַ שול געהערן זיכער נישט צו די וויכ־טיקסטע זאַרגן פון אַ נייער זיך בויענדיקער געזעלשאַפט. דאָס אַראָפ־נעמען דעם אָפיציעלן אויפזיכט איבער די געבעטסהייזער און אַנדע־רע עלעמענטן פון רעליגיעזן קולט האָט ביי מיר אַרויסגערופן צווייפלדיקע נאָכטראַכטענישן. די זעלביקע באַציונג האָט אונטער־געגראָבן דעם רעספעקט פון פאַלק פאַר קאָלעקטיוו אייגנטום. געוויס האָט דאָ געשפילט אַ ראָל דער עקאָנאָמישער מאָמענט.

צווישן אַנדערע זענענסווירדיקייטן פון דער יעליזאַווטישער עפאָכע איז באַקאַנט די רוטאָנדע, וואָס די טרעגערין פון דער צאַרישער קרוין האָט געלאָזט אויפבויען אין גאָטשינאָ — אַן אָלטע דאָטשעשטאָט וואָס מאָכט דעם איינדרוק פון אַ פרעכטיקן פאַרק.

אין אַ פרילינגדיקן אינדערפרי האָט דער בעל דבר איינער אַליין זיך אַוועקגעלאָזט אויף אַן עקסקורסיע. דער חודש מאַי האָט דעמאָלט זיך שוין צוגעשטעלט, ווי ס׳זאָגט זיך אין מאָריס ראָזנפעלדס באַקאַנט ליד: „מיט זיין צויבער, מיט זיין פראַכט", אָבער די לופט איז נאָך געווען אַ שאַרפע. דער וועג האָט מיר אויסגעוויזן צו זיך נישט וויט. אויף אַ מהלך פון דריי קילאָמעטער ווייט פון שטאָט האָבן זיך שוין אָנגעזען די דעכער פון די הייזער צווישן פריש צעבליטע בייַמער־קרוינען. צוקומענדיק צו אַ קליינעם קיילעכדיקן געבוי האָב איך נישט געגלויבט, אַז דאָס איז טאַקע די רוטאָנדע, וועגן וועלכער עס רעדט זיך אין דערמאָנטן אַלבאָם. די אָפּגעריסענע וויטרינעס האָבן אויסגעזען ווי הוילע פענצטער פון אַ צעהאַקטער לאַמטערן. דער מאָזאַיש געפלאָסטערטער דיל —פאַרוואַלגערט מיט קופּעס פערדישער צוואה און מענטשלעכן אָפּפאָל. אויף די וועגנט און אויך אין דער רחבותדיקער געוועלבונג פון סופיט, זענען די מאָלעריייען געווען ווי אָפּגעריבן. — ניין! עס איז נישט דאָס! —

האָב איך דערווידערט און געלאָזט זיך ווייטער זוכן. דורכגייענדיק אַ פיילנבויגנדיק אויסגעבויגן בריקל, האָב איך זיך דערנענטערט צו אַ דראָטענער צוים. פאַר אַ ציווילן איז דאָ געווען פאַרבאָטן דורכצוגיין. ווי נאָר איך האָב אומבאַטראַכט אַריבערגעשפרייזט די דראָט־פאַרצוימונג, האָט פון אַ הענגנדיקן שטיק באַן־רעלס זיך אָפּגעריסן אַן אַלאַרמירנדיקער בראזג. און ווידער איז מיר אַנט־קעגנגעקומען אַ וואַרטאָוויניק. צוריקציען זיך איז געווען שוין צו שפּעט. דער רויטאַרמייער האָט מיך געפירט צום קאָמענדאַנט פון דער וואַך. אַ שוואַרץ־באָוואָנסעטער לייטענאַנט האָט אַרויסגענומען פון מיין האַנט צווי האַרטע טאָוולען צווישן ווועלכע עס זענען געלעגן עטלעכע פאַרשריבענע שטיקלעך פאַפּיר און טאַקע די זעלבע צייטונג „אייניקייט", וואָס האָט ביי מיר זיך נאָך געכאָווט זינט דעמאָלט אין באָגוסלאָווסק. מען האָט דעם מעגלעכן שפּיאָן אָפּגעשיקט מיטן עסקאָרט אין דער מיליטעריש־שער קאָמענדאַנטור. דאָרט האָט מען מיך אייניקייט אַ קעלערדיקער תפיסה־צעל און דערווייל צונויפגעשטעלט אַ „דיעלאָ". מילא — האָב איך זיך געטרייסט — אַ תפיסה איז אויך געשאַפן געוואָרן פאַר מענטשן. אָט בין איך אַמאָל אָפּגעזעסן פערצן טעג אין דער היימישער קאָזע און געבליבן לעבן, כאָטש זאָגן זאָגט מען: אַריין איז די טיר בריט, אַרויס איז זי שמאָל:

דאָס איז געווען בימים ההם, ווען אין די פּוילישע שטעטלעך איז אָנגעגאַנגען דעם מיניסטער סקלאָדקאָווסקיס קורס פון אורבאַ־ניזאַציע. אויפן אָרט פון באַלעבאָס האָט דער פאָליציאַנט גאָר אונדז פאַרשריבן אַ פראָטאָקאָל פאַר אומריינקייט אַרום דעם הויז. מיט מיר זענען געזעסן נאָך עטלעכע יידן פון שטאָט. פאַרן אַרויסגיין יעדן אין דער פרי אויף שפּאַציר, האָבן פרומע לייט שוין געהאַט אָפּגעדאַווענט, אַזוי אויך פאַרנאַכט, ווען עס האָט אָנגעפּרוקט די שעה פון מנחה ומעריב. דאָס אומהיימלעכע פאַרקראַטעווועטע פענצטערל,

די אַרטע נאַרע און נאָך מער די שטרענגע אויפזיכט פון דעם לאָמען קאָסטעק, האָבן אָנגעוואָרפן אַ מרה שחורה. נישט אומזיסט האָט די תפילה אויסגעלייזט צו ווערן מעבדות לחרות, אָפּגעקלונגען אין דער קאָמער מיט אַ באַזונדערער כוונה. נאָכמיטאָג האָט דער לאָמער קאָסטעק אַוועקגעלייגט דעם בינט שליסלען אויף אַ „זיכער אָרט", און געגומען זיך שפּילן אין הויף מיט די טויבן. ער האָט פון מאָל צו מאָל אַ הילכיקן פּייף געטאָן מיט די וואַרגעס, צופּאַטשנדיק מיט דער רעכטער האַנט אויף דער צעבויגענער דלאָניע פון זיין פּאַראַליטיש אַראָפּהענגענדיקער לינקער האַנט וואָס ער האָט שטענ־דיק געהאַלטן אָנגעשפּאַרט אויפן גאָרטל. אין יענער האַלבער שעה פון קאָסטעקס זעלבסטפּאַרגעסנקייט, האָבן די אַרעסטאַנטן לייכטער אָפּגעאָטעמט.

נעמען פּאַר גרינג מיין איצטיקן אַרעסט, וואָלט געמיינט צו זיין לייכטזיניק. געבליבן איז צו האָפן אויף אַ נס, אַז יענער פון וועמען מיין גורל איז איצט אָפּהענגיק, זאָל זיין אַ בעל רחמים. די טיר פון צעל האָט זיך סקריפּענדיק געעפנט. עס האָבן זיך אַריינגעשאַרט צוויי דיסאוניפאָרמירטע סאָלדאַטן, מכלומרשט באַ־שטראָפטע פּאַר ברעכן די מיליטערישע דיסציפּלין. זיי האָבן זיך צוזאַמען אַוועקגעלייגט אויף איינער פון די פּריטשעס און גאַנץ לעבעדיק געשמועסט. בינו לבינו האָט מען אין סאָלדאַטסקע קעס־לעך אַריינגעבראַכט פּאַר זיי מאָלצייט. דער ריח פון הייסע קאַרטאָפל מיט פלייש האָט געריצט מיין הונגער, געריסן שטיקער פון מיין אינגעווייד. פון דעם וואָס מען טיילט מיר נישט צו קיין עסן, האָב איך געדרונגען, אַז מען וועט מיך דאָ לאַנג נישט האַלטן.

עס איז געווען שוין ווייט נאָך מיטאָג. די צוויי „אַרעסטאַנטן" זענען איינגעשלאָפן. זיי האָבן זיך צעכראָפּעט אין הויכע אָקטאָווען, גלייך זיי וואָלטן געאַנגען אין געווען ווער וועמען עס וועט איבער־שטייגן. אַ יונגער אָפּיציר איז געקומען מיך אַרויסנעמען פון צעל.

אין האַנט האָט ער געהאַלטן אַ פּאַפּקע, ענלעך צו יענער פּאַפּקע, וואָס איז מיר שוין באַקאַנט געווען פון דעמאָלט, בעת מען האָט אויפן מאָהילעווער שאָסיי אַרויסגעפירט אונטער אַ שטרענגער וואַך אַ גרופּע אַרעסטאַנטן פון ברענדיקן מינסק. אַ קאַלטער שוויים האָט מיך באַגאָסן. שוין. איצט איז געקומען מיין סוף. קיינער וועט אַפילו נישט וויסן וווּ מיין געביין געפינט זיך. — איך דאַרף נאָר היינט צוריקגיין אין דאָרף — האָב איך ביים יונגן אָפיציר געוואָלט זיך עפּעס דערוויסן. יענער האָט אַנטשלאָסן געשוויגן ווי ער וואָלט געפירט אַ פאַרמשפּטן צום טויט.

עס האָט געגומען צייט ביז דער עסקאָרט האָט מיך צוגעשטעלט צום מיליטעררישן גערעכט. ער האָט עטלעכע מאָל זיך פאַרהאַלטן צו פרעגן ביי פאַרבייגייער דעם וועג, ביז מיר זענען אָנגעקומען אין אַ רחבותדיקן הויף, אַרומגעצוימט מיט אַ געמויערטן פּאַרקאַן. די זון האָט זיך שוין געזעצט. אַווינט האָט געבלאָזן. דער וואַכמאַן אויף וועמענס אַקסל די ביקס איז ביז איצט נאָכלאָזיק געהאָנגען, האָט גלייך פאַרריגלט די פורטקע און זיך אַוועקגעשטעלט אויף זיין פּאָסטן אין מיליטעררישער גרייטקייט. מיין „באַגלייטער" האָט אויף אַ ווייל געלאָזט מיך אַליין. ער האָט אינעם ווייס געקאַלעכטן הויז מיט גרויסע פענצטער נישט לאַנג זיך געזאַמט. נאָכן איבער־געבן מיך אין פאַרטרויעלעכע הענט, האָט ער זיך אומגעקערט אין דער קאָמענדאַנטור. איצט האָב איך מיט שרעקלעכער קלאַרקייט באַנומען מיין גורל ווי ער וויגט זיך אויף דער אָנטשיידנדיקער וואָגשאָל פון לעבן און טויט. דאָס לעבן איז מיר טייער געווען. עס זאָל כאָטש אויסשפילן ווי ביי יענעם מאָל — האָב איך פיבערנ־דיק געטראַכט:

דאָס איז געווען אין טשעליאַבינסק. די טרודאָוויקעס האָבן לעבן דעם עשאַלאָן דערשנאַפּט אַ פראַכט־צוג, פול אָנגעלאָדן מיט גרויפן. די מער פלינקע האָבן שוין געהאַט אָנגענומען אַ ביסל

שפייז און זענען פאַרשוווּנדן, בעת איך האָב קוים באַוויזן אַרויפ־צוקלעטערן אויף אַ פלאַטפאָרמע. דאָ איז אָנגעלאָפן אַ שומר, אָנגע־טאָן אין אַ ברעזענטענעם כאַלאַט. ער האָט, צילנדיק מיטן נאָגאַן אין מיין קאָפּ, געגעבן אַן אייגמאָליקע וואָרענונג: אויב איך וועל נישט גלייך אויסשיטן צוריק די גרויפן דערשיסט ער מיך אויפן אָרט. דאָס פאַרסאַשעטע קעסעלע מיט דעם ביסל גרויפן איז באַלד אַרויסגעפאַלן פון מיינע געליימטע הענט. אַ קורצער פּראַטאָקאָל און שוין האָט מען מיך אַרויסגעפירט פון וואָקזאַל צום משפּט. דער „סודיא" — אַ קליין־געוויקסיק פאַרשוינדל אין אַ אָפּיצירישן מונדיר, מיט אַן אָנבליק פון אַ היימישן תלמיד־חכם, האָט זיך באַ־קענט מיט דער „דיעלאָ". ער האָט, לייענענדיק באַוועגט מיטן קאָפּ ווי ער וואָלט זיך אַליין באַדויערט, וואָס אים קומט אויס צו משפּטן מענטשן פאַר אָזעלכע פאַרברעכנס, וואָס אויב זיי זענען אָפילו אין מלחמה־צייט נישט באַראַבטיקט, זענען זיי אָבער רעלאָטיוו פאַר־שטענדלעך. ער האָט געווארפן אויף מיר אַ מיטפילנדיקן בליק און מיך געהייסן גיין...

— דאָס מאָל וועל איך שלעכט אָפּשניידן — האָב איך געריסן פון זיך שטיקער און אין איין ציטערניש געוואָרט אויפן מיליטער־געריכט.

דערווייל האָט אויף די טרעפ פון דעם וויס געקאָלעכטן געמאַך זיך באַוויזן אַ הויכגעשטעלטער מיליטערמאַן. ער האָט פון דער וויטנס מיך באַטראַכט, דערנאָך האָט ער, דורכגייענדיק דעם הויף, זייטיק אָנגעשפּיזט אויף מיר זיין דורכדרינגענדיק אויג. ווען ער האָט זיך אומגעקערט, האָט מען מיך אַריינגערופן. אַרום אַ רויט געדעקטן טיש זענען געזעסן דריי פולקאָווניקעס. ווען איך האָב זיך אַוועקגעזעצט, האָבן צוויי פון זיי זיך אויפגעשטעלט און געלאָזט מיך אַליין מיט דעם הויפט־ריכטער. דער לעצטער האָט מיך געגומען

אויף אַ קרייץ־פֿאַרהער, באַהאָגלט מיך מיט פֿראַגן; פון וואַנען, ווען און ווי אַזוי איך בין אַריבער די סאָוויעטישע גרענעץ, מיט וואָס האָבן מיינע עלטערן זיך באַשעפטיקט, ווי לאַנג איך בין געווען ביי די דייטשן און צום לעצט, דעם נאָמען פון דעם נאַטשאַל־ניק ביי וועמען איך אַרבעט איצט. דער ריכטער האָט בכיוון נאָך אַמאָל איבערגעחזרט עטלעכע פֿראַגן, ער זאָל אויסגעפינען אַ סתירה אין מיינע ענטפֿערס. איך האָב אויף אייגענער הויט זיך איבער־צייגט, אַז דער ענוי הדין איז ערגער ווי דער דין אַליין.

דער קריגס־ריכטער האָט דורכגעפירט דעם פֿאַרהער, אַזוי צו זאָגן, מיט פּסיכאָלאָגישן סדר, ביז ער איז צוגעקומען צום עיקר. זיצנדיק אין צעל, האָב איך, אויס נייגיר, געפרעגט ביי די רויט־אַרמייער פֿאַרוואָס אין שטאָט געפינען זיך אַזויפיל מאָטאָרן. דאָס האָט שוין געשמעקט מיט שפּיאָנאַזש. איך האָב אַראָפּגעטרייסלט פון זיך דעם מיאוסן חשד מיט דער אויפקלערונג, אַז דאָס איז געווען אַ פּראָגע פון פּשוטער פֿאַרוווּנדערונג און האָט נישט געהאָט צו טאָן מיט פֿאַרראָט.

נאָכן ענדיקן די חקירה ודרישה, האָט דער אויספֿאָרש־ריכטער מיך געהייסן אַרויסגיין אין דרויסן. ער האָט זיכער אָפּגעהאַלטן אַ באַראָטונג מיט די אַנדערע צוויי, וועלכע האָבן אויף יענער זייט טיר אונטערגעהערט די געריכטס־פֿאַרהאַנדלונג. מאָדנע. זיי האָבן דאָך אויך געקאָנט זיצן ביים ריכטער־טיש. די פּראָצעדור פון מיין אַרעסט ביזן קומען אין געריכט איז גראָד נישט געווען קיין ברור־טאַלע. עס האָט געקאָנט זיין ערגער... דאָך, האָט דער לאָנגער אינער־לעכער אָנשטרענג מיך אויסגעמאָטערט, אַז מיר איז נמאס געוואָרן דאָס לעבן.

מען האָט מיך ווידער אַריינגעפֿופֿן. כאָטש דער אורטייל: אומ־שולדיק, איז שוין געווען פּעסטגעשטעלט, האָט דער הויפּט־ריכטער נאָך אַלץ געפֿרוווט אָנטאָפּן ביי מיר דעם פּסיכאָלאָגישן דופֿק:

— עך, וען איך וואלט געווען אַ שניידער, וואלט איך נישט געטראָגן אַזאַ צעקנאַדערטע שליאָפע. כ׳וואלט זיך געמאכט אַ היטע־לע אַ צאצקע.

ס׳איז דאָ נישט נויטיק געווען צו דערקלערן, אַז אַ שניידער איז נישט קיין היטלמאכער. כ׳האָב בעסער געשוויגן. דער פולקאָוויניק האָט עמיצן פון די רויט־אַרמייער פאַראַרדנט מיר צו ווייזן דעם וועג צוריק אין דאָרף אַריין. ס׳איז געווען שוין שפעט אין אָוונט. איבער דעם גאַנצן אָרום איז געהאָנגען אַ ווייסע אויסגעשטערנטע נאַכט, וואָס איר לויטערע שיינקייט ווערט מיט אַזויפיל שטימונג באַזונגען אין אַ ליד וואָס איך האָב צום וויפלטן מאָל שוין דורכגעלייענט אין דעם געפונענעם בוך לידער. דער אָפטויטנדיקער פּעסימיזם וואָס ווייעט פון יענער פּרעכטיקער, לירישער השתפכות, האָט אָבער איצט נישט געהאָט קיין שליטה איבער מיין והחזקת בּחיימדיק געמיט. די מלחמה האָט מיט יעדן טאָג זיך דערנענטערט צום סוף. אַנגעזעטיקט מיט אַזויפיל ביטערניש, האָט זיך ערשט געוואָלט דערלעבן בעסערע צייטן.

דורכן גאַנצן טאָג האָט קיינער אין דאָרף זיך נישט נאָכגעפרעגט, ווו איך בין אַהינגעקומען. אויך נישט מיינע מיטווויינער. אַריבערטרעטנדיק די שוועל פון דער מלינה, האָבן אייניקע זיך אויפגעכאָפט פון ערשטן דרימל. זיי האָבן מיט נייגיר זיך צוגעהערט צו דער מעשה, וואָס האָט היינט מיט מיר זיך פאַרלאָפן. דער אַלטער טאַטאַר אויף וועמען דאָס געזעץ פון אַקטיוויער דינסט פאַרן לאָנד, איז שוין לאַנג נישט חל געווען, האָט מיין דערציילונג אויפגענומען אָן איבערראַשונג און פאַרשטענדיק געשמייכלט. לויטן שכל פון דעם סמאָליענסקער ייד, אַ לאַנגיאָריקער תפיסהניק, האָט דער קריגס־טריבונאַל זיך איבערצייגט, אַז איך בין אַ „מיעטשטאַטיעל", אַ טרוימער, און כלפי אַזעלכן וועלן געזעצן אין באַטראַכט מיל־דערגדיקע אומשטענדן. דער זעלביקער האָט זיך געהאַלטן פאַר

אַ בקי אין סאָוויעטישן געזעץ. פאַר אים איז פאַסיק געווען דאָס ווערטל: וואָס טויג מיר מיין פּויליש רעדן, אַז מען לאָזט מיך אין הויף נישט אַריין. דעם פאַרברעכער איז פאַרבאָטן געווען צו ווינען אין דער גרויסשטאָטישער פּעריפעריע. ער האָט יעדן טאָג זיך געריכט מען זאָל אים פון דאָנען אַרויסשיקן. אין אַ שיינעם אינדערפרי האָט ער טאַקע באַקומען אַ „פאַרנעם־זיך"־צעטל און אויפן דריטן טאָג האָט די געגנטלעכע מיליץ אים פון דאָנען אַרויסגעפטרט. אָבער ווי באַהאַוונט יענער זאָל נישט זיין אין דער סאָוויעטישער געזעצ־געבונג — איך האָב דעם אורטייל אויפגענומען ווי אַ נס.

בלויז איינער פון מיינע מיטווויינער, אַן אַמאָליקער דעניקיניץ, האָט זיך נישט שטאַרק געפּרייט, וואָס מען האָט מיך אַרויסגעלאָזט אויף דער פּריי. איך האָב אַליין זיך אויסגערעדט: ווי לאַנג דער הונט בייסט נישט, זאָל ער בילן. וועג איך האָב אָבער אַ צייט שפּעטער, זייענדיק אין לענינגראַד, זיך אָפּגעשטעלט אין גאַס לייענען אַן אויפגעקלעפטן נעקראָלאָג, וווּ מען האָט צו וויסן געגעבן וועגן דעם טויט פון דעם יידישן שרייבער שכנא עפשטיין. איז נעבן מיר געשטאַנען אַ סאָוויעטישער בירגער און אַנטיסעמיטיש געהאָווקעט. דאָס האָט מיר ערגער ווי געטאָן ווי אַ ביס.

קאַפּיטל עלף

עס האָט זיך שוין דערנענטערט דער סוף צו דעם מלחמהדיקן וואַנדערעוועז. פון דעם אַרבעטס־באַטאַליאָן איז געבליבן אַ קליינער שריט. אין דאָרף זענען נאָך איינגעשטאַנען געציילטע יידן, ווי דער פאַריקמאַכער מיט זיין קליינער משפּחה, דער בוכהאַלטער פון פינסק וועמען עס איז אָנגעטרויט געוואָרן די פּראָויאַנטירונג, און נאָך עטלעכע פּוילישע יידן. די לעצטע האָבן מיט דעם פאַרוואַלטער פון „לאַראָק" זיך גוט פאַרהאַלטן און געגאָסן פון זיין גוטווילליקייט צו טאָן אַ טובה.

דער לעצטער אָפּשטעל פון אונדזער ויסעו ויחנו האָט געזאָלט זיין לעניגראַד. דורך די אַלע וואָגל־יאָרן האָבן מיר ערשט איצט געפילט דעם טעם פון פּאָרן אין אַ פּאַסאַזשיר־צוג. מען האָט אונ־דזערע וואָגאָנען איבערגעווענדלט אויף אַ רעזערוו־ליניע. דאָ האָבן מיר געוואָרט ביז מען וועט באַשטימען פּאַר אונדז אַ ווין־אָרט. דערווייל זענען מיר אויסגעשטיגן און געלאָזט זיך אַוועק אויף אַ שפּאַציר איבער די גאַסן פון דער באַרימטער שטאָט.

לעניגראַד האָט בעת דער באַלאָגערונג פאַרלוירן פיל צענד־ליקער טויזנטער פון איר העלדישער באָפעלקערונג. הגם דער שונא האָט אויך דאָ געזייט חורבן און טויט, דאָך האָט די שטאָט מיט אַלע אירע אורבאַניסטישע חנען בכלל נישט פאַרלוירן איר פריער־דיקן פּרעכטיקן אויסזען. שפּאַנענדיק דורך דער פּאָרשטאָט, זענען מיר אָנגעקומען צו אַ רוישיקן באַאָר. די פריינדלעכע איינווינער האָבן באַוונדערס נאָך דער לעצטער פופצן־חדשימדיקער באַלאָגע־רונג, קוים באַוויזן ערשט זיך צו שטעלן אויף די פיס.

איך האָב זיך אַרומגעדרייט צווישן די געשטעלן ווו מען האָט פֿאַרקויפט ברויט, געזיסטע טיי, קאַרטאָפל־פּלעצלעך און אַנדערע אַרעמע מאכלים, וועלכע זענען אין שלעכטע צייטן אומעטום אַ סחורה. קיין געלט עפּעס צו קויפן האָב איך נישט געהאַט. בין איך אַרומגע־גאַנגען פֿאַרשמאַכט, קוקנדיק אויף אַלצדינג מיט הונגעריקע אויגן. דערצו האָב איך איצט מער ווי אַלע מאָל זיך געשעמט וואָס איך גיי אַרום קרוע ובלוע. עס איז אַבער שוין געווען אַ גרונט צו האָפן אויף עפּעס בעסערס. שטייענדיק אַזוי נעבן אַ שטעלעכל, איז פּלוצעם צו מיר צוגעקומען אַ יונגע פּרוי — נאָ טיע, דיאַדינקאַ! — האָט זי מיר צוגעווארפן עטלעכע געציילטע ווערטער — און מיר דערלאַנגט אַ האַלב לעבל ברויט. איך האָב אָפּילו אין יענער נויטבאַדערפטיקער מינוט זיך אַ ווייל צוריקגעהאַלטן אַנצונעמען איר בריטהאַרציקע מתנה. נאָר דער כוח פון הונגער איז שטאַרקער פון מענטשלעכן שטאָלץ. פון גרויס איבערראַשונג האָב איך נישט באַמערקט ווי די פּרוי איז פֿאַרשוווּנדן צווישן עולם.

* * *

אין לענינגראַד האָבן מיר זיך איינקוואַרטירט אין איינעם פון די וויניקער באַשעדיקטע הייזער אויף רעשעטניקאָווא־גאַס נ׳ 15. נישט ווייט פון די זאָוואָדן ״עלעקטראָ־סילאָ״. אויב איך האָב נישט קיין טעות זענען דאָס די אַמאָליקע פּוטילאָווער זאָוואָדן, וועלכע פֿאַרנעמען אַ וויכטיק אָרט אין דער אָקטאָבער־געשיכטע. דער פּיר־קאַנטיקער הויף, דאָס סקווערל אין מיטן, האָבן מיך דערמאָנט דעם הויף אין וואַרשע אויף נאָוואָליפּיע, ווו כ׳האָב געווויינט ביי דער מומע. די איצטיקע דירה איז באַשטאַנען פון צוויי צימערן, צו פּיר מענטשן אין איינעם. דערווייל האָט זיך ווידער אָנגערוקט דער בייזער, רוסישער ווינטער. ער האָט גאָר פריי זיך צעבאַלעבאַטעוועט אין אונדזער קנאַפּ־באַוואָרנטער דירה. דער זיידע פראָסט האָט געדיכט באַמאָלן די פענצטער־שויבן מיט אויסטערלישע בלעטערנדיקע פלאָנצן און

אויך נישט פֿאַרגעסן די וועגט. קיין אַנדער ברירה איז נישט געווען. מען זאָל נישט געפֿרווט ווערן צו וואָס מען קאָן געווינט ווערן. פֿאַר יענע וועלכע האָבן פֿאַרנומען די קיך, איז נאָך געווען צו דערליידן. איך האָב נישט געקאָנט מעיז פּנים זיין אַריינצוגיין זיך אָנוואַרעמען ביי דער צעגליטער פֿליטע, נישט מיטברענגנדיק מיט זיך עטלעכע שייטלעך האָלץ. די אַנדערע פון מיין צימער האָבן יאָ אויסגעפונען פון וואָנען צו ברענגען אַ ביסל הייצוואַרג. האָבן זיי טאַקע זיך אַריבערגעקליבן מיט די בעטלעך צו יענער גרופּע. געבליבן אין דעם אייז־קאַלטן צימער זענען איך און דער אינזשיניער. דער לעצטער האָט כסדר געשוויגן, כאָטש צאָל אים אַ רענדל פֿאַר אַ וואַרט. מיך האָט געחידושט, וואָס אַנדערע פון זיינס גלייכן האָבן דעמאָלט זיך שוין איינגעאָרדנט אין בעסערע דירות און געלעבט נאָרמאַל. זיין שטענדיק אָנגעכמורעט פּנים האָט אויסגעדריקט פֿאַרביטערונג, ווי ער וואָלט בייז געווען אויף דער גאַנצער וועלט. ער האָט אַן איבערראַיס געריכערט, געקוקט מיט אויסגעלופּעטע אויגן־וויסלעכער אין חלל און עקשנותדיק געשוויגן.

א געווינלעכער צופאַל האָט מיך אויף רעשטניקאַווא צוניפגעפֿירט מיט אַ רוסישער שכנה. אין איר זאָרגפּעלטיק איינגע־אָרדנטער דירה האָב איך אין דיווינטערדיקע אָוונט געפונען אַ וואָרעם ווינקל. די האָרעפֿאַשניצע מאַריאַ גריגאָריעוונאַ האָט יאָרן־לאַנג געאָרבעט ביי די אויוונס פון לענינגראָדער ציגלזאַווד. בעת דער באָלאָגעראנג פּלעגט זי יעדן פֿאַרנאַכט אַהיימקומען מיד און צעברעכן פון דער אַרבעט ביים טאָן די אויסטערלישע רעכט צו די טויטגעפֿאַלענע פון הונגער און קעלט. איינמאָל האָט זי צווישן אָנגעבראַנגטע מתים צום קרעמירן, באַמערקט אַ בכבודיק געקליידעטן בר־מינן. — ער האָט געהאָט אַזעלכע אידעלע העגט. — האָט זי געוויזן אויף דער אויבערשטער טייל פון איר דלאָניע. דאָס איז געווען אַן אָנצוהערעניש, אַז דער קרבן איז געווען אַ ייד.

בטבע איז מאַריאַ גריגאָריעווונאַ געווען אַ גוטע און גאַנץ געמיטלעכע. זי האָט אָבער ווייניק זיך איבערגענומען מיט די בריוו פון איר מאַן, וועלכער איז נאָך דער מלחמה געבליבן שטעקן אין ווייטן מזרח וווּ דער שלום איז נאָך געווען באַדראָט פון יאָפאַן. אַוויפיל רוסישע פרויען האָבן אין דער מלחמה פאַרלוירן זייערע מענער און מאַריאַ איז נישט גליקלעך געווען וואָס איר מאַן איז לעבנגעבליבן. זי ווייסט כאָטש ווּו ער געפינט זיך. אויך זייער זינדל איז איבערגעקומען די שוועריע צייט אין אוזבעקיסטאַן וווהין מען האָט אים צוואַמען מיט אַנדערע קינדער אָפגעשיקט אַהיים. דאָס פאַרבענקטע בחורל האָט, ווייזט אויס, נישט געפונען ביי דער מאַמען די נויטיקע וואַרעמקייט. נאָך צוויי וואָכן אָפזיין איז שטוב, איז ער פלוצעם נעלם געוואָרן.

געווינט האָב איך נישט ווייט פונעם צענטער. דער אָמניבוס האָט דורך אימאַילאָווסקי געפירט ביז ניעווסקי־פּראָספעקט, די גאַס פון שרייבער און פאָעטן. פאַרנעמענדיק זיך אויף רעכטס, איז שוין נישט ווייט געווען צו דער היסטאָרישער בריק. דאָ האָבן אין אַ גלייכמעסיקן פירעק זיך אַרויפגעהויבן די באַקאַנטע פערד־סקולפּטורן אין צעפּאָלאָשעטע פאָזיצעס. צווישן די דורכגייער האָט ווער־נישט־ווער זיך אָפּגעשטעלט צו וואַרפן אַ בליק אויפן לויפיקן טייך וועלכער שפּיגלט אָפּ אין זיך די פילפענצטערדיקע געבייַען פון ביידע ברעגעס. פלוצעם האָט אַ כמאַרע פאַרצויגן דעם אויסגעקלאָרטן הימל און פאַרהאָנגען מיט טונקלעניש די ווונדערלעכע לאַנדשאַפט. דער וויאַדוקט און דער גאַנצער אָרום האָט מיך געמיטלעך באַווירקט, מיך אָנגערעגט מיט פאָעטישער שטימונג.

לענגאויס די ריזיקע הייזער האָבן אויף ביידע זייטן פון דעם ברייטן פּראָספּעקט זיך געצויגן רושטאָוואניעס. די אַרבעט איז דאָ אָנגעגאַנגען מיט באַזונדערער חריצות. מען האָט רעמאָנטירט די

הייזער־פאַסאַדן און זיי פּריש באַמאַלן אין די זעלביקע קאָלירן פון פּריער, ווי הימל־בלוי, העל־גרין, אָראַנזש און פּיאָלעט, מיט דער כוונה נישט אַוועקצונעמען פון די היסטאָרישע געבייען דעם אַלטן יעליזאַוויעטישן קאָלאָריט.

שפּאַנענדיק איבער לענינגראַדער גאַסן און בולוואַרן, באַקומט מען דעם איינדרוק ווי פּאַר די אויגן וואָלטן זיך פּאַרבייגעוויקלט שטיקער רוסישע געשיכטע. געשפּייזט האָב איך זיך מיט דער נאַדל. בייטאָג געאַרבעט אין אַרטעל און אין אָוונט פון צייט צו צייט אַריינגעכאַפּט אַ זייטיק פּאַרדינסטל. איינמאָל קומט אין דער מאַסטערסקאָיאַ אַריין אַ יונגע רוסישע פרוי. כמעט אַלע פון דער אונטערנעמונג האָבן זי געקענט. זי האָט דרייסט אָבער גאָנץ איידל זיך צוגעזעצט נעבן מיר. זי נעמט אַרויס אַן אַלט־אָפּגענוצטן מענערשן פּאָלטאָ און בעט מיך איך זאָל איר ווייזן ווי אַזוי פונאַנדערצונעמען די נעט. זי וויל אים איבערניצעווען אויף אַ דאַמען־מאַנטל פּאַר זיך. געמיינט האָט זי אָפּנים איך זאָל איר „העלפן" אים אויפנייען. דער מלבוש איז געווען געמאַכט פון אַמאָליקן גוטן, רוסישן שטאָף. ער האָט נאָך איינגעהאַלטן די קאָליר. נאָר איין צרה: דאָס אָלטוואַרג איז טיילווייז געווען צעפּרעסן פון מילבן. איך האָב געדולדיק פּאַרצערעוועט די לעכער און איר „אויסגעלאַדעווען" אַ מאַנטל צום טראָגן.

די שניידערשע אָוונטן ביי סאָפיע אוואַראָוואַ זענען געווען אָנגענעם און ליב. מיט איר נאָבעלער האַלטונג און באָנעם האָט זי דערווועקט צו זיך רעספּעקט. זינט מען האָט איר מאָן פאַרשיקט אויף צוועלף יאָר אין די וויט־וווייטע געגנטן פון רוסלאַנד, האָט זי נישט אויפגעגעבן די האָפענונג אים נאָך צו זען. פון איר קליינעם פּאַרדינסט האָט זי יעדן חודש אָפּגעשפּאָרט עטלעכע רובל אויף צו שיקן אים אַמאָל אַ פּעקל שפּייז. אַרויסגעהאָלפן האָבן איר

די עלטערן וועלכע האָבן אין דאָרף זיך פאַרנומען מיט איר קינדס דערציונג.

אַ סך שעהן האָב איך פאַרברענגט אין דער גרויסער, לענינ־גראַדער ביבליאָטעק אויפן נאַמען פון סאַלטיקאָוו־שטשעדרין. ביי מיר איז גאָר שטאַרק געווען דער דראַנג אָנצוציִען דעם סכום וויסן, וואָס איך האָב פאַרלוירן דורך די יאָרן פון וואָגל־און־וואַנדער. דורכגייענדיק מיט אויפגעריסענע אויגן די נעמען פון פיל שרייבער און ווערק, האָב איך מיט באַדויער ערשט איינגעזען, ווי הינטער־שטעליק איך בין אין געביט פון ליטעראַטור. אויך אין די אונטער־שטע זאָלן זענען געזעסן אינטערעסאַנטן, גריבלענדיק זיך אין אַלטע פאָליאָנטן.

פול פרייד און עסטעטישן פאַרגעניגן האָבן מיר פאַרשאַפן די מוזיקאַלישע אויפֿירונגען אין מאַרינסקי אָפּערע־הויז. סצענישע קונסט און דערהויבנדיקע מוזיק האָבן דאָ הארמאָניש זיך צונויפגע־גאָסן. דער עמאָציאָנעלער כוח פון נגינה איז שטאַרקער פון ליטעראַטור. דורך פאַרשידנגעמיטלעכע קלאַנגען און טאָנאַציעס דריקט אויס דער מענטשלעכער זשעני זיינע געפילן טיפער ווי מיט ווערטער. באַזונדערס געפינט דער רוסישער מעלאָס זיין פולן מוזיקאַלישן אויסדרוק אין די נאַציאָנאַלע אָפּערעס ווי „איוואַן סוסאָנין", „קניאַז איגאָר", „באָריס גאָדונאָוו", „יעווגעני אָניעגין" און אָנד. די פרעכטיקע אויסשטאָטונג אין זאָל, די קרישטאָל־צעלויכטענע זשיראַנדאָלן, די זיצערטער אין גאַנצן באַצויגן מיט רויטן געוואַנט, די בנעימותדיקע האָלטונג פון פובליקום און איבער אַלץ, די פרעכטיקע פאָרשטעלונג, ברענגען דיך אַריין אין אויסער־

זיכיקער דערהויבונג. בעתן אַנטראַקט הויבט אַ טייל פון די צוקוקער זיך אויף פון די ערטער אַרויסצוגיין אין פֿאַיִע. אַרום דער פֿאַנטאַן־סטאַטוע פֿאַרמירט זיך אַ מין שפּאַצירנדיקע פּראָצעסיע. יעדער איז געקליידט אינעם שענסטן און בעסטן וואָס ער פֿאַרמאָגט.

* * *

אין וועלכע וועלט־שטעט איך זאָל שוין נישט האָבן אויסגעווען, האָב איך אין ערגעץ נישט געזען אַזויפיל טעאַטער ווי אין לענינגראַד. שוישפּיל איז אַ וויכטיקער צוויג פון דעם אַלגעמיין קינסטלערישן שאַפן. דער ערנסטער רוסישער קולטור־מענטש שאַצט געהעריק אָפּ דעם דערציערישן ווערט פון סצענישער קונסט. ער האָט פֿאַר איר אַ באַדערפֿטיקן אינטערעס. וועגן דעם זאָגט עדות דאָס אָפּטע באַזוכן טעאַטער. צום רעפּערטואַר פון לענינגראַדער אַקאַדעמישן טעאַטער האָבן דעמאָלט געהערט אָסטראָווסקיס „צרות פון שכל", טאָלסטאָיס „תחית המתים", טשעכאָווס „קאַרשן־סאַד", גאָרקיס „אויפן דנאָ", לאָוורענעיווס „דער 41־טער" און אַנדערע דראַמעס. דאָס שפּילן פון די אַקטיאָרן איז געווען, ווי מען זאָגט, געוויגן און געמאָסטן. יעדער קער און וועג אויף די בינע־ברעטער איז געווען קינסטלעריש באַרעכטיקט. דער עיקר־עלעמענט פון סצענישער קונסט איז דאָ געווען די עכטע אינערלעכע איבער־לעבונג, ווי עס האָט געלערנט דער גרויסער בינע־מייסטער ק. סטאַניסלאָווסקי.

זיין אין לענינגראַד און נישט באַזוכן דעם ערמיטאָזש? דאָס וואָלט איך קיינמאָל זיך נישט מוחל געווען. מען האָט דעמאָלט ערשט געהאָלטן אין אויסשטעלן צוריק דעם גרעסטן טייל פון די קונסט־אוצרות וואָס מען האָט באַוויזן אַרויסצופירן איידער דער שונא האָט באַלאַגערט די שטאָט. פון דעסטוועגן האָבן אין די רחבותדיקע זאַלן מיט די ריזיקע פּאַנאָראַמע־פּענצטער זיך נאָך

געפונען גענוג עקספאַנאַטן פון היסטאָריש־קינסטלעריש ווערט. די פענצטער־שויבן האָבן אָפּגעשפּיגלט אין זיך די קאָלירן פון סעלעדין, אָראַנזש און בלוי אין לייכטער שאַטירונג. סטודענטן און אויך מיטליעריקע בירגער האָבן גרופּעסווייז דאָ אַהערגעצויגן צו זעטיקן דאָס אויג מיט ווונדערלעכע קונסט־שיינקייטן. איך האָב זיך צוגעלאָנטשעט צו אַ גרופּע עקסקורסאַנטן און אויפגעכאַפּט ידיעות וועגן וויכטיקע געמעלן — אין וועלכער עפּאָכע און פון וועמען געשאַפֿן. די פֿאַרלעסלעכע אויפקלערונגען פון דעם גייד האָבן געווירן, אַז ער איז גוט באַקאַנט מיט דער געשיכטע פון דער איראָפּעישער, ווי מיט דער געשיכטע פון דער אַנטיקער קונסט.

נאָר אידער מיר פֿאַרפֿאָרן ווייטער, לאָמיר זיך אומקערן צו די ערשטע טעג פון אונדזער אָנקומען קיין לענינגראַד. אין איינעם אַ טיפהאַרבסטיקן אינדערפרי, די פענצטער־שויבן זענען נאָכנישט געווען פֿאַרקאָוועט מיט פראָסט, האָב איך, אויפשטייענדיק פון געלעגער, כדרך הטבע, אַרויסגעבליקט צום דרויסן. אין אַקעגן־איבערדיקן הויף איז נעבן אַ וואַסער־פּלומפּ געשטאַנען אַ כאָפּטע מאַנסלייט, טייל פון זיי נאָקעט ביזן גאַרטל און זיך געוואַשן. דאָס זענען געווען נאַצישע קריגס־געפֿאַנגענע. געהיט האָט זיי, הערט, אַ באַוואָפנטע פּרויען־וואַך. די וועלט האָט שוין דעמאָלט פּרטימדיק געווּסט וועגן די מעשים תּעתועים פון די היטלעריסטישע חיות רעות. די רויטע אַרמיי האָט זיי אַרויסגעשטויסן פון די אָקופּירטע געביטן, אויסגעלייקטע פון יידן, און טיילווייז פון דער אַלגעמיינער ציווילער באַפעלקערונג. איך בין איצט געשטאַנען פנים אל פּנים מיט די מערדער פון מיין פֿאָלק. פֿאַר די סוואַסטיקאַ־העלדן איז דער דאָזיקער „געפֿאַנגענלאָגער" געווען ווי אַן אָפֿרוהיון. מיט דעם האָט די סאָוויעטן־מאַכט געוויזן דער וועלט, ווי הומאַניטאַר זי באַהאַנדלט די קריגסגעפֿאַנגענע. מעגלעך, אַז די כוונה איז געווען אויסצונוצן זייערע פּראָפּעסיעס פֿאַר סאָוויעטישער אינדוסטריע.

אַז מען דאַרף דעם גנב, שטעלט מען אין אַ זייט, אפילו דעם יושר. אָבער דאָס ברענענדיקע געפיל פון נקמה האָט נישט געווואָלט וויסן פון קיין הומאַניטאַרע געזעצן און זאַכלעכע חשבונות. יענע וועלכע זענען דורכגעגאַנגען אַלע פייערן פון היטלעריסטישן גיהנום, זענען באַשטאַנען צו קוויטירן דעם חשבון מיט די דייטשישע מערדער לויט דעם רעפּטפאַרטיקן געבאָט: עין תחת עין.

* * *

פון די פראַנטן זענען אָנגעקומען נייע ידיעות, אַז די רויטע אַרמיי גייט כסדר פאָרויס. אָט איז לובלין שוין געווארן באַפרייט. דאָרט האָט זיך געשאַפן די צייטווייליקע פּוילישע רעגירונג. די סאָוויעטישע באַוואָפנטע כוחות זענען מיט דער הילף פון די אַליאירטע אַריין קיין בערלין. דער שונא איז געוואָרן באַזיגט. דאָס פּאָלק האָט געיובלט. מען האָט געטאַנצט אין די גאַסן. די פרייד איז אָבער געווען געמישט מיט טרויער איבער די פאַרשניטענע קרבנות. ווי עס זאָל נישט זיין, האָט מען איצט שוין געקאָנט טראַכטן וועגן פאַרבינדן זיך מיט דער היים. עס זענען פאַרביי פיר וואָכן ווי איך האָב צוריקבאַקומען איינעם פון מיינע אַוועק־ געשריבענע בריוו מיט אַ קורצבינדיקן צושריפט וואָס האָט גאָר־ נישט אָנגעזאָגט קיין גוטס. דער דאָזיקער צושריפט האָט ווי באַשטעטיקט די תשובה, וואָס איך האָב נישט לאַנג צוריק געהאַט באַקומען פון „פאַרבאַנד פון פּוילישע פאַטריאָטן" אין מאָסקווע. דאָרט האָט זיך געזאָגט: אין דער רשימה פון די לעבנגעבליבענע יידן אין פּוילן איז קיינער מיט אַזאַ נאָמען נישט פאַרצייכנט. אונ־ טערגעשריבן — אידאַ קאַמינסקאַ. וואָס האָב איך מער געקאָנט טאָן ווי באַגיסן זיך מיט טרערן? איך האָב נאָך געדענקט זייער לעצטן בריוו. זיי האָבן נישט געהאַט קיין מוט אַליין זיך אַרויסצורייסן פון לייבנגרוב. און איך האָב נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט זיי צו העלפן.

קאַפּיטל צוועלף

די גאַנצע וועלט, זאָגט מען, איז אַיין שטאָט. דאָס האָט זיך באַשטעטיקט ווען איך האָב, שפּאַצירנדיק איבערן ניעווסקי־פּראָספּעקט אין לענינגראַד, אומגעריכט באַגעגנט אַ סטודענטין פון דער מאָסקווער יידישער טעאַטער־שול. בעת די דייטשן זענען שוין געשטאַנען נישט ווייט פון מאָסקווע, האָט זי נאָך באַוויזן אַהיימצופאָרן צו אירע עלטערן קיין לענינגראַד פון וואַנען זיי האָבן צוזאַמען זיך עוואַקויִרט קיין אוראַל. זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין דעם זעלבן עיר מקלט — קאַרפינסק וווּ זי האָט מיט אַ לענינגראַדער טרופּע געשפּילט רוסיש טעאַטער. איך האָב באַדויערט וואָס איך האָב נישט געווּסט, אַז זי געפינט זיך דאָרט. וועלן מיר האָבן זיך שוין אָפּגעקילט פון דער איבערראַשונג, פרעגט זי מיך, בינו לבינו, צי איך האָב אין פּוילן געהערט וועגן הרב קעסטנבערג. איבערנע־מענדיק זיך מיט גרויסן ייחוס, דערציילט זי מיר, אַז אין זייער הויז שטייט אַיין דעם דערמאָנטן רבס אַ זון.

מיט הרב קעסטנבערג האָט אַמאָל אין פּוילן זיך געוודערט אַ וועלט... געווען אַ צייט וועלן די גרויסע ראַדעמער קהילה האָט דעם אומגעוווּנטשענעם מרא דאתרא אָפּגעזאָגט פון דער כסא הרבנות, אויף וועלכער ער האָט זיך געהאַלטן מיטן כוח פון מלכות. כּאַר אָט דער טובה האָט דער רב באַמיט זיך אָפּצודינען דעם פּריץ כפל כפלים. בעת די וואַלן צום פּוילישן סיים, האָט ער אַגיטירט פאַר דער ליסטע פון די פּולקאָווניקעס, וועלכע זענען דעמאָלט געשטאַנען ביי דער מאַכט. אַזוי אַרום האָט הרב קעסטנ־בערג זיך איינגעשאָפּן „אָפּיציעלן אויטאָריטעט" און אָנגעהאַלטן זיין שטעלע מיט תקיפות.

איך האָב לאַנג זיך נישט געלאָזט בעטן און צו מאַרגנס אָפּגעשטאַנען דעם מיידל אַ וויזיט. לויט ווי פֿאַר אַ משפּחה זאָלבעפּערט מיט אַ פּינפּטן אַ צולאָג, האָבן זיי פֿאַרנומען אַ גאַר בריווחדיקע דירה. די שטוביקע היימלעכקייט האָט ביים עלנטן נע ונדניק אַרויסגערופן דעם געפּיל פון קנאה. די עקרת הבית האָט מיט אַ צעשיינט פּנים זיך געפּאַרעט אַרום דער קיך. עס איז קענטיק געווען, אַז מען האָט דאָ נישט געפּילט קיין נויט. דער ראש פון דער משפּחה — אַ נידעריק געפּאַקט יידל, האָט געבראַכט אין שטוב אַריין פון כל טוב. פון דעם לעצטן צימער האָבן זיך געהערט יוגנטלעכע קולות. דורך דער אָפּענער טיר האָב איך באַמערקט אַ הויכן, יונגן פֿאַרשוין ווי ער פֿאַדעט אַרום דער אַקטריסעס ייִנגערער שוועסטער. די מאַמע האָט אוודאי זיך געבענטשט וואָס איר איז באַשערט אַזאַ נחת, אָבער דער בחור האָט זיך וויִיט נישט באַנומען ווי אַ בן הרב. ער האָט מיט פּוסטן לייכטזין פון אַ שמענדריק, ריטמיש געשאָרט מיט די פּיס אויפן גלאַטיקן פּאַרקעט, אונטער־זינגענדיק צום טאַקט אַן אויסגעווּעפּטן פּוילישן טאַנגאָ. ער האָט נישט באַוויליקט זיך אומצוקוקן אויף דעם פּליט, וועלכער קומט אויך אַרויס פון דער זעלבער גובערניע וואָס ער... גראָד איז דאָ אַרויפגעקומען דער אַקטריסעס אַ קוזינע מיט וועמען איך האָב זיך באַקענט. אַדאַנק דער לעצטער האָב איך וויִדער געשלאָסן באַקאַנטשאַפט מיט אַ יידישן ייִחוסדיקן פּראָפעסאָר, אַן אָפּצווייג פון אַ ייִחוסדיקער משפּחה אין מינסק. ער האָט ערשט געהאָט זיך אומגעקערט מיט זיין משפּחה פון דער עוואַקואַציע. באַגלייַך מיט זיין פּראָפעסאָרישער שטעלע האָט ער צוריק באַקומען זיין פּריערדיקע דירה. די שטוב איז געווען אָנגעהויפט מיט נאָך נישט אויפגעפּאַקטע באַגאַזשן, ביכער, זשורנאַלן. אַ פּיאָנאָ, באַצויגן מיט אַ געדיכטן שיכט שטויב. אויפן דיל האָבן זיך געוואָלגערט צעשאָטענע מוזיק־בלעטלעך מיט טעקסטן פון יידישע פּאָלקס־

לידער. די נאַטן־בלעטלעך זענען געווען אַרויסגעריסן פון אַן אַלטער זאַמלונג, וואָס די אַמאָליקע געזעלשאַפט פאַר יידישער פאָלקס־מוזיק אין פעטערבורג האָט אַרויסגעגעבן. מיט יידישער פאָלקס־מוזיק האָט זיך פאַרנומען דעם פראָפעסאָרס פרוי. איצט זענען איר געלעגן אין זינען גאָר אַנדערע זאָרגן. אין ברייטערע שמועסן האָט דער פּראָפעסאָר פאַרשטייט זיך נישט געלאָזט זיך אַרייַנציען. פון זיינע געשיילטע ווערטער, האָב איך, פון דעסטוועגן באַקומען אַ באַגריף, וואָס ער טראַכט און פילט ווי אַ ייִד.

* * *

יאָ, אַ גרויסער טאָג גייט אויך אַוועק. עס איז געקומען די לאַנג דערוואַרטע שעה. די פּוילישע פּליטים האָבן איצט געקאָנט שוין טראַכטן וועגן אומקערן זיך אַהיים. לויט אַ מלוכהשער פאַר־אָרדענונג האָבן אין פיל רוסלענדישע יישובים זיך איינגעשטעלט רעפּאַטריאַציע־פונקטן. די „ביעזשענצעס" האָבן געדאַרפט דורכגיין געוויסע פאַרמאַליטעטן, דערנאָך באַקומען אַ ספּראָווקע מיט אַן אָנווייז אין וועלכן טאָג און פון וועלכער סטאַנציע דער עשאַלאָן וועט אָפּגיין קיין פּוילן. די פאַרשטייערין פון דער לענינגראַדער רעפּאַטריאַציע־ביורא, אַ שיינע, אָנציענדיקע פרוי, האָט ביים דורכ־פירן אירע פליכטן זיך געהאַלטן שטרענג אָן אַ מינדסטן שמייכל. זי האָט מיט פאַראורטיילנדיקן, איך וואָלט געזאָגט, איינגעווארצלטן אומצופרי נאָכגעקוקט יעדנס אויסגעפילטע פאָפּירן מיט דער אָנ־געקלעפּטער פאָטאָגראָפיע, נישט אויסריידנדיק קיין איבעריק וואָרט.

אין לענינגראַד האָבן זיך אָנגעקליבן אָנגעוווּדיקע צאָלן פליטים פון די שכנותדיקע לענדער אַרום דעם סאָוויעטן־פאַרבאַנד. וועגן עס איז געקומען דער טאָג פון אָפּפאָר, האָבן צום פילוואָג־נעגדיקן צוג זיך צוגעשטעלט הונדערטער פאָליאָקן, יידן, און ליטווינער. אַלע האָבן צוריק אָנגענומען די בירגערשאַפט פון זייער אייגן לאַנד. טייל פון זיי האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען אין גרופּעס.

נאָר איך, ווי עס איז פון תמיד מיר באַשערט, בין איצט אויך געווען אַליין. אפשר איז דאָס מיין אייגענער חסרון. מיר קומט שווער אָן זיך צו פאַרקאָכן מיט וועמען אין פריינדשאַפט דורך אַ קורצער צייט.

די באַגעגעניש מיט דעם בחור פון לאַגיעוו — אַ שטעטל נישט ווייט פון אַפּט — האָט מיר נישט צוגעשפילט, ווי איך האָב געוואָלט, איך זאָל מיט אים צוזאַמען שוין דערפירן דעם מלחמהדיקן וואַנדער־מאַרש צו אָן ענד... די אומגעריכטע טרעפונג האָט מיך אָבער שטאַרק געירט און ביי מיר אַרויסגערופן היימישע זכרונות; יעדן טאָג אין וואָך פלעגן טאַנדעטניקעס, אַרעמע קרעמער אַרויס־פאָרן קאַיאָר אין אַ אַנדער געגנטיק שטעטל צום יאַריד. מאַנטיק — קיין איוואַנסק, דינסטיק — קיין צויזמער, מיטוואָך איז מען געבליבן אויפן אַפּטער יאַריד, און דאָנערשטיק — קיין לאַגיעוו. פרייטיק זענען טאַנדעטניקעס געבליבן אין דער היים, געגרייט זיך צום עונג שבת און געזאַמלט פרישע כחות פאַר דעם קומענדיקן וואָכן־געיעג נאָך פרנסה. געפירט אויף די יאָרידן האָט זיי „שימאָ מיטן פערדל". יעדעס מאָל פלעגט די אויסגעהונגערטע שקאָפע זיך איינעקשענען אין מיטן וועג, אַז עס איז שווער געווען מיט הונדערט בייטשן זי צו רירן פון אָרט. נאָך אַזאַ קלאָגעדיקער „יאַזדע", איז מען, ווי דער שטייגער, געקומען שפּעט אויפן מאַרק. די געשטעלן אויסצולייגן די סחורות זענען שוין געווען פאַרכאַפּט דורך אַנדערע באַצייטנס אַנגעקומענע יאָרידליט. די גאַס איז פול געוואָרן מיט געשרייען און קריגעריי. מען האָט זיך געזידלט, גערופן מיט באַליידיקנדיקע נעמען, אויפרופנדיק צו עליה אַפילו דעם עלטער־זיידן פון קבר...

דער לאַגיעווער פעלדשער איז געווען אונדזערס אַ קרוב. ער האָט געהאַט זיין אייגנס פיר שיין אויפגעוואַקסענע טעכטער. פאַר דער לינקער אָרגאַניזאַציע אין שטעטל האָט מיין פאָרן צו זיי אויף

באַזוך געקאָנט דינען פאַר אַן אויסרייד מיך צו שיקן אין קאָנספי־
ראַטיוועך שליחות. דער פלאַן איז געווען, איך זאָל אין אָוונט מיט
דער ערשטער געלעגנהייט שאַ־שטיל צוריקקומען אַהיים, גלייך עס
וואָלט גאָרנישט געשען. עס איז אָבער אַזוי אויסגעפאַלן, אַז איך האָב
געמוזט אין לאַגיעוו איבערנעכטיקן. שפּעט ביינאַכט האָט די מאַמע
זיך וועקנדיק פון שלאָף, אַ בליק געטאָן צו מיין געלעגער און זיך
געווונדערט וואָס „דער יונג איז נאָך נישט דאָ". זי האָט מער נישט
געקאָנט איינשלאָפן. גראָד איז מיין טאַטע דעמאָלט געווען אויף
זיין „לוסט־רייזע" אין דער היים. זיי זענען ביידע אויפגעשטאַנען
פון בעט און אין דער שפּעטנאַכטיקער פינצטערניש געלאָזט זיך
איבערן שטעטל קלאַפן אין באַקאַנטע טירן. גוט וואָס מיינע פאַר־
דעכטיקטע חברים זענען בלויז אָפּגעקומען מיט שרעק, מיינענדיק,
אַז פאָליציי איז נאָך זיי געקומען. איינער האָט מיט אַ האַלב מויל
אויסגעגעבן דעם סוד וווּ איך געפין זיך. ערשט דעמאָלט האָבן
מיינע עלטערן, קוים באַרויקטע, זיך אומגעקערט אין שטוב.

מיין טאַטע איז נישט געווען קיין פאַנאַטיקער. ער האָט פאַר־
שטאַנען, אַז די וועלט שטייט נישט אויף קיין אָרט. דער מענטש
ענדערט זיך אויך. דאָך האָט ער ווי אַן אַלטפרענקישער געיאַדעט
די מאַמע וואָס איך בין אַזאַ „אומלייט". דערביי האָט ער אָנגעוויזן
אויף שכנותדיקע קינדער פון רייכע היימען וועלכע זענען לייטישער
פון מיר... מיך האָט אָבער מער געאָרט וואָס חברים האָבן דורך
פאַרשידענע אָנצוהערענישן געלאָכט פון דעם קאָנספיראַטאָר, וואָס
טויג אויף קלאָג...

* * *

פאַר מיין פרישה מיט לענינגראַד, האָב איך באַשלאָסן זיך
אָריבערצוכאַפּן אויף אַ טאָג צוויי קיין מאָסקווע, די שטאָט פון
מיינע ליטעראַרישע טרוימען. איך בין געווען אין דער בחינה פון
אַ געטראָפענעם, וועלכער האָט פון לאַנג שוין פאַרלוירן אָזוינס

וואָס איז אים נאָענט געווען צום האַרצן און קומט נאָך אַלץ אויף דעם זעלבן אָרט זוכן די פאַרפאַלענע אבידה.

דאָס פאָרן קיין מאָסקווע איז מיר נישט אָנגעקומען גרינג. קיין איבעריקע מזומנים אויף רייזע־הוצאות האָב איך נישט געהאַט. שנית, האָב איך פיל מאָל געדאַרפט זיך וועגדן צום נאַטשאַלניק פון דער אונטערנעמונג מיט דער בקשה, ער זאָל הייסן מיר אַרויס־געבן אַ קאָמאַנדיראָווקע, וואָס אָן אַזאַ קאָן מען זיך אין סאָוויעט־רוס־לאנד אין ערגעץ נישט אַרויסרירן. תחילת האָב איך זיין עקשנות אויפגענומען ווי אַ זאַך פון פרינציפ. מעגלעך, אַז ער האָט אויף זיין אונ־טערנעמונג נישט געוואָלט צעטרענצלען די אַרבעטס־כוחות. שפעטער האָב איך דערשנאַפּט, אַז אין זיין פאַרעקשנטקייט ליגט אַ פאַרבאַרגענע שנאה צום ייד. איך בין אָבער פון אים נישט אָפגעטראָטן און סוף כל סוף אַזאַ צעטל באַקומען.

קאַפּיטל דרייצן

איך האָט געהאַט בדעה אין מאָסקווע בלויז איבערצונעכטיקן צוויי נעכט און אויפֿן דריטן טאָג זיך אומצוקערן קיין לענינגראַד וווּ איך בין צוגעשריבן... איך האָב תיכף אָפּגעפונען דעם פּאַרגע־דענקטן אַדרעס פון ליזאַ איסאַקאָוונאַ, די עלטערע שוועסטער פון יענער פרוי, וועלכע האָט ביי מיין ערשטן אָנקומען קיין אָרשע ממש פּאַר מיר זיך מקריב געווען העלפֿנדיק מיר מיט דעם נויטיקסטן. ווי נאָר זי האָט מיך דערזען, האָט זי אויסגעבראַכן מיט אַ ביטער געווויין, גלייך זי וואָלט איצט באַגעגנט אַ נאָענטן פרייַנד פּאַר וועמען אויסצוקלאָגן איר ביטער האַרץ. ליזאַ איסאַקאָוונאַ איז גראָד ערשט צוריקגעקומען פון אַ קורצן באַזוך אין איר געבוירן־שטאָט, וווּ זי האָט זיך דערוווסט וועגן דעם גרויסן אומגליק וואָס האָט געטראָפֿן מיט איר משפּחה. בעת די דייטשישע בלוט־הינט זענען אַריין קיין אָרשע, האָבן אַלע אירע אייגענע, צוזאַמען זיבעצן נפשות, זיך אַריבערגעקליבן צום טאַטן אין דאָרף אַריין. דאָרט האָבן די רוצחים זיי געצוווּנגען צו גראָבן פּאַר זיך אַ קבר און זיי אַלע אויסגעשאָסן. טאָמער איז דאָס וויניק געווען, האָט מען פּאַר אַ צושמעלץ צו אירע צרות, איינגעזעצט איר מאַן אין תפיסה. ער איז זינט יאָרן געווען אַ מעקלער פון באַן־בילעטן. ווי לאַנג דער עסק איז געגאַנגען, האָט מען וויניקער געטראַכט וועגן דער ערנסטקייט פון דעם פּאַרברעך. איצט האָט אים געדראָט אַ גרויסע שטראָף. די פרוי איז אומגעגאַנגען ווי אַן אַ קאָפּ. אירע הענט האָבן זיך נישט געהויבן צו דער שטוב־באַלעבאַטישקייט. נאָכמער איז זי נישט געווען אויפגעלייגט צו קיין געסט. דאָך, וועגן אַן אָרט וווּ

צו שלאָפן איז נישט געווען קיין זאַרג. זי האָט מיר בלויז אַנגע־זאָגט נישט צו קומען שפּעט.

איך בין אַראָפּ אויף גאַרקי־גאַס. זי ציט זיך פון מינסקער וואָקזאַל ביזן רויטן פּלאַץ. אַ סך וויכטיקע געבייען זענען מיר דאָ געווען באַקאַנט. אָט איז דאָס אַקטיאָרן־הויז. וווייטער דער יעליסייעוו־מאַגאַזין. נאָך וווייטער שיינט פון קעגנאיבער אַרויס דער רויט־געפּאַרבטער בנין פון גאַרסאָוויעט. פון דאָנען האָב איך בנשימה אחת זיך אַראָפּגעלאָזט אויף סטאַלעשניקאָווא, עלעהיי עס וואָלט אין דער טעאַטער־סטודיע מיך דערוואַרט עפּיס איבערראַשנדיקס. די שול האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַן אָפּגעלאָזענעם פּאָליש. אָפּגעכוימערטע וועגן. צעשעדיקטע מעבלשטיקער. די ביבליאָטעק פּאַרנאַכלעסיקט. איך האָב נאָך דאָ געטראָפן עטלעכע באַקאַנטע פנימער. די באַבריליטע אַדמיניסטראַטאָרין וועלכע איז אַלע מאָל געווען פאַרוואָרפן מיט אַרבעט, האָט איצט וויניקער זיך אַרומגע־פּאַרעט. פון קאָנצעלאַריע איז צופעליק אַריסגעקומען דער דירעק־טאָר פּראָפּ. מ. ביעלענקי. ער האָט מיר געשטעקט אַ פריינדלעכן שלום עליכם און פּאַר יוצא וועגן געגעבן אויף מיינע אָנפראָגן באַשרענקטע ענטפערס, ווי ער וואָלט געטראַכט: וואָס וויניקער איז געזינטער. דער יונגער פּראָפּעסאָר איז פּאַרן קריג שוין געווען אָנגעזען אין דער יידישער און אַלגעמיינער קולטור־סביבה אין מאָסקווע מיט זיין פילגעלערנטקייט און חכמה. זיין בוך וועגן ב. שפּינאָזאָ, דערשינען אין יידיש, איז צוליב אַן אומבאַקאַנטער סיבה נישט דערגאַנגען צו דער בריטער לייענערשאַפט.

אין דער טעאַטער־שול האָב איך זיך דערוווסט וועגן דעם טראַגישן גורל פון אייניקע סטודיאַנטן, וואָס איך האָב נאָענט געקענט. איינע פון זיי האָט זיך אַריינגעלאָזט אין פּראָסטיטוציע און זיך פאָפּאָדיעט אין תפיסה. אַ צווייטע גאָר טאַלאַנטירטע סטו־דיאַנטין, אַן אָפּשטאַמיקע פון פּוילן, געקומען אַלס קינד מיט אירע

עלטערן קיין רוסלאַנד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט אין אַ פאַרצווייפלטער מינוט אַליין זיך געזומען דאָס לעבן. און נאָך איינער, אַ בחור, אַ גבר פון ביאַליסטאָק, איז אויסגעגאַנגען פון הונגער מיט אַ יונגן טויט.

פון די לעצטע האָב איך אין דער סטודיע באַגעגנט דעם פילאָלאָג ע. פאַלקאָוויטש. אויך דאָברושין איז דאָ אַרויפגעקומען, אַנשפאַרנדיק זיך אויף זיין שטעקן. ער האָט דורך דער צייט זיך שטאַרק פאַרעלטערט. נישט געקוקט אויף דעם גאָרנישט באַגייס־טערנדיקן איינדרוק, וואָס די סטודיע האָט אויף מיר געמאַכט, האָט דער „פאַרפאַלענער" בעל חלומות ווידער געהאָט חשק זיך אַוועק־צוזעצן אויף דער שול־באַנק, כאָטש ער האָט זיך שוין דאָ נישט אַרייַנגעפאַסט לויטן עלטער.

נאָכן אָפזאָגענען זיך מיט דער שול, בין איך אַוועק צום „פאַרבאַנד פון פוילישע פאַטריאָטן". דורכקרייצנדיק די פושקין־גאַס, האָב איך באַמערקט פאַרבייגיין דעם באַקאַנטן שרייבער פון פוילן לאָע פינקעלשטיין. דאָס איז געווען אין סוף חודש מערץ. אין דרויסן איז נאָך גאַנץ קאַלט געווען. כ׳האָב געדענקט פינקעלשטיינען פון דער צייטשריפט „פאַרויס" וואָס ער האָט רעדאַקטירט אין וואַרשע מיט דעם בונדישן קולטור־טוער ל. האַדעס. האַרט פאַר דער מלחמה בין איך געגאַנגען צו אים מיט מיינע לידער. דער אַנפאַנגער האָט בושת פנימדיק אָנגעקלאַפט אין טיר פון רעדאַקציע. געפּנט האָט זי מיר פינקעלשטיין אַליין און גאַנץ העפלעך געלאָזט מיר וויסן, אַז דער רעדאַקטאָר איז איצט נישטאָ. אין מיינע צייטן איז אין פוילן געווען אַז אַנפלייץ פון יונגע דיכטער, צווישן זיי גאַנץ טאַלאַנטירטע, ס׳רוב פון דער פּראָווינץ. מסתמא, האָט אין יענעם טאָג שוין נישט איין גראַמען־פלעכטער ביז מיר אַרויסגעברענגט דעם רעדאַקטאָר פון געדולד. איך בין אַראָפּ פון די טרעפּ ווי אַן אָפּגעשמיסענער. קורץ נאָך דער מלחמה, בעת איך האָב געאַרבעט

אלס קאַרעקטאָר אין לאָדזשער „דאָס נייע לעבן" און אין „יידישע שריפטן" וווּ פינקעלשטיין האָט פאַרעפנטלעכט זיינע קריטיש־פּאַרשערישע אַרטיקלען, איז מיר אויסגעקומען גאַנץ אָפט אים צו זען. וועַן ער האָט אימיגרירט אין די שטאַטן, איז ער אַ צייט שפּעטער אַראָפּגעקומען קיין טאָראָנטאָ געבן אַ פאָרטראָג וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין סאָוויעט־רוסלאַנד. נאָכן ענדיקן דעם רעפעראַט, בין איך צוגעגאַנגען אים מקבל פּנים זיין. ער האָט מיט מיר זיך האַרציק צעקושט.

אַז מיר דערציילן שוין וועגן די חבלי לידה פון אונדזער אַמאָליקן ליטעראַרישן אַנהויבער, איז גאָר כדאי צו דערמאָנען איינעם פון אונדזערע וויכטיקסטע קולטור־בויער און שעפער, נחמן מייזיל.

אין יענער צייט פלעג איך אַמאָל בחיל רעדה אַריבערטרעטן די שוועל פון דער רעדאַקציע „ליטעראַרישע בלעטער". איך האָב צום רעדאַקטאָר פון דער וואָכנשריפט נ. מייזיל שוין פון לאָנג געהאַט אַוועקגעשיקט מיינע לידער מיט אַן אָנגעטאָקט בריוול וואָס איז, צו מיין ביטערער אַנטוישונג, געבליבן אָן אַן ענטפער. ערשט זייענדיק אין קאַנאַדע, האָט ער מיך מקרב געווען. מייזיל האָט דער ערשטער אָנגענומען מיינע לידער צום דרוקן אין דער ניו־יאָרקער „יידישע קולטור". דער קריטיקער האָט אויפגענומען מיט סימפּאַטיע מיין באַשיידן בענדל לידער „אין וואָגל", וואָס איז אין 1948 דערשינען אין קאַנאַדע. אונטער זיין רעדאַקציע זענען אויך דערשינען מיינע דערציילונגען „אין לאַנד פון אוזבעקן" (פּעבר. 1950), „מיטן עשאַלאָן" (פּעבר. 1951), „גענבליבן הינטער־שטעליק" (יולי 1951), און אויך אַרייגענומען עטלעכע פון מיינע לידער אין זיין גרויסאַרטיקער אַנטאָלאָגיע „אַמעריקע אין יידישן וואָרט" (ניו־יאָרק 1955). צו באַקומען פון מייזלען אַ בריוול איז געווען אַ זכיה, אַ מין באַשטעטיקונג אויף ליטעראַרישער סמיכות.

אָט איז אייגע פון זייגע דערמוטיקנדיקע תשובות צום פאַרצייכענער פון אָט די נאַטיצן:

ניו־יאָרק, דעם 19טן יוני, 1951

ליבער חבר ש. מיצמאַכער, —

ערשט איבערגעלייענט אייער דערציילונג „געבליבן הינטער־שטעליק" און געגעבן זי זעצן. פיין געשריבן. מער נישט דער צווייטער עפיזאָד מיטן באַזוך ביים בעל גוף איז נישט גוט אַרייגגע־פלאַכטן אין דער דערציילונג. אָבער פאַרפאַלן, געלאָזט עס ווי עס איז.

אַזוי לייענט זיך עס גוט, פיינע שילדערונגען און אויך האַרציק געשריבן.

שוין צייט אָנצושרייבן אַ דערציילונג פון קאַנאַדער לעבן. טוט עס גלייך. די דערציילונג קומט אַריין אין יולי־נומער.

גריסט אייער פרוי.

מיט פריינדשאַפט

אייער

נחמן מייזיל.

צווישן די געציילטע, וועלכע האָבן באַמערקט מיינע שרייבע־רישע אָנהויבן, איז געווען נאָך אַ וויכטיקע קולטור־פּערזענלעכקייט פון יינגערן דור — דער היסטאָריקער און ליטעראַטור־קריטיקער ב. מאַרק. ווער נאָך ווי ער איז אָזוי נאָענט באַקאַנט געווען מיט די מאַטעריאַלן פון די בעלי חלומות פון מיין צייט? איך האָב געוואָלט זיך וועגן צו אים מיט אַ בקשה, ער זאָל, אויב מעגלעך, אָנשרייבן אַ ווארט פאַרויס צו מיין קליינעם באַנד אויטאָביאָגראַפישע פאַר־

צייכענונגען. זיין פריצייטיקער טויט האָט מיין פלאַן צונישט געמאַכט.

* * *

אין „פאַרבאַנד פון פוילישע פאַטריאָטן" האָב איך אָפּגעפילט די קולטור־געזעלשאַפטלעכע אַטמאָספער פון היימישן פוילן. די היפּט־עסקנים פון דעם אָפּגעראַטעוועטן הייפל פון פוילישן יידנטום זענען געווען דער אויבן דערמאָנטער ב. מאַרק, דער דיכטער ד. ספּאַרד, די אַקטריסע אידאַ קאַמינסקאַ און נאָך אַנד. דער כאַראַקטער פון זייער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט האָט זיך אונטערגעשיידט פון דער אַמאָליקער יידישער כלל־טוערייַ. זיי האָבן געהאָט אַ חברישן צוטריט צו די גאָר אויבערשטע פירער פון דעם פאַרבאַנד, וועלכע האָבן געבילדעט דעם קערן פון דער שפּעטערדיקער, נייער רעגירונג אין פוילן. נאָך קנאַפּע טויזנט יאָר האָט דער קליינער, אָפּגעראַטעוועטער מיעוט פון איבער דריי מיליאָן פוילישע יידן ערשט געזאָלט באַקומען פולע גלייכבאַרעכטיקונג. און מיט צוואַנג־ציק יאָר שפּעטער איז אָט די נייע גלייכבאַרעכטיקונג אַזוי חוצפּהדיק־אומפּאַרשעמט געטראָטן געוואָרן מיט די פיס.

צווישן עולם אין פאַרבאַנד האָב איך אין אַ רוסישער קוטשמע דערקענט דעם שרייבער א. קאַגאַנאָווסקי. ער האָט מיט אַ פאַר־טרויערטן בליק אָבסערווירט די פאַרוואָגלטע פּוילישע יידן, וואָס פיל פון זיי האָבן פון די פאַרוואָרפנסטע געגנטן זיך קוים דערשלאָגן קיין מאָסקווע. דאָס זענען מער נישט געווען די טיפּן אוֹן פיגורן פון וואַרשע, וואָס ער האָט קינסטלעריש פאַראייביקט אין זיינע פּיין געשריבענע נאָוועלן פון פאַר דער מלחמה. די יידן זענען דאָ אַרויפגעקומען נאָך אינפאַרמאַציע און הילף, וווּ זיי האָבן אָנגע־טראָפן אויף ברידערלעכער באַציונג.

די צייט איז נישט געשטאַנען. איך האָב אין מאָסקווע נאָך

געדאַרפט איבערגעבן אַ גרוס דער אַלטער מוטער פון מיין באַקאַנטן לענינגראַדער פראָפעסאָר. אָבער פריער האָב איך געוואָלט באַזוכן דעם שניידער־אַרטעל, ווו עס זענען געווען באַשעפטיקט עטלעכע צענדליק נאָדל־אַרבעטער פון פוילן. אַריינקומענדיק אין דער סביבה פון עמך שער־אָן־אייזן, איז מיר ווי וואַרעמער געוואָרן. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז איך האָב די זעלבע פנימער שוין געזען אין די פראָפעסיאָנעלע פאַריינען אין ווארשע, לאָדזש, קראָקע און טורנע. פיל פון זיי האָבן אין יענער שטורעמדיקער צייט געקוקט מיט יוגנטלעכן גלויכן אין דער צוקונפט. זיי האָבן אומעטום מיטגעטראָגן מיט זיך דאָס בוך, אויסנוצנדיק יעדע פרייע שעה אויף צו לייענען און שטודירן. איצט איז אויף זייערע פנימער געלעגן דער שאָטן פון טרויער און פאַרצווייפלונג.

פאַר מיין אָפּפאָרן צוריק קיין לענינגראַד, האָב איך נאָך באַוויזן זיך אַריינצוכאָפּן אין יידישן מלוכה־טעאַטער צו זען די אויפפירונג „פריילעכס". דאָס איז געווען אַ הייטערע פאָרשטעלונג, אויסגעפילט אין גייסט פון לא אמות כי אחיה. איך בין נאָך אַ נאַכט דורכגעשלאָפן אין מאָסקווע און צומאָרגנס אַוועק צום פראָ־פעסאָרס מוטער. זי האָט געווינט צוזאַמען מיט איר יינגסטער טאָכטער. די זקינה האָט מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ מיר דערציילט וועגן דעם אומקום פון איר באַליבט איניקל גרישאַ, אַן אויסגע־צייכנטער סטודענט. בעת די דייטשן האָבן נעענטער זיך געוואָגט אויף מאָסקווע, האָט אַ טייל פון דער משפחה זיך עוואַקויִרט. זיי זענען געווען עטלעכע פרויען מיט גאָר יונגע קינדער. די מענער האָט מען מאָביליזירט צו גיין אויפן פראָנט. דער זיבעצניעריקער בחורע איז נישט שווה געווען מיט זיין געוויסן, וואָס ער פאַרלאָזט די פון שונא באַדראָטע הויפטשטאָט און זיך אומגעקערט פון מיטן וועג אַוועקצוגיין מיט פיל אַנדערע זי פאַרטיידיקן. די 79 יעריקע סימע גינזבורג האָט מיר פאַרגעזונגען אַ ליד, וואָס זי האָט אַליין

געשאַפן לכבוד איר העלדיש אייניקל. איך גיב דאָ איבער די לעצטע סטראָפן פון דעם ליד נוסח פאַלקסמאַטיוו, וואָס זי האָט געזונגען מיט דער מעלאָדיע פון „הער נאָר דו שיין מיידעלע".

„אַך, דו שיינער יונגעלע,
אַך, דו ליבער יונגעלע,
וווּ וועסטו פאָרן אין אַזאַ ווייטן וועג?
— איך וועל גיין אין אַלע גאַסן,
און וועקן מענטשן פון אַלע קלאַסן,
מען זאָל דעם קוילער קוילענען,
נאָר דעם רשע אויסהאָבן.

אַך, דו שיינער יונגעלע,
אַך, דו ליבער יונגעלע,
ווי האָסטו ניט רחמנות אויף דיין טייערער מאַמען?
— אויף מיין טייערער מאַמען האָב איך שטאַרק רחמנות,
נאָר מיך עסט דער פיין פון מיליאָנען אַלמנות
און פון קליינע קינדערלעך.
מיין יונג האַרץ וועט מיר צעריסן
און עס עסט מיך מיין געוויסן,
איך קאָן שוין מער נישט אויסהאַלטן".

הגם די טאַכטער איז אין איר קולטור־באַנעם שוין ווייט געווען פון המונישע השגות, דאָך, האָט זי, ווי איך האָב באַמערקט, געשעפט הנאה פון דער מאַמעס שאַפונג.

* * *

אין דרויסן איז געשטאַנען אַן אַנהויב־זומערדיקער טאָג. „אַלע זאַכן" זענען ביי מיר שוין געווען פאַרפאַקט, נאָר זיך אַרײַנצוזעצן אין עשאַלאָן און פאָרן „אַהיים". איך בין אַוועק זיך געזעגענען מיט מאַריע גריגאָריעוונאַ און איר באַדאַנקען פאַר דער גוטער באַהאַנדלונג, וואָס זי האָט מיר אַרויסגעוויזן אין משך פון דער צייט וואָס איך בין ביי איר געווען אַ יוצא ונכנס. נעבן הויף־אַרײַנגאַנג האָט מיך פאַרהאַלטן אַ שכנה. — איר גייט צו מאַריע — האָט זי מיט וויבערישן נײַגיר מיך געפרעגט. זי האָט גלייך מיר אַנגעזאָגט די בשורה, אַז מיט צוויי טעג צוריק האָט מאַריעס מאַן זיך אומגעקערט פון וווייטן מזרח. נאָך אַ שאַרפן קידערווידער מיט זיין וויב, האָט ער, בלייבנדיק אַליין אין הויז, זיך אויפגעהאָנגען. אַ פראָסט איז מיר דורכגעלאָפן איבערן לייב. דאָס האַרץ האָט אין מיר אָנגעהויבן קלאַפן ווי ביי אַ גזלן. אָפרייסנדיק זיך קוים פון אָרט, בין איך צוריק אַוועק אויף דער צוזאַמענווינונג. איך האָב אין גרויס אייליקייט אַ כאַפּ געטאָן מיין אָרעם ביסל פאַרמעג און געלאָזט זיך צום וואָקזאַל, בכדי דאָרט איבערצווואַרטן די נאַכט ביז דער צוג וועט אָפגיין צו דער גרענעץ.

אין פינף מינוט בין איך שוין געשטאַנען ביים ראָג רעשטני־קאָווא. פון אַקעגנאיבער, ווו עס געפינט זיך דער אַנדערער פליגל פון דעם זאַוואָד „עלעקטראָ־סילאָ", זענען מיר אַנטקעגנגעקומען די דייטשישע געפאַנגענע, געפירט פון דער זעלבער וויבערישער וואַך. מיר האָט זיך אויסגעוויזן ווי דער ברוינער מאָנסטער האָט נאָך נישט אין גאַנצן פאַרלוירן זיין מעכטיק־ווילדן כוח. אָט דער־נענטערט ער זיך צו מיר און וויל מיך פאַרניכטן. איך האָב מיט אַ פאַרצאָרנטן בליק אַריינגעקוקט אין זייערע פאַרשטיינערטע פנימער. עס האָט מיך באַהערשט אַ פאַרבלענדיק געפיל פון נקמה. דאָס האָבן זיי דאָך די וועלט געלאָזט אין חורבות! פאַרטרונקען אין

בלוט אַ דריטל פון מיין פאַלק און מיך קיילעכדיק פאַריתומט. ווו זאָל איך איצטער זיך קערן און וועדן?

דאָך האָט אַ טליענדיקער פונק פון האָפענונג נישט געלאָזט מיך אַרייגפאַלן אין ייאוש און געוופן צום לעבן.

דער טליענדיקער פונק פון האָפענונג איז אָבער גלייך פאַרלאָשן געוואָרן, ווי נאָר איך האָב באַטראַטן די פוילישער ערד.

די ערשטע טעג נאָך מיין אָנקומען מיט דער רעפּאַטריאַציע קיין לאָדזש. שוין נאָך דער מפלה פון די דייטשן, זענען אין פוילישע שטעט נאָך פאַרגעקומען אָפענע יידן־מאָרדן. דער קעלצער פאָגראָם האָט געווויזן, אַז געוויסע פאַלאָקן זענען גרייט אויסצוראָטן די לעצטע שרידים פון פוילישן יידנטום. עס איז געווען אַ מורא זיך אַרויסצורירן אונטערוועגנס. איך האָב אָבער געוואָלט כאָטש איינמאָל אַ קוק טאָן אויף די פאַרבליבענע חורבות פון מיין היים.

און אָט שטיי איך איצטער פאַר דער „אָפּטער בראָם". דורך דאָנען האָט די אויסברוקירטע גאָס געפירט צום אָסטראָווצער וועג. אָמאָל איז דאָ פול געווען מיט פורמאַנקעס, דראָשקעס, און טעקסיס וואַרטנדיקע אויף סוחרים־פאַסאָזשירן וועלכע זענען ס׳רוב געפאָרן אין דער גרעסערער שטאָט מאָכן מסחרים. די באַלעגאָלישע קולות האָבן געשפאָלטן די לופט. איצט האָבן בלויז מיינע טריט אָפּגע־קלונגען אין דער וויסטער שטילקייט. נעענטער צו דער בריטער גאָס האָט זיך געשפרייט דער חורבן. בלויז עטלעכע מויערן זענען געבליבן גאַנץ. צווישן זיי דאָס הויז, ווו עס האָט זיך געפונען אונדזער דירה. איך האָב מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ אַרויפגעשטאַפלט דורך די טרעפ צו דער טיר. זי איז געווען פאַרהאַקט און באָוואָרנט, מען זאָל זי נישט קאָנען עפענען. אַריינקוקנדיק דורכן פענצטער וואָס איז אַרויסגעגאַנגען צום קעגנאיבערדיקן מויערל, האָבן זיך געוויזן נאַקעט־אָפּגעריסענע וועגט. קיין מינדסט איבערבלייבענגיש אין שטוב, גלייך מיר וואָלטן דאָ קיינמאָל נישט געווווינט. די

שטילקייט האָט אָנגעוואָרפן אַ שרעק. פון אונטערשטן גאָרן האָט עמעצער געהערט מייַע טריט. אַ בייזער ווונדער. אין שכנא אַרענשטיינס דירה האָט גאָר געווויינט באָנק דער שוסטער. אויף מיין פראָגע צי ער ווייסט עפעס וועגן מייַע נאָענטסטע, איז דער ענטפער געווען קורץ און אָפּפּטרנדיק, ווי ער וואָלט מיר צו וויסן געגעבן, איך זאָל פון דאָנען וואָס גיכער זיך אָפּטראָגן. אָפשטעלנדיק זיך אַ ווייַלע אויף דעם היימישן בריקל וואָס פירט צום איוואָנסקער וועג, איז מיר אָנטקעגנגעקומען יוזעק ראָמוס, וועלכער האָט תמיד געיאָגט זיך נאָך יידישע מיידלעך און גערעדט צו זיי יידיש. ער האָט שטום געקוקט אויף מיר, ווי ער וואָלט געפילט זיך אין עפעס שולדיק... און אפשר איז דאָס געווען בלויז אַ מאָסקע ? — אַ ניכטערער געדאַנק האָט מי ראונטערגעזאָגט, אַז כ׳דאַרף וואָס גיכער אַוועק פון דאָנען. איך האָב אָבער געוואָלט כאָטש אַ בליק טאָן צום הויז ווו ס׳האָט געווויינט מיין עלטסטע שוועסטער מיט איר קליינער משפחה. הערנדיק ווי עמי־צער פאָרקעט זיך אין דער בוידעמדיקער טונקלקייט, האָט די קריסט־לעכע שכנה אויפגעקייטלט די טיר. די פאָרזאָגענע מויד האָט מיך דערקענט. — יעזוס מאריאַ! — האָט זי אַ פאָרצאָפלטע עטלעכע מאָל זיך געצלמט. זי האָט נישט געלאָזט מיך אריבערטרעטן איר שוועל, טאָמער וועל איך דערקענען דאָס אָנגערויבטע גוטס פון מיין שוועסטער. יאָגן זיך נאָך שטוביקע חפצים האָט פאָר אַן אויס־געווארצלטן מענטשן נישט קיין זין. דער צווייק פון מיין איצטיקן קומען אַהער איז דאָך, דער עיקר, געווען אַרויסצונעמען אַ מעטריקע פאָר אַן אויסלענדישן פּאָס. דער פּאָליטישער מצב אין לאַנד איז דערווייל נאָך געווען אומזיכער. די לופט פאָרפעסטעט. איך האָב געגרייט זיך אַרויסצופאָרן פון פּוילן.

טאָראָנטאָ, סעפּטעמבער, 1968.

Toronto Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT

21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it.

A fine of 5 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped [illegible]

מיצמאכער, ש.

מעמוא

מיצ

איינער פון אסך

c.1 5039

JUL 26 '77 5294

JUL 26 '77

Acc.# 5039

May 14/78

July 9/78

OCT 15 '79